

Değerlendirme Makalesi Review Article

Türkiye’de Üniversite, Medrese ve Yüksek Öğretime Dair Tercüme Eserler (1980’den Günümüze)*

Tuncay Başoğlu**

Giriş

1980 askeri darbesinden sonra Türkiye’de yüksek öğretim sistemi yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuş ve bu alanda yeni bir dönem başlamıştır. Bu çerçevede Yükseköğretim Kurulu (YÖK) kurulmuş, farklı yüksek öğretim kurumları üniversiteye çevrilerek veya katılarak tek tip bir kurum haline getirilmiş (bunun bazı istisnaları vardır), üniversite sayısı ve buna bağlı olarak öğrenci sayısı artmıştır. Yeni dönemin bir başka yönü, ülkenin giderek dünyaya daha fazla açılmasının ve dünyadaki yeni siyasi (soğuk savaşın sona ermesi, Avrupa Birliği’nin [AB] kurulması gibi), iktisadi (başta Amerikan üniversitelerinde olmak üzere araştırma üniversitelerinin ve piyasa ilişkilerinin öne çıkması gibi) ve teknolojik (internet devrimi, e-kitap, dijital kaynaklar gibi) gelişmelerin yüksek öğretimin gelişmesine, yaygınlaşmasına ve dönüşmesine büyük bir katkı yapmış olmasıdır. Bütün bunlara bağlı olarak Türkiye’de de üniversiteye dair literatürde büyük bir artış ve çeşitlilik meydana gelmiştir. Bu artış ve çeşitlilik, nitelik olarak da yüksek öğretim ve üniversite tasavvurunda önemli bir gelişme kaydedildiğini göstermekle birlikte, 1990’lı ve 2000’li yılları başka askeri darbelerin gölgesinde harcayan ülkede, yüksek öğretim sisteminde ciddi bir sıçramanın ve dönüşümün olduğunu söylemek zordur. 1980 öncesi döneme dair yazdığım makalede Türkiye’de modern yüksek öğretim ve üniversite sistemi kurulurken, “Bir üniversite fikri var mıydı veya ciddi

* Yazıyı gözden geçirek değerli katkılarda bulunan Doç.Dr. M. Macit Karagözoğlu’na ve Prof.Dr. Mustafa Gündüze teşekkür ederim.

** Doç.Dr., TDV İslam Araştırmaları Merkezi, ORCID 0000-0001-5539-296X
tuncay.basoglu@isam.org.tr

bir araştırma, değerlendirme yapıldı mı?” sorusunun cevabını aramıştım.¹ Seksen sonrası dönemde de aynı soru etrafında literatürü inceleyeceğim. Literatürün genişliği sebebiyle bu makalede yüksek öğretim ve üniversite konulu tercüme eserleri ele aldım, telif eserlerle ilgili değerlendirmeyi ise bir başka çalışmaya bıraktım. Tercüme eserlerle ilgili buradaki değerlendirmeye, makale tercüme dahil edilmediği gibi belirli üniversiteleri veya belirli bir ülkenin yüksek öğretimini tanıtım amaçlı kitaplarla edebî eserler de alınmamıştır.

Konuyla ilgili tercüme ana hatlarıyla iki kümeye ayrılabilir: Birinci küme, genel olarak belirli bir düzen göstermeyen, farklı tarihlerde ve farklı yayınevleri tarafından neşredilen tek tek eserlerden oluşmaktadır. İkinci küme ise özellikle üç yayınevi tarafından konuyla ilgili diziler çerçevesinde ve -teliflerle birlikte- belirli bir bütünlük içinde yayımlanan eserlerden oluşur. Bunların bir grubu İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından “Akademya” dizisi kapsamında yayımlanan yüksek öğretimle ilgili telif ve tercüme eserlerdir. 2003’ten beri yayımlanan bu eserler arasında tespit edebildiğim dört tercüme burada yer verilmiştir. Bir diğer grup, Küre Yayınları’nın Alim Arlı editörlüğünde yürütülen “Yüksek Öğretim Çalışmaları” dizisi kapsamında yayımlanmıştır. Yine telif ve tercüme eserlerden oluşan bu dizide, son iki yıl içerisinde ağırlıklı olarak Amerikan üniversiteleri etrafında ortaya konulmuş sekiz eserin tercümesi yayımlanmış, ikisinin de yayımlanacağı duyurulmuştur. Esasen bu dizi ile birlikte ilk defa yüksek öğretim hakkında etraflıca araştırılmış ve üzerinde düşünülmüş bir tercüme faaliyetinin yapıldığı söylenmelidir. Bir başka grup eser ise Klasik Yayınları tarafından önce genel olarak, 2010 yılından itibaren ise “İslam Medeniyeti Araştırmaları” dizisi “Bilgi ve Toplum” alt dizisi kapsamında yayımlanan telif ve tercüme eserlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda altı eser tercüme edilmiş olup bunlar, George Makdisi’nin medreselerin ve genel olarak İslam medeniyetinde yüksek öğretimin gelişimini, ardından bunun Batı’daki yüksek öğretim kurumlarının ortaya çıkışına etkisini tartıştığı çalışmaları ile bunun etrafında gelişen literatürden oluşmaktadır. Aşağıda her iki kümeye ait tercüme eserleri yayınevlerine/dizilere göre değil, üniversite fikri, üniversite tarihi, yüksek öğretimin ve üniversitenin yönetimi ve işlevleri, İslam dünyasında yüksek öğretim başlıkları altında inceleyeceğim.

1 Başoğlu, “Türkiye’de Üniversite ve Yüksek Öğretime Dair Eserler (1775-1980)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 45 (2021): 103-44.

Üniversite Fikri

1980 sonrası dönemde diğer başlıklarda olduğu üzere üniversite fikri/tasavvuru konusunda da birçok yayın yapılmış olmakla birlikte bunlar düzenlilik göstermez. Bununla birlikte üniversite fikri/tasavvuru konusunda Avrupalı yazarlardan ziyade Anglo-Amerikan yazarların eserleri tercüme edilmiş görünmektedir. Nitekim yukarıda bahsedilen “Yüksek Öğretim Çalışmaları” dizisi kapsamında tercüme edilen eserlerin yarısı, ağırlıklı olarak üniversite fikri ile ilgilidir ve XX. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Amerika’da yazılmıştır.

II. Dünya Savaşı öncesi dönemde üniversitenin ne olduğu ve ne olması gerektiğine dair yazılar genellikle filozoflar ve teologlarca yazılmıştır, ancak zikredilen önemli isimler arasında Fransa’dan kimsenin bulunmaması dikkat çekicidir. Öte yandan sosyolojinin kurucu babaları olarak görülen K. Marx (ö. 1883), E. Durkheim (ö. 1917) ve M. Weber (ö. 1920) yüksek öğrenim konusunu ayrıntılı olarak incelememiş ve üniversite hakkında derli toplu bir yazı ortaya koymamıştır.² Bununla birlikte, Weber’in bazı konuşmaları ve yazıları konuyla ilgili bazı görüşlerini içermektedir. Bu çerçevede 1917’de yaptığı *Meslek Olarak İlim* adlı konuşmanın metni (özgün adı: *Wissenschaft als Beruf*, ilk yayın tarihi:³ 1919), en az iki ayrı eser içinde Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴ Weber burada Alman üniversitelerini, Amerikan üniversiteleriyle karşılaştırır, bir yandan aradaki farklılıkları anlatırken öte yandan Alman üniversitelerinin birçok alanda giderek Amerikan üniversitelerinin yolunda ilerlediğini söyler. Kurum olarak üniversitenin kendisinden ziyade akademisyenlik üzerine eğildiği bu konuşmada, Alman üniversite geleneğinin aristokrat/seçkin olduğu, ilimlerin geri dönülemez şekilde ihtisaslaşma yoluna girdiğini, ilmin bir meslek haline dönüştüğünü tespit eder. Ayrıca hocanın sınıfa siyaset karıştırmaması ve kendisine önderlik rolü biçmemesi gerektiğini, üniversite hocasının bir rehber/önder değil sadece hoca olduğunu söyler, öğretim ve araştırma ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunur ve çağın kadere uygun olarak üniversitenin de rasyonelleşme/bürokratikleşme, entelektüelleşme ve dünyanın büyüden arındırılması dediği süreçten geçtiğini ima eder. Weber’in, modern dönemde alimden entelektüele (entelektüel devlet

2 Bu kanaat, dönemin sosyologları için de genel olarak söylenebilir, *The Higher Learning in America* (iyt: 1918) adlı eserin yazarı Amerikalı sosyolog Thorstein Veblen (ö. 1929) burada bir istisna gibi görünmektedir.

3 Bundan sonra iyt olarak kısaltılacaktır.

4 Bk. Weber, *Sosyoloji Yazıları*, s. 126-51; a.m.f., *Sosyolojinin Temel Kavramları*, s. 127-68. Weber’in üniversite konusunda 1908-1919 yılları arasındaki konuşma ve yazılarını derleyen bir çalışma için bk. Weber, *On Universities*.

memuru) dönüşen üniversite hocasının rolüyle ilgili söyledikleri gelinen durumu kavraması bakımından isabetlidir.

İspanyol filozofu José Ortega y Gasset'in (ö. 1955) *Üniversitenin Misyonu* adıyla çevrilen eseri (özgün adı: *Misión de la Universidad*, iyt: 1930), 1930'da yaptığı bir konuşmanın metnidir ve İspanya yüksek öğretiminde reform tartışmalarının olduğu bir dönemde ortaya koyduğu görüşleri içermektedir. Eserin Türkçe'de birbirine yakın tarihlerde iki ayrı tercümesi yayımlanmıştır (1997, 1998). İlki, eserin İngilizce tercümesinden Türkçe'ye çevrilmiş görünmektedir, nitekim İngilizce'ye çeviren Howard L. Nostrand'ın nispeten uzun giriş yazısı da Türkçe metne dahil edilmiştir. İspanyolca'dan tercüme edilmiş görünen ikinci çeviriye ayrıca Gasset'in eğitimle ilgili farklı tarihlerde yaptığı iki ayrı konuşmanın metni de eklenmiştir.⁵

Gasset'e göre, üniversite reformunun temeli, amacın tam olarak yeniden tanımlanmasıdır (s. 66). Daha önce yapılan girişimler, İngiltere ve Almanya gibi ülkeleri taklit etme/model alma şeklinde ortaya konulmuş ve bu iyi bir çözüm olmamıştır (s. 67). Çünkü okul, milletin işlevsel bir uzvu olup içinde yer aldığı millî atmosfere dayandığında kaliteli ve başarılı bir eğitim sistemi kurulmuş olur. Bir başka ifadeyle kurumlar, daha geniş bir kültürün parçası olduklarından transfer edilemezler. XIX. yüzyılda milletlerin başarısının kaynağı abartılı bir şekilde eğitim kurumlarında aranmış, okullara, sahip olmadıkları bir güç atfedilmiştir, oysa bir milletin başarısı ve büyüklüğü birçok unsurun birleşimine dayanır (s. 68-69). Tarihteki bütün yaratımlar, bilimde, siyasette belli bir hâletiruhiyenin veya belli bir zamanın ruhunun eseridir, taklitçiler bu nesli beklemek zorundadır (s. 70). Dolayısıyla Gasset şöyle demektedir: "Yurt dışında bilgiyi araştırılın. Fakat bir model bulmak için çaba sarfetmeyelim" (s. 71).

Gasset kültür, bilim ve meslek eğitimi arasında keskin bir ayırım yapar ve üniversitenin kültür ve meslek eğitimi veren bir kurum olması gerektiğini söyler. Kültür ve meslek (tıp, hukuk vb.) eğitimi bilim değildir ama ondan beslenir (s. 127). Bilimsel araştırma, üniversitenin çevresindeki kurumlarda yürütülmeli, üniversite bilimden beslenmeli, ancak merkezini kültür oluşturmalıdır. Kültür, belirli bir çağın hayatî fikirler sistemidir; yaşanan çağdaki bilgi birikiminden beslenerek doğa, canlılık, insanlık tarihi, toplum ve evrenin yapısına dair yaşama yön veren kanaatler bütünüdür; bilim ise bitmeyen bir araştırmadır, bilimin kendisi çözülmemiş, sürekli araştırma gerektiren bir gündeme sahiptir, çözüme kavuşturulan şey, artık bilimsel araştırmanın

5 Burada 1997 tarihli tercüme esas alınmış, ikincisinin kullanıldığı yerlerde yıl belirtilmiştir.

gündeminden çıkar, kültürün ve mesleki eğitimin konusu haline gelir. Bilim bu yönüyle insan hayatına rehber olamaz; bu yüzden kültür insan hayatını tamamen bir felaket olmaktan kurtaran şeydir (s. 75-77). Üniversitenin esas işlevi de kültür öğretimidir, çağın ulaştığı hayati fikirler sistemini tesis etmektir (s. 81). Yazarın, “korkunç bir kültürsüzlük çağı” olarak nitelediği kendi çağındaki -araştırma ve mesleki eğitime dayalı- üniversite, asıl işlevini yerine getirmemektedir: “Araştırmanın baskın olduğu bir üniversite düşüncesi yıkıcı olmuştur. En temel meselenin dışta tutulmasına meydan vermiştir: Kültür. Dikkatleri geleceğin meslek adamlarını mesleklerine en iyi şekilde hazırlamak meselesinden saptırmıştır” (s. 107).

Kültür bilim değildir, ancak içeriğinin önemli bir kısmının bilimden gelmesi, çağımızın kültürünün bir özelliğidir (s. 79). Çağdaş üniversite, Ortaçağ üniversitesinden farklı olarak, mesleki eğitimi muazzam bir faaliyete dönüştürüp buna araştırmayı eklemiş, öte yandan kültürün öğretimini hemen tamamen terketmiştir. Bu değişim zararlı olmuş, çağımızın ortalama insanı kültürsüz, yeni bir barbar halini almıştır. Bu hata, her şeyden önce XIX. yüzyıl üniversitesinin suçudur. Üniversitenin bilimi geliştirmesi, suçunu telafi edemez; çünkü bilim, insan hayatı sayesinde mümkün olmuştur, onun temellerine karşı işlenmiş bir suçun kefareti olamaz (s. 80).

Gasset’e göre yüksek öğretimin organizasyonunda ve üniversitenin yapısında bilgi veya öğretim üyesi değil, öğrenci esas alınmalıdır (s. 97). Müfredat oluşturulurken de öğrencinin gelecekteki hayatı için gerekli olan hususlar seçilmeli ve bunun dışında kalan hususlar -eğitimde ekonomi prensibi gereği- öğrencinin anlayabileceği kadar azaltılmalıdır (s. 99). Netice olarak üniversite, a) Sıradan/ortalama insanın alması gereken yüksek öğretimden ibaret olmalıdır; b) Bu sıradan insan kültürlü hale getirilmeli, çağının seviyesine ulaştırılmalıdır. Bunun için dünyanın fiziki taslağı, canlı yaşamının temel konuları, insan türünün tarihi, sosyal hayatın yapısı ve işlevi, evrenin taslağı öğretilmelidir (bu kültürel disiplinler sırayla fizik, biyoloji, tarih, sosyoloji ve felsefe bilimlerinden yararlanmalıdırlar, s. 117); c) Bu sıradan insan iyi bir meslek adamı yapılmalıdır (s. 101). Gasset’e göre, gerçek anlamda bilimsel araştırmaların üniversitenin esas işlevleri arasında yeri yoktur (s. 102). Bilim sadece araştırmadır; problemleri ortaya koymak, üzerinde çalışıp çözüme kavuşturmaktır. Bu andan sonrası bilimle ilgili değildir, öğretme veya uygulamadır. Sıradan insanın bilim adamı olması beklenmez, bilim adamı sıradan bir insan değildir, o, “modern çağın keşişidir” (s. 104). Herhangi bir bilimin ilkelerini, işlem metodlarını, sonuçlarını kavrayabilmek için okul eğitimi zorunlu değildir (s. 119). Bu tür gerekçelere binaen bilimler, üniversite çevresindeki kendi kurumlarında (laboratuvar vb.) yer almalı (s. 128); gerçek

bilimsel araştırma üniversitenin özünden çıkarılmalıdır, öğretim üyelerinin seçimi de araştırma yeteneklerine göre değil, sentez yapma ve öğretim yeteneklerine göre yapılmalıdır (s. 125-26, sıraladığı altı madde). İyi araştırmacılar genellikle kötü öğretmenlerdir; bu yüzden Alman üniversitesi model olarak gösterilemez (s. 123).

Gasset tasvir ettiği kültür ağırlıklı üniversiteye önemli bir sosyal rol biçmektedir. Ona göre, modern dönemde bilimin ve demokrasinin gelişmesiyle kadim güçler (kilise ve devlet) gücünü kaybetmiş, kitleler üzerinde manevi güç (YKY 1998'de ruhsal güç, s. 70) kullanmak üzere basın tek başına kalmıştır. Bu durumu dengelemek üzere üniversitenin kendisini basından daha üstün bir manevi güç olarak ileri sürmesi ve güncel olaylara müdahale etmesi gereklidir (s. 130-32).

Gasset'in üniversite düşüncesi *Kitlelerin İsyanı*'nda bir yandan demokrasi diğer yandan uzmanlaşma ile ilgili ortaya koyduğu görüşleriyle ve "Ben, ben ve çevremden oluşurum" şeklindeki anlayışıyla irtibatlıdır. Ayrıca onun düşüncesinde Avrupa-merkezci bir anlayış hâkimdir; akılda ve bilimde Avrupa'nın üstünlüğünü ve biricikliğini benimseyen bir tavrı vardır (s. 127). Ona göre "Avrupa akıldır" (s. 128).⁶ Gasset, Granada Üniversitesi'ndeki ikinci konuşmasında İspanyol üniversitesinin ne olduğu üzerinde dururken de aynı tema hâkimdir (YKY 1998, s. 76-77). İspanyol üniversitesi, her şeyden önce bir Avrupa üniversitesidir, diğer Avrupa üniversiteleriyle tarihi olarak aynı ilhama ve toplu atılıma dayanır. "Üniversite, bilginin kamuya açık bir korporasyon çerçevesinde örgütlenerek geliştirilip öğretilmesi, salt Avrupa'ya özgü, daha önce başka hiçbir toplumda görülmedik bir kurumdur... üniversite Avrupa ile özdeştir" (YKY 1998, s. 77-78); "... Sözün kıyası, fikirle ve fikir uğruna yaşamış olan yalnız Avrupa insanıdır" (YKY 1998, s. 80). Bu Avrupalılık vurgusuna rağmen Gasset, başka bir Avrupa ülkesinin üniversitesinin model alınmasını doğru bulmamıştır.

İngiliz filozofu ve matematikçisi Alfred N. Whitehead'in (ö. 1947) *Eğitimin Gayeleri* adıyla çevrilen eserinin (özgün adı: *The Aims of Education*, iyt: 1929) çoğu, 1912-1928 arasında yaptığı çeşitli konuşmalardan oluşmaktadır. Önsözde eserin tamamının konusunu "entelektüel cihetten eğitim" olarak açıklayan yazar, bütün eğitimin özünün ve esasının dinî olduğunu -vazife ve hürmet hissi telkin etmesi anlamında- söyler (s. 13). Üniversite, önceki eğitimden farklı olarak öğrencinin hadiselere genel bir bakış açısı

6 KYK tercümesinde Avrupa zekâdır denilmiş (s. 69). Bu kelime, eserin İspanyolca baskısında "intelecto" (Ortega y Gasset, *Misión de la Universidad*, s. 20); İngilizce tercümesinde ise "intellect" (*Mission of the University*, s. 74) olarak geçmektedir.

(umumileştirme kabiliyeti) ve ilkeler kazanmasını sağlamalıdır; üniversitenin fonksiyonu, zihnî alışkanlık haline gelmiş ilkeler lehine teferruatın harcanmasıdır; üniversitenin ideali de ilimden ziyade kudrettir, vazifesi genç çocuğun bilgisini erkeğin kuvvetine dönüştürmektir (23-24, 33). Whitehead’e göre “liberal eğitim” ve teknik eğitim birbirinden ayrılmaz, aralarında tezat yoktur; millî bir eğitim sisteminde edebî, bilimsel ve teknik eğitim müfredatı olmalı, her biri diğer ikisini içermelidir (s. 41). Ardından bunların içeriğini ve klasik eserlere dair eğitimle ilgili sorunları işleyen yazar, insanoğlunun hayatının teknoloji, sanat, bilim ve din üzerine kurulu olduğunu, bunların temel olduğunu belirtir (s. 61). Üniversite hem eğitim hem araştırma yeridir, ancak esas fonksiyonu bilgi ve hayat şevki arasındaki ilişkiyi korumak, tahayyülle (imagination) birlikte bilgiyi verebilmek, tahayyül ile tecrübeyi kaynaştırmak, öğrencileri toplumun önderleri olarak yetiştirmektir (s. 76, 80).

Üniversite fikriyle ilgili tercüme edilen diğer eserler, II. Dünya Savaşı sonrasında yazılanlardan oluşmaktadır. Bu eserlerden biri, XX. yüzyılın en önemli Hıristiyanlık ve kilise tarihi uzmanlarından Jaroslav J. Pelikan’ın (ö. 2006) çalışmasıdır. Onun *Üniversite Fikri: Bir Yeniden Değerlendirme* (özgün adı: *The Idea of the University - A Reexamination*, iyt: 1992) adlı eseri, İngiliz Katolik din adamı John Henry Newman’ın (ö. 1890) *Üniversite Fikri* (özgün adı: *The Idea of A University*, iyt: 1852) adlı eserine yazılan modern bir şerh olarak okunabilir. Zaten Pelikan da eserini Newman ile bir diyalog olarak nitilemekte ve onun görüşlerini takip edip değerlendirmektedir (s. 10, 13, 20). Kardinal Newman’ın eseri, İrlanda Katolik Üniversitesi’nin ilk rektörü olarak 1852’de yaptığı bir dizi konuşmanın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olup Anglo-Amerikan dünyada yüksek öğretim alanıyla ilgili klasikleşmiş bir eserdir. Pelikan, yaklaşık bir buçuk yüzyıl sonra giriştii diyalogda Newman’ın üniversitenin temeli olarak *liberal eğitimi* önceleyen bakış açısını kendi tecrübelerini katarak tekrarlamaktadır. Katolik bir yazara bir Protestan’ın şerh yazmasını ise, Newman’ın üniversiteyi teolojik bir mesele olarak ele almadığını, üniversite üzerinde konuşurken onun teolojik duruşunu paylaşmanın zorunlu olmadığını söyleyerek açıklar (s. 22). Paylaştıkları bakış açısı, üniversitenin meslek edindirme veya uygulamaya dönük becerilerden ziyade “medenî, aklî ve estetik melekeleri gelişmiş insan” yetiştirmeyi hedeflemesi gerektiği anlayışına dayanır. Bu yönüyle Newman’ın düşüncesi, yeni doğmakta olan modern üniversiteden ziyade geçmişteki üniversitenin idealini yansıtmaktaydı. Eser boyunca Newman’dan cümleler ve paragraflar alıntılanarak onları yorumlayan şârihin dili çok çetrefilli ve düşünceleri bir miktar dağınıktır; söylemek istediğini açıkça dile getirmeyen, sözü dolaştırıp

duran tarzıyla, fikirlerini berrak bir üslupla ortaya koyduğu söylenemez. Bununla birlikte üç kısım halinde ele aldığı çalışmada konu başlıkları ve tartışmalı meseleler yenidir.

Üniversite fikrinin temel ilkelerine değindiği ilk kısımda, üniversitenin modern dönemdeki krizine işaret eden Pelikan, bunu bir yandan XVI. yüzyıldaki reform döneminin kriziyle karşılaştırır, diğer yandan da üniversitenin (kutsal kitabın haber verdiği kıyamet alametlerine atıfla) kıtlığa, hastalığa vb. çare üretirken “insanın sadece ekmele yaşamadığı fikrini yok saymaması, entelektüel ve ahlakî sorumluluğunu gözden çıkarmaması” gerektiği hususunu vurgulayarak modern seküler üniversitenin sıkça bunları göz ardı ettiği (s. 33-34) üzerinde durur. Krize cevap olarak ilk fikirlere ve bu çerçevede Newman’ın üniversite fikrine dönmek gerektiğini (s. 42) söyler. Newman’ın kendinde bir amaç olarak bilgi söylemini paylaşmakla birlikte üniversitenin ne (enformasyon) ve nasıldan (bilgi) ötesinde neden (bilgelik) sorusunu da dikkate alması gerektiğini (s. 57), ayrıca sadece bilginin yeterli olmadığının XX. yüzyılda tecrübe edildiğini ve bilginin entelektüel faziletlerle birleştirilmesi gerektiğini (s. 66; akademisyenliğin ahlakî boyutu hakkında ayrıca bk. s. 148) ekler. Bu entelektüel faziletleri ve üniversitenin vazifelerini yine Newman’a atıfla işler (s. 67-81).

İkinci kısmı Newman’ın üniversite işletmeciliği ifadesi üzerine kuran şârihe göre, üniversitenin bir tanımını yapmak mümkündür ve bu tanımda şu unsurlar, -her üniversitede bulunması şart olmamakla birlikte genel olarak üniversitenin yapması gerekenler- yer almalıdır: 1. Araştırma vasıtasıyla bilginin ilerlemesi, 2. Eğitim yoluyla bilginin genişletilmesi, 3. Hem bilgiyi hem mesleki becerileri içeren bir eğitim verilmesi, 4. Kütüphane, müze ve galerilerde bilginin korunması, 5. Bilimsel yayınlarla bilginin dağıtımı. Bu noktada şârih, araştırma üniversitesi ve genel üniversite ayırımını merkezî bir ayırım olarak görmemektedir (s. 103). şârih bu ikinci kısmı bu başlıkların işlenmesine tahsis eder. Newman’ın düşüncesinde araştırma üniversitesinin çıkış yeri olan Alman üniversitesinin eksik olduğuna işaret eder (s. 111). Bu noktada doktora ile tanımlanan Alman üniversitesi ile lisans eğitimiyle tanımlanan İngiliz-Amerikan kolejleri (college) arasında, -en başta bilginin araştırma yoluyla ilerlemesiyle bilginin eğitim yoluyla yayılması arasındaki ilişkide olduğu üzere- bazı gerginlikler meydana gelmiştir. Araştırmanın bilim akademilerine, eğitimin üniversitelere bırakıldığı Doğu ve Orta Avrupada da bu iki kurumu bir araya getirme ve bütünleştirme çabası gösterilmiştir (s. 111-12). Öte yandan ana araştırma merkezlerinin üniversiteden ayrılması sıklıkla pratik bir zorunluluk halini almıştır. Newman’ın “keşfetmek ve öğretmek birbirlerinden ayrı işlevlerdir... ve aynı kişide bir

araya geldikleri sıklıkla görölmez” şeklindeki ifadesine atıf yapan Pelikan, araştırma üniversitesi de olsa bir üniversitenin tek başına işlerin üstesinden gelemeyeceğini vurgular (s. 118-19). Üniversitenin krizine atıfla mesleki (hukuk, tıp ve ilahiyat alanlarındaki) eğitimin yeniden düzenlenmesi konusunu ele aldıktan sonra (s. 129-41), bilginin hafızası olarak üniversite kütüphanelerini, akademisyen ve kütüphaneci ilişkisini işler (s. 143-56).

Üçüncü kısımda üniversitenin topluma yönelik sorumluluğu ele alınmaktadır. Şârih burada Newman’ın, “Üniversitenin amacı toplum için liyakat yaratmasıdır” sözünden yola çıkar (s. 176) ve topluma karşı sorumluluğu bütün insanlığa, ülkeye ve üniversitenin içinde bulunduğu şehre karşı sorumlulukları olarak yorumlar (s. 178). Ardından üniversitenin gelecekle ilgili sorumluluğu, öğrencilere ne vaat etmesi gerektiği, toplumun dönüşümüne katkısı, üniversitede eğitim reformu gibi konuları işlemektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yayımlanan ve kısa sürede pek çok dile çevrilen Charles P. Snow’un (ö. 1980) eseri, *İki Kültür* adıyla (özgün adı: *The Two Cultures and the Scientific Revolution*, iyt: 1959) Türkçe’ye çevrilmiştir. Eser, yazarın 1959 yılında Cambridge Üniversitesi’nde yaptığı bir konuşmaya dayanmaktadır. Temel tezi, Batılı toplumlarda ilim ve düşünce hayatını temsil eden iki grubun -doğa bilimleri (science) alanında çalışan bilim adamları ile beşeri bilimlerde (humanities) çalışanların- kültürleri arasında ciddi bir bölünme ve iletişim kopukluğu bulunduğu ve bunun toplumun sorunlarını çözenin önünde önemli bir engel teşkil ettiği yolundadır. Esere uzun bir önsöz yazan Stefan Collini’nin de işaret ettiği üzere, İngiliz üniversiteleri iyi bir kültür almış elitleri yetiştirmek üzere düzenlenmişti ve XIX. yüzyıldan itibaren doğa bilimleri aşamalı olarak üniversitede yer almaya başlasa da küçük görülen bir alandı: Doğa bilimleri eğitimi, uzman yetiştirmeye elverişliydi ama eğitimli insan yetiştiremezdi. Hem kimya alanında yetişmiş bir bilim adamı hem de meşhur bir romancı olan Snow, İngiltere’de beşeri bilimler çalışmalarına doğa bilim çalışmalarından daha fazla değer verilmiş olmasından, bunun da geleneğe dayalı aldıkları eğitim dolayısıyla İngiliz siyasi ve iktisadi elitlerini modern dünyayı anlamalarının önünde bir engel teşkil etmesinden şikâyet eder. İki grup arasındaki bölünmenin ortadan kaldırılması için tek çareyi eğitim sistemini gözden geçirmek olarak görür. Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya’dan bilim ve teknoloji bakımından geride kalmamak için bilim kültürüne eğitimde daha fazla yer verilmesi gerektiğini savunur (bilim eğitimi alacak olanların dört tabakası için bk. 131-32). İngiltere’nin gücünün gerilmesini Venedik Cumhuriyeti’nin akıbetiyle karşılaştırır (s. 134).

Onun bu konuşması İngiliz üniversitelerinde reformun konuşulduğu bir döneme denk gelmesi ve 1960'lı yıllardaki reform çalışmalarında etkili olması açısından da önemlidir. Snow'un söylediklerine karşı Cambridge'de İngiliz edebiyatı hocası olarak çalışmış olan, edebiyat münekkidi Frank Raymond Leavis (ö. 1978) tarafından ağır bir eleştiri yöneltilmiştir. Snow'un tezi ve Leavis'in eleştirileri üzerine İngilizce konuşan dünyada geniş bir literatür oluşmuştur. Genel olarak bakıldığında Snow'un üniversitenin mahiyetine dair bir fikir getirmekten ziyade akademisyenler arasında gözlemlediği temel bir soruna işaret ettiği, ayrıca devletler arası rekabette ülkesinin geri kalmaması için bilim eğitimi ve araştırmaları lehinde bir gündem oluşturduğu söylenebilir.

Pelikan'ın eseriyle aynı dizide yayımlanan bir başka eser, Clark Kerr'in (ö. 2003) *Üniversitenin Kullanımları* adıyla çevrilen eseridir (özgün adı: *The Uses of the University*, iyt: 1963). Bu "çağdaş klasik" eser, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada model olarak Alman üniversitesinin yerini alan Amerikan üniversitesine dair yazılmış eserler arasında en meşhurdur. Alim Arlı'nın önsözde işaret ettiği üzere (s. 15-16), Kerr'in eseri üzerine büyük bir literatür oluşmuş durumdadır. Aslında bir konuşma metni olarak yazılan eserin ilk yayımlanışından sonra yazar, yaklaşık kırk yıl boyunca gözlemlerini sürdürmüş, önceki görüşlerine bazı tashihler yapmış, kendi ifadesiyle "1940-1990 arası altın çağ"dan sonra gelen dönemle (1995-2015) ilgili tahminlerde bulunmuştur. Bu yönüyle eserin kendisi (ilk baskısı) kadar, yaklaşık onar yıllık aralarla yapılan sonraki değerlendirmeler de son derece kıymetlidir.⁷ Eserin baş tarafı Romarika'nın (Roma-Amerika) dünyadaki hakimiyetinden kaynaklanan bir tür coşkulu kutlama, 1990'lardan sonrasıyla ilgili değerlendirmeleri ise altın çağın kapanışını ilan eden, geleceğe kaygıyla bakan, mütevazı ve sağlıklıdır.

Konuşmasında Amerikan üniversitesinin özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında değişen yapısı ve işlevini ele alan yazar, ortaya attığı multiversite kavramıyla tanınmıştır. Ona göre üniversitenin "kullanımları" (*uses: faideleri, işlevleri*), eğitim, araştırma ve topluma hizmettir; üniversite ayrıca teknoloji üretiminin, siyasi savaşın, sosyal reformun, bilgi endüstrisinin aracıdır. Kerr, üniversitenin yakın zamana kadar üzerinde çalışılmamış bir alan olarak kaldığına işaret ettikten (s. 24) sonra, üniversitenin modern dönem tarihine dair güzel bir özet sunar (s. 25-35). Amerikan üniversitesinin XIX. yüzyıl sonlarındaki ilk dönüşümünün ardından II. Dünya Savaşı sonrasında ikinci büyük dönüşümü geçirdiğine işaret eden (s. 83) Kerr, Kardinal Newman'ın

7 Kerr'in Amerikan yüksek öğretiminin atılım yaptığı dönemi anlattığı bir başka çalışması daha vardır: *The Great Transformation in Higher Education*.

eserine atıf yaparak onun döneminden 1930’lara kadar olan değişime ve üniversiteyi bir organizma olarak düşünen Abraham Flexner’in (ö. 1959) görüşlerine değinir. Bir multiversite haline gelen Amerikan üniversitesi artık bir organizma değildir; geniş kitlelere hitap eden bir kurum haline gelmesi, çoğulculuğu (çok sayıda hedefinin ve tek değil çok sayıda iktidar merkezinin olması anlamında), bölüm sisteminin kurulması, fakülte sisteminin yeniden organizasyonu, araştırma desteğinin artması, eğitimle araştırmayı, teorik bilimlerle uygulamalı alanları bütünleştirmesiyle multiversite yeni bir aşamadır. Kısacası multiversite, orta sınıf çoğulculuğunun çocuğudur (s. 104). Bir kent devleti olarak multiversitenin rektörünün/başkanının vasıflarını (s. 42-43, 48, 50), Plato’nun filozofunda bile bulmamız zordur. Bu üniversitenin tek bir amacı yoktur, hizmet edeceği çok çeşitli amaçlar ve çok sayıda grup vardır (s. 49). Kerr’e göre (eski) üniversite, rahipleri olan bir köydü; modern üniversite entelektüel oligarşisi olan tek sanayilik bir kasabaydı; multiversite ise sonsuz çeşitlilikte bir kenttir. Köye göre daha az topluluk hissi ve daha az amaç birliği, öte yandan üstünlük kurmanın daha fazla yolu ve çok fazla alt kültürü vardır (s. 51). Burada öğretim üyeleri için araştırma eğitimden, dolaşısıyla lisans üstü çalışmaları lisans eğitiminden daha önemli hale gelmiştir (s. 52).

Yazara göre hepsi ulusun ihtiyaçlarına cevaben gelişen iki büyük etki, Amerikan üniversite sistemini şekillendirmiştir: 1860’larda başlayan arazi tahsis hareketi ve II. Dünya Savaşı sonrası araştırmaya verilen federal destek (s. 55-56). Artık üniversite eskiden olduğu gibi “beyefendiler” yetiştirmeye değil, vahşî teknolojinin geliştirilmesine hizmet edecekti (s. 57). Federal destek ağırlıklı olarak hepsi fen bilimleriyle ilgili üç alana inhisar etti: Savunma, sağlık ve teknolojik ilerleme. Öte yandan sosyal ve beşeri bilimlere çok küçük bir destek verildi. Ayrıca destek yirmi civarındaki üniversite ve araştırma merkezine yoğunlaştı (s. 60-62). Artık dünyadaki diğer ülkelere model teşkil etmeye başlayan Amerikan üniversitesi, genişleyen bilgi endüstrisi çerçevesinde giderek endüstri dalları ile benzeşti (s. 86). Rusya ve Fransa gibi araştırma enstitülerini ve teknik eğitimi ayrı kurumlar halinde örgütleyen ülkelerin aksine Amerikan üniversitesi bütün bunları içermektedir ve yine onlardan farklı olarak topluma hizmet sunarak toplumun merkezine yerleşmiştir (s. 88). Newman’ın daha önce işaret ettiği bir hususu tekrarlayan Kerr’e göre üniversiteler aslında muhafazakâr kurumlardır, hocalar değişime tepki göstermiştir ve değişim hep dışarıdan gelmiştir (s. 89-97).

Kerr, yaklaşık onar yıl arayla (1972, 1982, 1994-1995 ve 2000’de) ilave değerlendirmeler yapmıştır. Üçüncüsünde (1995), Amerika Birleşik Devletleri’nde 1940-1990 arasını araştırma üniversitesinin altın çağı olarak niteler

(s. 153). Netice olarak Amerikan araştırma üniversitesini bilginin ilerlemesine katkıda bulunan muazzam bir başarı olarak görürken bir yandan da sarsıntı geçirmeye başladığını farketmiştir. Nitekim bir başka yazısı (1994), mali açıdan meydana gelen daralmayı, muhtemel iç dönüşüm ve gerilimleri, yeni dönüşümün gerçekleşeceğini düşündüğü 1995-2015 arası yeni dönemdeki muhtemel çatışmaları ele alır ve ulusal düzeyde federal zenginliğin yaşandığı multiversite-I döneminin yerini multiversite-II'ye bıraktığını (s. 187) söyler.

Kerr'in yeni bir dönüşümün başladığını söylemesinden on beş yıl kadar öncesinde, Fransız düşünür Jean-François Lyotard (ö. 1998) *Postmodern Durum – Bilgi Üzerine Bir Rapor* (özgün adı: *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*, iyt: 1979) adlı eserinde gelecekteki duruma dair öngörülerde bulunmuştur. Eser, aslında Kanada'nın Fransızca konuşan Quebec Eyaleti Üniversiteler Konseyi'nin talebiyle, "gelişmiş toplumlarda bilgi" üzerine hazırlanmış bir rapordur. Postmodern dönemi "akıl ilerlemesi, tinin özgürleşmesi" gibi modern döneme yön veren meta-anlatıların sona erdiği bir dönem olarak tanımlayan yazar, postendüstriyel ve postmodern çağda bilginin konumu, anlamı, üretimi ve aktarımının da değiştiğini ileri sürer. Bilgisayarlaşmış toplumlarda "bilginin dışsallaştırılması" söz konusudur ve bilginin kazanımı ile bireylerin yetiştirilmesi/eğitimi süreçleri birbirinden ayrı düşünülebilir; bilgi ticarileşmekte, ticari bir mal gibi satılmak üzere üretilmekte, mübadele konusu olmaktadır; kendinde bir amaç olmaktan çıkmıştır. Bilginin meşrulaştırılmasının dayanağı ve tarzı değişecektir; artık postmodern toplumda pozitivizmin geçerliliğinden söz edilemez. Ulus-devletler toprak denetimi, ham madde, ucuz emek için savaştıkları gibi artık enformasyonun denetimi için de savaşırlardır.

Bu yeni durumda eğitim öğretim faaliyetinin üretim ve dağıtımının devletin denetim alanında olduğu şeklindeki anlayışın modası geçmiş olacak, devlet "iletişimsel geçirgenliği engelleyen bir gürültü ve donukluk" olarak algılanmaya başlanacaktır. Artık kalıcı ayırım cehaletle bilgi arasında değil ödeme bilgisi ile yatırım bilgisi arasında olacaktır. Modern dönemde üniversitenin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili Fransız ve Alman modellerini inceleyen (s. 74-84) yazar, postmodern dönemde bilginin üretimini (araştırma) ve aktarımını (eğitim) ele alır. Araştırmada metadilin yerini formel ve aksiyomatik sistemlerin çokluğu almakta, kanıt üretimi ise paraya bağlı hale gelmektedir; kim daha zenginse önermeleri doğrulayacak araçları ve dolayısıyla hakikati üretme imkânına yani haklı olma şansına o daha fazla sahip olacaktır. Bilim, sermayenin dolaşımında bir uğrak olmaktadır. Bu durumda üniversiteler ve diğer yüksek öğretim kurumları da fikir üretmeye değil beceri üretmeye çağrılırlar; onlardan beklenen ideal elitler yetiştirmeleri değil,

mesleki (profesyonel) veya teknik entelektüeller yetiştirmeleridir. Muazzam miktarlardaki niversite bütçesine karar verme yetkisi artık ellerinde olmadığından hocaların yahut niversitenin özerkliği çok anlam ifade etmemektedir. Yeni ğrenci tipi, yüksek öğretimde doğru, adil ve güzel olanı değil bilginin ticarileşmesi bağlamında faydalı olanı talep eder. Geçer akçe bilginin, karar vericilerin ve müşterilerin değiştiği böyle bir ortamda ne öğretileceği kadar, bilginin örgütlenme tarzının da değişmesi gerekecektir. Bilgi aktarımında veri bankaları, geçmişin ansiklopedileri gibi bir rol oynayacaktır. Artık niversite hocası, bilgiyi aktarmada disiplinler arası takımlardan ve veri bankalarından daha yetkin değildir.

Bill Readings’in (. 1994) *niversite Harabeleri* adlı eseri (zgn adı: *University in Ruins*, iyt: 1996), detta Kerr’in ve Lyotard’ın bıraktığı yerden -ve Kerr’in işaret ettiği beşeri bilimler cenahındaki rahatsızlardan biri olarak- niversitenin 1990’lardan itibaren yaşadığı krizi ele almaktadır. Arlı’nın da takdim yazısında dikkat çektiği üzere (s. 7), genç yaşta ölen yazarın bu eseri, modern niversitenin ortaya çıkışını, gelişimini ve dönüşümünü en iyi kavrayan eserlerden biridir ve Kerr’in eseri gibi alanın ağdaş klasiklerindedir. Readings, Alman niversitesinin XIX. yüzyıldaki i değişimine nüfuz eden bir bakışla konuyu ele alır ve beşeri bilimlere odaklanarak ağdaş üniversitede neler olup bittiğini anlamaya çalışır (s. 18). Amerikanlaşma=kreselleşme dediği hadisenin ulusal kültürün sonu anlamına geldiğini söyleyen (s. 16) Readings, niversitenin ve Batılı niversite telakkisinin de artık ulusal kültür fikrinin üreticisi, muhafızı, ulus-devlete bağlı bir kurum olmaktan çıkıp farklı türden, ulus-aşırı bir kuruma dönüşmekte olduğunu (s. 17) ileri sürer. Ona göre ulus-devletle birlikte -tarih ve akıl arasında bağlantı kuran bir unsur olarak- ortaya çıkan kültür, modern niversitenin kurucu temeliydi. Alman niversitelerinde kültürün merkezî disiplini Antik Grek idealine dayalı felsefe iken, özellikle Anglo-Amerikan niversitelerinde felsefenin yerine edebiyat ikame edildi. Ancak edebiyat İngiltere’de geleneğe dayalı bir şekilde anlaşılırken Amerika Birleşik Devletleri’nde seçime/uzlaşıya dayalı bir kanonun çalışılması şeklinde ele alındı. Ulus-devletin çöküşüyle birlikte ulusal kültür de artık üniversiteyi tanımlayıcı unsur olmaktan çıktı ve bunun bir göstergesi olarak kültürel çalışmalar edebiyatın yerini almaya yöneldi. Çünkü yeni dönemde mükemmellik kavramı gibi kültürün de belirli bir içeriği yoktur. Öğretimin ulus-devletten kopuşu, “Ortaöğretim ile niversiteler arasındaki yapısal farklılıkları, özellikle de devletle bağları bakımından, iyice belirgin hale getirecektir” (s. 17). Gerek doğa bilimleri gerekse beşeri bilimler açısından kültürün niversiteye meşruiyet sağlama şeklindeki işlevi geçerliliğini yitirmiştir (s. 18). Çağdaş niversiteyi postmodern değil posttarihsel

olarak nitelemeyi tercih eden yazara göre, bu dönemde kültürün yerini -toplam kalite yönetiminden daha geniş ve üst bir kavram olarak- mükemmeliyet fikri almıştır; üniversitenin merkezî unsuru araştırma veya eğitim değil yönetimdir, hoca veya öğrenci değil dekadır; öğretilecek ve araştırılacak şeyin ne olduğu önemsiz hale gelmiştir. Global ekonomi, artık -ulus-devlet döneminde olduğu üzere- üniversiteden vatandaşlar yetiştirmesini beklemektedir (s. 27). “Çağdaş üniversite, devletin ideolojik bir silahı olmaktan çıkarak, ... özerk tüketici-yönelimli bir şirkete dönüşmektedir” (s. 25).

Yazara göre, modern üniversite şimdiye kadar üç fikre sahip oldu: Kantçı akıl kavramı, Humboldtçu kültür fikri ve şimdi tekno-bürokratik mükemmellik anlayışı (s. 27, 65). Yazar, kitabın çeşitli bölümlerinde bu üç fikri incelemektedir. Görüşlerini özetlediği giriş bölümünün ardından mükemmellik fikrini, ulus-devletin çöküşünü ve Kantçı akıl anlayışının üniversite anlayışına etkisini ele alır. Beşinci bölümde Alman idealistlerinin kültür, bildung (kültürlü, bilinçli ve sorumluluk sahibi şahsiyet inşası), üniversite ve üniversite-devlet ilişkisine dair yaklaşımlarını inceler. Bir sonraki bölüm ise Kardinal Newman ve F.R. Leavis’in (ö. 1978) görüşlerine temasla Anglo-Amerikan dünyadaki üniversite fikri ve edebiyata dayalı kültür anlayışını ele alır. Bunu, ulus-devletin çöküşünün ve kültürün içeriksiz kalmasının ardından kültürel çalışmaların yükselişini ve kültür savaşlarını işlediği kitabın en uzun bölümü takip eder. Yazar burada diğerleri yanı sıra Pierre Bourdieu’nun *Homo Academicus*’unu da değerlendirir ve ona eleştiriler yöneltir (s. 114-20; ayrıca bk. s. 146, 169). Sekizinci bölüm, posttarihsel üniversiteyi ele almaktadır; yazar, üniversitenin bu yeni dönemde aldığı durumu tasvir etmekte ve artık eskiyi sürdürmek üzere yeni içerikler/göndergeler üreterek üniversite fikrinin kurtarılamayacağını, içeriksiz/göndergesiz bir üniversite dönemine girildiğini ileri sürmektedir. Burada -her ikisi de modern döneme bağlı kalmayı sürdüren muhafazakâr ve ilerici kanatların yaptığı gibi- üniversiteye içerik kazandırmaya çalışmaktansa, modern üniversitenin bir harabeye dönüştüğünü kabullenerek, değişimin kimin çıkarına sonuçlar getirdiğini incelemek, hoca ve öğrencilerin çıkarlarını korumaya yönelik pragmatik bir tavır benimsemek gerektiğini düşünür. 1968 öğrenci olaylarını ve bunun sonuçlarını incelediği dokuzuncu bölümde yazar, bu olayların Fransa’da başlamasının tesadüf olmadığını, çünkü Fransız üniversitesinin asla “modern” (Almanca’daki kullanımıyla) olmadığını ileri sürer (s. 143). Son üç bölümde de sırasıyla pedagoji, kurumlar ve topluluk sorunlarını ele alır. Üniversitede eğitimle ilgili önerisi, içi boş mükemmellik fikrinin yerine içi boş düşüncenin konulmasıdır (s. 165 vd.). Lyotard gibi Readings de adaletle vurgu yapmakta ve öğretim sahnesinin hakikatten ziyade adaletin alanı olduğunu söylemektedir (s. 167). Modern

üniversite değişime uğradığı için artık C.P. Snow’un (ö. 1980) şikâyet ettiği iki kültür arasındaki yarılmadan da söz edilemez, bu tarihte kalmış bir ikiliktir. Yazar, disiplinlerin ortadan kalkacağını söylememektedir, disiplin yapısının değişikliğe uğratılmasını savunmaktadır.

Fransız düşünürler arasında Pierre Bourdieu’nun (ö. 2002) doğrudan üniversite ile ilgili iki eseri Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Bunlardan Jean-Claude Passeron’la birlikte yazdığı daha erken döneme ait *Vârisler Öğrenciler ve Kültür* adlı çalışması (özgün adı: *Les héritiers, les étudiants et le culture*, iyt: 1964), Fransa’da yüksek öğrenim düzeyindeki öğrenciler üzerine yaptıkları bir araştırmaya dayalı olarak eğitimde eşitsizliğin kaynakları ve bunların giderilmesi için yapılması gerekenler üzerinde durur. Daha meşhur olan diğeri ise Fransız akademik yapısını ve akademisyenlerini mercek altına aldığı ve 1968 öğrenci olayları sonrası akademik alanın dönüşümünü incelediği *Homo Academicus* adlı eseridir (Fransızca neşrinde de özgün adı aynıdır, iyt: 1984).

Eserin hedefini “öğretim sisteminin yakın dönemdeki evriminin yapısal tarihinin bir taslağını çıkarmak” olarak belirleyen (s. 37) Bourdieu, kendi sosyolojik teori ve kavram çerçevesine uygun olarak Fransa’da akademik alanın işleyişini çözümlediği bu çalışmada, akademisyenlerin kendilerini araştırma konusu haline getirir, akademik iktidar alanının nasıl işlediğini ve kendisini nasıl yeniden ürettiğini ortaya koymaya çalışır. Bu çerçevede ilk dört bölümde sosyolojik yöntemle ilgili görüşlerini, 1967-1971 arasında Fransız akademisyenlere dair yaptığı araştırma sonuçlarını, akademik alanda sermaye türlerini (akademik/idari, bilimsel, kültürel) ve biri yerleşik/müesses nizamı temsil eden diğeri ise idari yetkileri olmayan, marjinal kalan entelektüellerden oluşan iki tür akademisyen arasındaki çatışmayı, ayrıca kadroların yeniden dağılımı sorununu inceler. Beşinci bölüm ise 1968 öğrenci olayları ile açığa çıkan kriz ve akademik alandaki iktidarın değişimiyle ilgilidir. İlk kısımda yaptığı araştırmaya dayalı olarak fen bilimleri, beşeri bilimler, hukuk ve tıp alanlarındaki akademisyenlerin soy kütüğünü, siyasi-kültürel eğilimlerini çıkarmakta ve bunu yaparken Kant’ın fakülteler çatışması adlı eserine/kavramına atıfta bulunarak aralarındaki farklılıkları incelemekte; tevarüs edilen kültürel sermaye, kazanılan eğitsel/entelektüel sermaye ve sosyal sermayeler arasındaki uyumsuzlukların 1968 krizine katkısını ele almaktadır. Yazara göre, akademisyenlerin akademik konumları onların siyasi ve sosyal tavırlarını belirlemektedir.

Bourdieu, “akademik canlıları kendi doğal ortamlarında” incelerken takip ettiği metodik yaklaşımdaki müphemlik ve eksikliklere ve Fransa odaklı bir tahlilin getirdiği hususiliğe rağmen, akademik alandaki çatışmaların arka

planını ve iktidar ilişkilerini tahlil bakımından C.P. Snow'un eserine nispetle daha derinlikli bir çalışma ortaya koymuştur. Aşırı kavramlaştırma, -sadece Fransa akademiasına aşına olan veya o bağlamda yaşayanların anlayabileceği- imalarla dolu anlatım ve uzun cümlelerin getirdiği beyan zaafiyeti eserin okunmasını zorlaştırmakta ve âdeta onun teorik yaklaşımına ve üslubuna aşına olanlar dışındakiler için anlaşılmaz kılmaktadır.⁸ Eserin çetrefilli dilinden ve Fransa bağlamından tecrit edilerek diğer ülkelere uygulanabilir daha genel kaideler çıkarılması halinde akademisyenler arası ve akademisyenler ile toplum ve iktidar yapıları arası ilişkileri anlamaya katkı sağlayan bir çerçeve sunabilir.⁹ Bourdieu'nun kendi sosyolojik yaklaşımını uygulamasının bir örneği olarak önem arzetmekle birlikte, eser genel olarak üniversite hakkında kapsamlı bir tahlil ve tasavvur ortaya koymamakta, üniversitenin bir vechesi üzerine odaklanmaktadır.

Iain D. Thomson'un *Heidegger Ontoteoloji: Teknoloji ve Eğitim Politikaları* adıyla çevrilen eserinin (özgün adı: *Heidegger on Ontotheology – Technology and the Politics of Education*, iyt: 2005) üçüncü ve dördüncü bölümleri, M. Heidegger'in (ö. 1976) eğitimle, özellikle de yüksek öğretimle ilgili görüşlerini incelemektedir. Heidegger'in erken döneminde (1911-1933) üniversitede reformla ilgili görüşlerini inceleyen ve Naziler döneminde aslında bu görüşlerini gerçekleştirme amacını güttüğünü söyleyen Thomson, onun, modern üniversitenin krizine çok önceden dikkat çektiğine işaret eder. Heidegger'in erken dönem yazılarında pedagojik reformu ontolojik sorgulamaya tâbi kılma fikri hâkimdir; ayrıca yazarın tespitleri arasında, Heidegger'in birey vurgusu, I. Dünya Savaşı sonrasında üniversitenin rolüyle ilgili Weberci-Spenglerci/Nietzscheçi kutuplardan daha çok ikincisine meyilli olduğu ve bireyciliğe bilimsel cemaat vurgusunu eklediği hususları yer alır. Heidegger olgunluk döneminde de yüksek öğretimle ilgili görüşlerini geliştirirken, eğitimin teknolojizasyonunu eleştirmiş, Plato'nun mağara misaline ve paideia anlayışına geri dönmüş ve bu anlayışın özü olarak ontolojik eğitimi yeniden keşfetmek istemiştir. Burada iki amacı vardır: İlk olarak, ontolojik eğitim anlayışının üniversitenin krizini aşarak öğretim ve araştırma arasında yeniden birlik sağlayacağı kanaatindedir. İkinci olarak üniversite cemaatini ortak bir hedefe bağlılık/müşterek ideal etrafında birleştirmek istemektedir.

8 Eser tercüme edilmeden önce hakkında çeşitli değerlendirme yazıları yazılmıştır (örnek olarak bk. Karakaya, "Ecce Homo Academicus", s. 103-11; ayrıca bk. *Toplum ve Bilim*, Homo Academicus Alla Turca başlıklı sayısı, 97 [2003]).

9 Ağır kavramlaştırmadan tecrit ederek açıklayıcı bir özet sunan bir değerlendirme yazısı için bk. Fisher, "Homo Academicus Review Essay", s. 581-91.

Yüksek öğrenim ve üniversite konularında çok sayıda eser telif eden İngiliz akademisyen Ronald Barnett, *Her Türlü Aklın Ötesinde Üniversitede İdeoloji ile Yaşamak* adıyla çevrilen (özgün adı: *Beyond All Reason Living with the Ideology in the University*, 2003) eserinde, -sunuş yazısında İ. Tekeli’nin de dile getirdiği üzere- “Günümüz dünyasında üniversite mümkün müdür?” sorusu üzerinde durmaktadır. Bu sorunun temelinde, üniversitenin piyasa değerlerinin saldırısı altında olduğu, özerkliğinin zayıfladığı, akılcılığın mekânı olmaktan çıkıp ideolojik bir kurum haline geldiği şeklindeki kanaati yatmaktadır. İdeolojinin farklı tanımlarına dikkat çeken Barnett, “girişimcilik, kalite, idarecilik, araştırma, akademik cemaat” gibi pek çok ideolojinin üniversitede yuvalandığını, ideolojik hale geldiğini ve üniversitenin üniversite olmaktan çıktığı ileri sürer (s. 2). Barnett, üniversite ile ilgili çalışmalarında, “Özgür üniversite fikrinin modern çağda yeniden inşa edilmesi mümkün müdür?” sorusu etrafında bunun önünde engel olarak duran iki sorunu (epistemolojik ve sosyolojik) ele aldığını, üniversitenin kavramsal ve sosyal yönden çifte bir sarsıntıya maruz kaldığı söylemekte, bununla birlikte üniversite fikrinin XXI. yüzyılda varlığını koruyabileceğini ümit etmektedir (s. 2-3). Son 150 yılda Batı üniversitesinin sadece akılla değil, evrensel akılla da eş anlamlı olduğunu söyleyen (s. 5) yazar, üniversitenin evrensel akı (evrensel hakikat iddiaları) temsil eden, herkese açık, Habermas’ın ideal tartışma durumu fikrine en yakın kurum olduğu kanaatindedir. Habermas’ın ve Bill Readings’in görüşlerinden etkilenmiş olan Barnett, Readings’in akıl, kültür ve milliyetçilikle irtibatlandırılan eski üniversitenin artık geçmişte kaldığı görüşüne katılır (s. 9). İdeoloji kavramının XXI. yüzyılda üniversiteyi anlamamıza yardımcı olacağını söylemesine (s. 10) ve birçok tanımına işaret etmesine (s. 6) rağmen kendi tanımını vermez. Bunun yerine ideolojik olan ve olmayan arasına katı sınırlar çekilmeyip esnek bir yorumunun yapılması gerektiğini düşünür (s. 10).

Yazarın kitaptaki iki tezinden genel olanı, üniversitelerdeki akıl alanının fazlasıyla sınırlı olduğu, özel olanı ise kampüslere giren yeni proje ve hareketler sebebiyle deneysel olarak aklın yitirildiği, dolayısıyla ideolojiyle birlikte yaşamayı öğrenmek gerektiğidir. “Hakikat, Aydınlanma ve akıl” kalmasa bile Batı üniversitesi fikri sürdürülebilir; bu çerçevede yıkıcı olmayan, olumlu ideolojiler -yazarın tabiriyle ideolojiler- geliştirilebilir (s. 10-11). Barnett, üniversitenin artık kendi içinde derin farklılıklar gösteren yaşam biçimlerini barındırdığı ve bunun üniversitenin evrensel akla ortam sağladığı yönündeki iddiasının sorgulanmasına sebep olacağını söyler (s. 16). Üniversitede artık tek bir akıl yoktur, akıl çeşitliliği vardır; aklın ne somutluğu ne sınırları ne de belirgin bir biçimi vardır (s. 19). Modern üniversite, modernitenin bir

yaratıdır ve günümüzde modernite yok olmaktadır, yerini postmodern bir çağ almaktadır. Ancak üniversite için hâlâ bir umut vardır (s. 20). Küreselleşme, devlet-yüksek öğretim ilişkilerinin değişmesi, e-devrim, yeni bilgi toplumunda bilginin yayılması ve piyasaların ortaya çıkması gibi şartlar altında üniversite, hakikatin bulunması ve yayılması rolü ve iddiasından arınmak zorundadır (s. 26). Yeni şartlarda tarihçiler bile öğrencilerinin iş piyasasında yer alabilmelerine yardımcı olmak amacıyla özgeçmişlerine “aktarılabılır beceriler”e sahip olduklarını yazar hale gelmiştir (s. 29). Newman’ın üniversitenin amacının bilgi olduğu şeklindeki görüşü geçmişte kalmıştır (s. 33). Bilgiye ulaşmada uyulması gereken evrensel bir ölçü/kural kalmamıştır (s. 34). Buna karşın üniversite çalışanları, özellikle de yöneticiler, çoğunlukla, postmodern dönemdeki bu itirazları ve sorunları görmezden gelirler ve yönetmeliklerle yetinirler (s. 34).

Yazar, üniversitenin mevcut halini kendisinin bile anlayamadığı bir karmaşıklık hali olarak nitelemektedir (s. 35). Üniversite bir zamanlar Aydınlanma projesinin kilit kurumuydu (s. 61). İdeolojilerin sona erdiği bir çağda ise artık bir projenin parçası olamaz. “Kendini çeşitli şekillerde gösteriyor olsa da, Batılı üniversitenin yüz yüze kaldığı belirsizlik gerçektir...” Dolayısıyla böyle bir ortamda üniversitenin temel etkinliklerini belirlemek oldukça güçtür, misyonu da belirsiz hale gelmiştir (s. 62). Üniversitelerin akademik özgürlük, hakikat, bilgi ve akademik otoriteden söz etmeleri, eskimiş terimlerle dünyayı ifade etme girişiminden başka bir şey değildir (s. 71). Kampüse giren ideolojileri yararlı ve zararlı olarak gruplandıran yazara göre, zararlı ideolojiler kalite ve girişimcilik, faydalı ideolojiler ise profesyonellik ve disiplinlerliktir (s. 95). Eserin ikinci kısmında işlediği zararlı ideolojiler, girişimcilik, dışarıdan/devlet tarafından yönlendirilen ve piyasa yönelimli rekabetçilikten oluşurken, üçüncü kısımda ele aldığı faydalı ideolojiler ise değerler, müdahil olmak, araştırma ve öğretimin birleştirilmesi, akılcı üniversiteler kurulması şeklindedir. Yazara göre, XX. yüzyılın ikinci yarısında bile Oxford Üniversitesi ağırlıklı olarak bir beşeri bilimler üniversitesiydi; araştırma, öğretime nispetle küçük bir yüzdeyi teşkil ediyordu (s. 224). Şimdi ise araştırma bütün dünyada üniversite yaşamının tek hâkim projesi haline geldi (s. 225). Artık sadece öğretime veya sadece araştırmaya ayrılmış bir üniversite bulmak zordur (s. 232-33). Yazarın üniversite nedir sorusuna verdiği cevap, XXI. yüzyılda çeşitli türde insan varoluş biçimlerinin gelişimi ve onların karşılıklı olarak ilişki içinde olmasını sağlayan, özel bir tür söylemsel ve açık alan olduğu şeklindedir. Açık alan olması sebebiyle kendi içinde yer edinen her türlü ideolojiyi etkisizleştirir (s. 269-70). Üniversiteler öncelikle bilme değil, oluş alanlarıdır; bilmek ancak oluş yoluyla gelir (s. 275).

Üniversite Tarihi ve Tarihî Dönüşümleri

Fransız araştırmacılar Charle ve Verger’in yazdığı *Üniversitelerin Tarihi* adlı eser, küçük hacmine rağmen üniversitenin genel tarihine dair Türkçe’deki tek çalışma durumundadır. Genel okura yönelik “Que sais-je?” külliyatı kapsamında Fransızca yayımlanmış olan bu eserin 2005’te basılan Türkçe çevirisinde esas alınan 1994 baskısı, başlangıçtan 1945 yılına kadar olan gelişmeleri özetle incelemekte, ancak Batı (Avrupa ve Kuzey Amerika) ve Rusya ile sınırlı bir bilgi vermektedir. Bunların dışında kalan diğer bölgelerde Japonya, Çin ve Latin Amerika’ya şöyle bir değinip geçmektedir (s. 150-53 arası). Eserin *Histoire des universités XIIe – XXIe siècle* adıyla basılan 2012 baskısında ise iki bölüm daha eklenerek 1945’ten 2010’lu yıllara kadar üniversitenin bütün dünyaya yayılışını ve Batı ile sınırlı olmaksızın bütün ana bölgelerdeki durumunu özetleyen bir tarih anlatımı yer almaktadır. Bu iki bölümün sayfa sayısı önceki baskıdan daha fazla olduğundan eserin hacmi iki katını aşmıştır (toplam 352 sayfa). Dolayısıyla eserin bu yeni baskısının son on yıla dair ilavelerle birlikte tercüme edilmesi veya ona muadil bir eser telif edilmesi genel bilgilenme açısından daha uygun olacaktır.

Annales ekolüne mensup tarihçi Jacques Le Goff’un (ö. 2014) *Ortaçağda Entelektüeller* (özgün adı: *Les Intellectuels au Moyen Age*, iyt: 1957) adıyla Fransızca’dan çevrilen eseri birçok defa basılmıştır (burada 2020 baskısı esas alınmıştır). Le Goff, sosyal tarih anlayışıyla ele aldığı çalışmasında yeni bir tip olarak entelektüelin (bu kavramı modern dönem öncesindeki kilise dışı düşünürler için kullanmaktadır) ve yeni bir kurum olarak üniversitenin ortaya çıkışını birlikte incelemektedir. Üniversitenin erken dönemine (1100-1500 arası) genel hatlarıyla değinmekle birlikte ağırlıklı olarak ilk iki yüzyıldaki (XII ve XIII. yüzyıllar) gelişime yer vermiştir. Çoğunlukla kilise hiyerarşisinde yer almayan, zihin emeğine dayalı çalışan yeni bir mesleki grup olarak entelektüelin doğuşu, Batı’da kentlerin doğuşuyla birlikte olmuştur (s. 9). Yazar, bir kurum olarak üniversitenin ortaya çıkışını, bir lonca olarak gelişimini, önde gelen entelektüel şahsiyetleri, fikrî tartışmaları, üniversite hocalarının gündelik yaşamın çeşitli veçhelerine yönelik tavırlarını, onlarla -üniversitede hakimiyet kurmaya çalışan ve ücretsiz eğitimi savunan, kiliseye bağlı- tarikat mensupları arasındaki iktidar ve iktisat esaslı çatışmaları, üniversitelerin bütün Avrupa sathında yaygınlaşmasını ve giderek millileşmesini, sonrasında farklı bir entelektüel tipi olarak hümanistlerin ortaya çıkışını ele alır. Yazara göre, XIX. yüzyıl tarih anlatımında keskin bir ayırım yapılan skolastizm ve hümanizm zıtlığı gözden geçirilmelidir (yazarın 1984’teki önsözü, s. xxi).

Üniversitenin erken dönemi ve genel olarak modern öncesi (1800 öncesi) tarihi üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır; bunlardan bir kısmı genel olarak, diğer bir kısmı ise münferit ülkeler veya üniversiteler çerçevesinde üniversite tarihini incelemektedir. Yukarıdaki tarih çalışmaları bu tür çalışmalarla birlikte ele alındığında daha mütakâmil bir tasavvur edinmek mümkündür. Bu çerçevede üniversitenin genel tarihine yönelik çalışmalar arasında şunlar zikredilebilir: Alman Katolik papazı ve kilise tarihçisi Friedrich Heinrich S. Denifle'nin (ö. 1905) *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400* (iyt: 1885), Anglikan papazı Hastings Rashdall'ın (ö. 1924) *The Universities of Europe in the Middle Ages* (iyt: 1895), Amerikalı tarihçi Charles H. Haskins'in (ö. 1937) *The Rise of Universities* (iyt: 1923), İngiliz tarihçisi Alan B. Cobban'ın *The Medieval Universities: Their Development and Organization* (iyt: 1975) ve *Universities in the Middle Ages* (iyt: 1990), Danimarkalı bilim tarihçisi Olaf Pedersen'in (ö. 1997) *Studium generale: De europæiske universiteters historie* (iyt: 1979, İngilizce'si: *The First Universities: Studium Generale and the Origins of University Education in Europe*, 1997), R.N. Swanson'un *Universities, Academics and the Great Schism* (iyt: 1979), Lübnan asıllı Amerikalı araştırmacı George A. Makdisi'nin (ö. 2002) aşağıda bahsedilecek iki eseri, *The Rise of Colleges* (iyt: 1981) ve *The Rise of Humanism* (iyt: 1990),¹⁰ Walter Rüegg'in *A History of the University in Europe* adlı çalışmasının ilk iki cildi. Latin Avrupa dışında, hıristiyan dünyanın diğer kısmında, yani Doğu Romada (Bizans) üniversite bulunmamakla birlikte o dönemdeki yüksek öğretim hakkında da bazı çalışmalar yapılmıştır.¹¹ Roy Lowe ve Yoshihito Yasuhara'nın *The Origins of Higher Learning: Knowledge Networks and the Early Development of Universities* (2016) adlı çalışmaları ise antik dönemden ve Uzakdoğudan başlayarak bütün medeniyet merkezlerinde yüksek öğretimin gelişimi üzerinde durmaktadır.

Üniversite konusuna tahsis edilmiş olmamakla birlikte Jack Goody de Avrupa merkezci tarih yazımını eleştirdiği *Tarih Hırsızlığı* adlı eserinde Avrupa'da üniversitenin ortaya çıkışıyla ilgili yaklaşımları ele alarak, kentlerin ve üniversitenin biricikliği ve yüksek öğrenimin benzersiz bir kurumu olarak sadece Avrupa'da ortaya çıktığı yolundaki tarih yazımını tenkit eder ve bu çerçevede eleştirilerini Le Goff'un ve aşağıda gelecek olan G. Makdisi'nin yaklaşımlarına da yöneltir (s. 262-82). M. Watt'ın "Avrupa, İslam'a tepki gösterdiği için, müslümanların etkisini küçümsedi ve Grek ve

10 Ayrıca şu eser de bu konuya eğilmiştir: Stanton, *Higher Learning in Islam*.

11 Örnek olarak bk. Constantinides, *Higher Education in Byzantium*; Markopoulos, "Bizans İmparatorluğu Döneminde Konstantinopolis'te Eğitim"; Speck, *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel*.

Roma mirasına bağlılığını abarttı” şeklindeki sözünü aktaran (s. 274) Goody, Batı ve diğer medeniyetler arasında seküler bilim bakımından anlamlı sayılabilecek farklılığın ancak görece yakın bir geçmişte ortaya çıktığını, özünde yüksek öğretimin ve bilimin Batı ile sınırlı olmadığı gibi, kapitalizme giden yolu açan özel bir içeriğe de sahip olmadığını söyler; ona göre tıpkı kent gibi üniversite meselesi de teknik bir meseledir (s. 282), dolayısıyla bunların doğasını/mahiyetini, Avrupa’nın biricikliğini ispatlamaya yönelik teleolojik bir değer yüklemeye el almalıdır.

1980 sonrasında yayımlanan ilk tercüme eser, tespit edebildiğim kadarıyla, *Atatürk Üniversite Reformu* adlı eserdir (1981). Bu, Türkiye’deki üniversite tarihinin özel bir kesitiyle ilgilidir. Yirmi yıl kadar sonra aynı eser bu defa *Atatürk ve Üniversite Reformu* (2000) başlığı ile yayımlanmıştır. Alt başlığı ufak bir değişiklikle aynıdır: *Almanca Konuşulan Ülkelerden 1933 Yılından Sonra Türkiye’ye Gelen Öğretim Üyeleri: Hayat Hikayeleri* (sonrakinde *Yaşamöyküleri*), *Çalışmaları, Etkileri*. Her iki yayının da darbe dönemlerine denk gelmesi manidardır. Eserin Almanca başlığında¹² yer almayan ve içerikle alakası olmayan Atatürk ve reform kelimelerini kullanması, pazarlama tekniği açısından oldukça isabetlidir. Başlığı *Sürgün ve Eğitim Yardımı* diye çeviren saf bir akademisyen eseri heba edebilirdi. Çağdaş bir tabakat eseri olarak görülebilecek olan eser, 1933-1955 yılları arasında Türkiye’de görev yapan ve çoğunluğu yahudi kökenli olan yüz civarında Alman bilim adamının biyografisini ve Türkiye’deki eğitim faaliyetlerini ele almaktadır ve ele aldığı dönem ve kişiler açısından önemli bir tarihî kaynak durumundadır.

1980 sonrasında ilk tercüme edilen eserlerden bir başkası, *Nazi Döneminde Bilim: 3. Reich’da Üniversite* adlı eserdir. Yukarıdaki gibi bu da esasen üniversitenin kendisiyle ilgili olmayıp Naziler döneminde yahudi fizikçilere yapılan baskıyı, “Ari fizik” geliştirme çabalarını ve sonuçta Alman bilim çalışmalarının bu dönemde yaşadığı gerilemeyi ele almaktadır. Eserin İngilizce özgün adı içerikle daha uyumludur: *Scientists under Hitler: Politics and the Physics Community in the Third Reich* (iyt: 1977). Türkçe ilk baskıda (1985) yazarın önsözü dışında herhangi bir önsöz, takdim, açıklama vb. yer almazken başlığa üniversite kelimesi eklenmiştir. Ayrıca İngilizce’deki dipnotların önemli bir kısmı atılarak “tasarruf” a gidilmiş, İngilizce’de dizin bulunmasına rağmen Türkçe çeviride dizine yer verilmemiştir. Askeri darbe sonrası üniversiteden tasfiyelerin yaşandığı bir dönemde, Barış Derneği Davası’ndan dolayı hapse atılan mütercimim hapiste iken yaptığı bu çevirinin bir mesaj

12 Eserin Almanca özgün adı şöyledir: Horst Widmann, *Exil und Bildungshilfe: Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933: Mit einer Bio-Bibliographie der emigrierten Hochschullehrer im Anhang*, Bern: Herbert Lang – Frankfurt: Peter Lang, 1973, 308 sayfa.

verme gayesi vardır ve kitabın zamanlaması uygundur. 1985 ve 2015 yıllarında iki ayrı yayınevi tarafından basılan eserin Türkçe başlığı aynı kalmıştır. Öte yandan ikinci (2015) baskısında bir önsöze ve 1985'te eserle ilgili yayımlanan uzun sayılabilecek bir tanıtım yazısına yer verilmiştir.

1980'li yıllarda tercüme edilen bir başka eser, Japon yüksek öğretim sistemi hakkında özet bilgi vermektedir. Japonya'da 1872'de başlayan eğitim reformunun 100. yılı münasebetiyle iki Japon yazar tarafından telif edilen *Japon Eğitim Sisteminin Kültür Kaynakları* adlı eser, esasen genel olarak Japon modern eğitim sisteminin yüzyıllık tarihini ele almaktadır. Eserin aslı *Education and Japan's Modernization* adıyla 1972'de yayımlanmıştır. Kitap, yüzyıl içinde Japonya'da yapılan üç esaslı eğitim reformunu (1870'ler, 1945 sonrası ve 1970'ler), eğitim sisteminde yapılan işleri merkeze alarak Japonya'nın otuz yıl içinde hızlı ve başarılı modernleşmesini, ardından 1910'lardan sonra hızla sanayileşmesini, 1920'lerden itibaren ekonomik bunalımın etkileri yanı sıra modern düşüncelerle donanımlı yeni nesillerin talepleriyle ortaya çıkan fikrî sorunları ve bunları aşma çabalarını, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikalılar'ın eğitimle ilgili düzenlemelerini, ardından buna yönelik tepkileri işlemektedir. Çeviride mütercimim takdimi dışında Japon kültürüne ve tarihine dair bir yazı da eklenmiştir. Çevirideki temel saiklerden birinin, 1980'li yıllarda Türkiye'de var olan "Japonya'nın kendi kimliğini ve kültürünü koruyarak modernleşmeyi başaran gelişmiş bir ülke olduğu" yolundaki söylem olduğu anlaşılmaktadır.

Japonya'nın eğitim seviyesi bakımından yüzyıl içinde Batılı ülkeleri yakalayıp geçtiğini ileri süren (s. 22) yazarlar, Japonya'nın, eğitim sistemini oluştururken tek bir ülke sistemini esas almadığını, hepsi Batılı olan birkaç ülkenin eğitim sisteminin terkiibinden oluşan bir sistem kurduğunu söylemektedir (s. 33). Sistemin temeli "Japon ruhu ve Batı ilmi" şeklinde özetlenen bir anlayışa dayanıyordu (s. 67). Japonya'nın 1885'te atanan ilk eğitim bakanının yaptığı plana göre eğitimle araştırma birbirinden keskin şekilde ayrılmış, ilk ve orta öğretim eğitime, üniversiteler ise ilmî araştırmaya tahsis edilmişti (s. 40). "İlmî ve teknolojik araştırmalar devletin ihtiyaçlarını karşılamak için yapılacaktı" (s. 41). Ortaöğretimden üniversiteye geçişi kolaylaştırmak üzere daha sonra yüksek okul haline gelecek olan yüksek ortaokullar ve ayrıca meslek okulları kuruldu. Japon eğitim sisteminin 1897-1906 dönemindeki olgunlaşmış haliyle en önemli özelliği, sosyal yapı ile eğitim arasındaki büyük uyumdu (s. 51). Yeni Temel Eğitim Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1872'den otuz yıl kadar sonra, 1903'te ilköğretime devam oranı % 90'ın üzerindeydi (s. 52). İşin ilginç tarafı, eğitimin bu şekilde halka yaygınlaştırılmasını modern görüş taraftarları değil, memleketin zenginleşip kuvvetlenmesi için vatandaşın

desteklenmesini savunan milliyetçi görüş taraftarları desteklemişti; eğitim ferdi bir hak olmaktan çok bir görevdi (s. 52-53). 1930’larda Japonya’da bir üniversite tasfiye hareketi vardı, Marksistler ve liberaller mevcut yönetim tabakasını sarsabilecek talepleri dillendirdikleri için üniversitelerden gönderildiler. Aslında bu, ilk modernleşme döneminin milliyetçiliğine bir dönüş anlamı taşıyordu (s. 67-71). II. Dünya Savaşı’nın akabinde Amerikan Eğitim Heyeti’nin 1946’da sunduğu köklü eğitim reformu, 1. Eğitim hedeflerinin liberalizme ve ferdiyetçiliğe yönelmesi, 2. Müfredatta esaslı bir değişiklik yapılması, 3. Latin alfabesine geçilmesi, 4. Eğitimin yönetiminin adem-i merkezileşmesi, 5. Halk tarafından seçilen eğitim komisyonlarının kurulması gibi maddeler içeriyordu (s. 76). Aslında yapılan işler eğitimin elitizm, aşırı milliyetçilik ve militarizmden arındırılmasını, imparatorun ve eğitim bakanlığının geniş yetkilerinin sınırlanmasını amaçlamıştı: Yeni eğitim sistemi bu taleplerin tamamını karşılamasa da esas olarak Amerikan okul modeline göre yeniden yapılandırıldı; yüksek öğretimde elit bir tabaka oluşturan önceki yapı ve yüksek öğretim kurumları arasındaki farklılıklar ortadan kaldırılarak hepsi lise seviyesindeki okullardan girilebilen dört yıllık üniversiteler halinde düzenlendi. Büyük şehirler dışında her vilayet için bir üniversite olacak şekilde resmî yüksek öğretim kurumları birleştirildi (s. 78-80). Japonya, önceden farklı ülkelerin sistemlerini inceleyerek kendi sosyal yapısına ve ihtiyaçlarına uygun bir sistem kurmuşken II. Dünya Savaşı sonrasında tek ülkenin (ABD) eğitim sistemine göre kurulan bir sistem “dayatılmıştı.” Yüksek öğretim açısından bir başka gelişme, tıpkı II. Dünya Savaşı’ndan sonra başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer ülkelerde de görüldüğü üzere yüksek öğretimin kitleleşmesi oldu. Yapılan reforma tepkiler gecikmedi ve eski sisteme dönüşü talep eden muhafazakârlar ile savaş sonrası kurulan sistemi savunan reformcular arasında bir üniversite tartışması başladı (s. 83-86). 1950’li yıllarda hükümetin hazırlattığı raporlar, sanayinin talepleri doğrultusunda teknik eğitime ağırlık verilmesini tavsiye ediyordu (s. 92-93).

Eser, genel hatlarıyla Türkiye ile mukayese imkânı verecek önemli tarihi bilgiler içermektedir. Japonya’da son elli yıllık gelişmelerle birlikte konuyu yeniden ele alacak bir çalışma, karşılaştırmalı yüksek öğretim alanına iyi bir katkı sunabilir.

Amerikan üniversiteleri hakkında bilgi veren ilk tercüme, Harvard Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi’nde dekanlık yaptığı dönemle ilgili anılarını anlatan ve bu arada gerek kendi üniversitesi gerekse Amerikan üniversiteleri hakkında önemli değerlendirmeler yapan Henry Rosovsky’nin *Üniversite – Bir Dekan Anlatıyor* (özgün adı: *The University: An Owner’s Manual*, iyt: 1990) adlı eseridir. Dilinin akıcılığı, bir hikâye tadındaki anlatım üslubu ve akıcı

çevirisinin de etkisiyle olsa gerek Türkiye’de defalarca baskı yapmıştır. Yazar, “dünyadaki en iyi üniversitelerin üçte ikisi ile dörtte üçünün Amerika’da olduğu”nu söyleyerek övünür (s. 21) ve bunun gerekçelerini açıklar (s. 22-28). Temel argümanları arasında, eserinin çeşitli yerlerinde de tekrarladığı üzere, Amerikan üniversitelerinin rekabetçi yapısı, güçlü yönetimi, sürekli devlet desteği, lisans eğitiminin zorluğu yahut liberal eğitime (temel kültür eğitimi) verilen önem yer alır. Öğrenciler, hocalar/profesörler ve yönetim ana başlıkları altında ele aldığı kitabın ilk bölümünde Amerikan üniversitelerinde öğrenci ve hoca, öğretim ve araştırma ile ilgili bir kısım konulara değindikten sonra liberal eğitimin amaçlarını inceleyen bir bölüm ayırır (s. 98-112), eğitimli insanın özelliklerini belirler (s. 105-107) ve Harvard’ın altı ana gruptan dersleri içeren çekirdek programı hakkında bilgi verir (113-31). İkinci bölüm hocalara, özellikle de sürekli kadro arayışlarına ayrılmıştır. Son bölümde ise yazar, üniversite yönetimi ile ilgili tespit ve tavsiyelerine yer verir.¹³

“Yüksek Öğretim Araştırmaları” dizisi kapsamında yayımlanan, Roger L. Geiger’in *Araştırma ve Bağlantılı Bilgi – II. Dünya Savaşı’ndan İtibaren Amerikan Araştırma Üniversiteleri* adlı eseri, yazarın iki ciltlik eserinin II. cildinin tercümesidir. 1900-1940 yılları arasını inceleyen ilk cildi ise tercüme edilmiştir. Sekiz üniversiteye odaklanarak araştırma üniversitelerinin 1945-1990 yılları arasındaki gelişimini hayli ayrıntılı bir şekilde inceleyen yazar, bölümleri, düzensiz bir şekilde dağıttığı dört ana kısım etrafında işler (s. 27): Kitabın üçte birini oluşturan ilk kısımdaki bölümlerde savaş sonrası gelişen araştırma ekonomisinde devletin, vakıfların, şirketlerin rolü ele alınır. Savaş sonrasında örgütlü araştırma birimlerinin hızlıca çoğalması, Amerikan üniversiteleri için yeni bir başlangıç olmuştur (s. 109). Bu kısımda bir bölüm de

13 Genel olarak üniversitenin veya belirli bir üniversitenin tarihiyle ilgili olmayıp, yazarın kendi hayatına odaklanan iki hatıratında da bazı tarihî bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan biri Ernst E. Hirsch’in *Anılarım* adıyla çevrilen (özgün adı: *Aus des Kaisers Zeiten durch die Weimarer Republik in das Land Atatürks: Eine unzeitgemässe Autobiographie*, iyt: 1982) eseridir. Bu eserde özellikle 1933-1950 yılları arası dönemde İstanbul ve Ankara üniversiteleri ile Türkiye’deki yüksek okullar hakkında bazı bilgiler yer verilmiştir. İkinci eser, Rosovsky gibi Harvardlı bir ilim adamının, Tıp Fakültesi’nde on yıl dekanlık yapan Joseph B. Martin’in *Samandan Sarmaşığa* adıyla çevrilen eseridir (özgün adı: *Alfalfa to Ivy: Memoir of a Harvard Medical School Dean*, 2011). Yazar, Rosovsky’den farklı olarak üniversitelere dair genel bir değerlendirme amacı gütmeyiz, kendi hayat hikâyesini anlatır. Tabii bu hayat hikâyesi çerçevesinde Amerikan üniversitesine, özellikle kendi alanına dair bilgiler de vermektedir. Üniversite konusunda okuyucuya hitap eden tek bölümü belki de maddeler halinde liderlikle ilgili bir rehber içeren son (12.) bölümdür. Burada ele alındığı şekliyle bir kurum olarak üniversite hakkında alakasız bir eser olsa da, yazarın kendi aile tarihi üzerinden Protestanlığın tarihine ve Amerika’ya intikaline dair ilginç bir kitap olarak okunabilir.

vakıfların sosyal bilimlere dair araştırmalara desteğinin tarihini incelemektedir (s. 157-87). İkinci kısımda araştırma üniversitelerinin ve kurumlarının 1945-1960 yılları arası ve 1960 sonrası tarihini, finansman kaynaklarını ve araştırma kurumlarının farklı gelişim modellerini ele alan bölümler yer almaktadır. Üçüncü kısımdaki bölümlerde üniversite kampüslerinde hâkim fikir ortamları, öğrenci isyanı, mali kriz, 1980’lerde araştırmaların durumu ve üniversitelerin Amerikan toplumuyla ilişkileri ele alınmaktadır. Dördüncü kısım ise sekiz kuruma dair vaka çalışmalarına ayrılan bölümlerden oluşmaktadır.

Yazar, araştırmaların gelişmesinde önce atom bombası ve benzeri silahların yapımının, ardından soğuk savaş döneminin, özellikle de Sovyetler’in 1957’de Sputnik adlı uzay aracını göndererek uzay yarışını başlatmalarının özel bir etkisinin olduğunu tespit eder. 1980’li yıllardan itibaren ise ticari getirisi yüksek biyoteknoloji araştırmaları öne çıkmıştır. 1990’lı yıllarda internetle birlikte bilgi ekonomisi anlayışının gelişmesi, üniversiteleri sanayi sonrası toplumların merkezi haline getirir (s. 20-22). Yeni bilgiler, üniversitede üretilmese de bir şekilde yolu oraya düşer; üniversiteler bilginin en ileri biçimlerinin depolandığı ambarlar ve dağıtım merkezleri olarak iş görür (s. 22). Yazar, Amerikan üniversite anlayışına göre üniversitenin eğitim, araştırma ve hizmet şeklinde üç temel işlevinin bulunduğunu tekrarlar (s. 22). Yazara göre, ele aldığı dönemde tıp dışında diğer araştırmalara ayrılan fonlar neredeyse tamamıyla askeri kurumlardan gelmiştir (s. 74). Genel olarak söylemek gerekirse, bu hacimli ve ayrıntılı çalışma, dönemin araştırma üniversitelerinin gelişimine dair en iyi çalışmalardan biri durumundadır.

Elizabeth Popp Berman’ın *Piyasa Üniversitesine Doğru* başlıklı eseri ise (özgün adı: *Creating the Market University*, iyt: 2012), alt başlığının da gösterdiği üzere üniversite-piyasa ilişkisini ve üniversitenin piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda dönüşümünü konu alır. Kitap, piyasa mantığının niçin bilim alanında etkili hale geldiği, 1960’larda bile üniversiteler eski alışkanlıklarla ekonomik dünyadan uzak dururken ve patentlemeye karşıyken 1970’lerin sonlarında başlayan yön değişiminin niçin ve nasıl ortaya çıktığı ve 1990’lara geldiğinde ekonomik dünya ile bütünleşmeleriyle sonuçlandığı, artık kendilerini nasıl olup da ekonomik büyümenin motoru olarak gördükleri, üniversitedeki buluşlara verilen patent sayısının 1960’lardan 90’lara nasıl otuz kat arttığı gibi hususlara cevap aramaktadır (s. 1-6, ayrıca bk. s. 12, 87). Yazar üniversitelerin piyasaya yönelik tutumlarındaki değişimle ilgili iki temel iddia ileri sürmektedir: Üniversiteleri, bilimi ekonomik olarak değerli bir ürün şeklinde ele almaya teşvik eden hükümet (hükümetin benimsediği inovasyon politikaları) olmuştur; ikincisi üniversitelerin misyonunu ve bilim anlayışını

-kaynak olarak bilimden ekonominin motoru olarak bilim modeline doğru- değiştiren şey, bilimsel ve teknolojik inovasyonun ekonomik büyümenin motoru olduğu şeklindeki yeni fikirdir (s. 2). Daha fazla dünyevileşen bilim anlayışında artık başarı, araştırma sonuçlarının piyasada bir değerinin olup olmamasıyla ölçülür (s. 9). Yazar, iki bölümde (2 ve 3. bölümler) 1970'lerin sonuna kadar bilimin durumunu gözden geçirir; ardından gelen -kitabın en uzun- üç bölümünde üniversitenin misyonundaki yön değişimini ampirik olarak göstermek üzere biyoteknoloji girişimciliği, üniversitenin buluşlarına patent çıkarılması ve üniversite-endüstri araştırma merkezleri şeklinde üç alanı mercek altına alır. Son iki bölüm ise 1980'ler ve sonrasında piyasa mantığının hakimiyetini ve bunun sonuçlarını incelemektedir. Geniş bir kaynakça ve bol dipnotlu eserin sonuç bölümünde yazar, üniversitelerin piyasaya yönelmesini açıklamak üzere ileri sürülen argümanları ele almakta ve bunların kısmen güçlü yanları olsa da yeterince açıklayıcı olmadıklarını söyleyerek reddetmektedir (s. 162-65). İnovasyon, fikrî mülkiyet, patent, araştırma merkezi, biyoteknoloji, risk sermayesi gibi kavramların nasıl akademisyenlerin gündemine girdiğine dair açıklamaların yanı sıra eser, Geiger'in yazdıklarıyla birlikte Amerikan üniversitelerinin XX. yüzyılın ikinci yarısındaki tarihine ışık tutmaktadır.

Üniversitedeki gelişmelere eleştirici gözle yaklaşan, yine Kuzey Amerika kaynaklı eserler de tercüme edilmiştir. Bu çerçevede genel olarak soğuk savaş döneminin entelektüel hayat üzerine etkisini incelemeyi hedefleyen ve sosyalist akademisyenlerce yapılan konuşma ve tartışmalar bir dizi yayına dönüştürülmüş ve bunun sonucu olarak yayımlanan iki eser Türkçe'ye çevrilmiştir. Bunlardan ilki *Soğuk Savaş ve Üniversite: Savaş Sonrası Yılların Entelektüel Tarihi* adıyla çevrilen derleme eserdir (özgün adı: *The Cold War and the University: Toward an Intellectual History of the Postwar Years*, iyt: 1997). Eserde muhalif bir çizgiden hareket edilmekle birlikte üniversitenin önemi kabul edilmektedir: "Üniversite, artık, entelektüel ve sosyal hayatın şekillenişinde tayin edici önemde bir kurumdur" (Montgomery, "Bombaların Gölgesinde Refah", s. 32). Eserde giriş yazısı dışında dokuz makale yer almaktadır. Bu makalelerin çoğu soğuk savaş döneminin münferit disiplinler (İngiliz dili ve edebiyatı, antropoloji, siyaset bilimi, yer bilimleri, tarih) üzerindeki etkilerini genellikle yazarların şahsi tecrübeleri çerçevesinde ele almaktadır. Editör Noam Chomsky'nin genel başlıklı makalesi de aynı minvalde şahsi tecrübelerin anlatımı üzerine kuruludur. Wallerstein'e ait bir makale ise alan araştırmalarının Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişimine ve bunun antropoloji ve şarkiyat çalışmalarına olan olumsuz etkisine değinmektedir.

Eserde yalnızca R.C. Lewontin'in makalesi daha genel olarak üniversite hakkındadır ve soğuk savaş döneminin üniversite üzerindeki etkilerini işlemektedir. Lewontin'e göre "Soğuk savaş, akademinin görülmemiş ölçüde büyümesinin sorumlusudur" (s. 35). Avrupada da Amerika Birleşik Devletleri'nde de devlet, hem ordu yoluyla büyük bir işveren olmuş hem de askeri amaçlı olarak bilimsel araştırmaları teşvik etmiştir (s. 36). II. Dünya Savaşı ile birlikte yenilik yapmak, giderek çok daha üst düzeyde bir bilimsel ve teknolojik uzmanlığı ve pahalı sermaye yapılarını gerekli kılmaya başladı. Dolayısıyla araştırmayı kariyer olarak gören uzmanlardan oluşan büyük yapılar kurmak, kütüphane, laboratuvar, yardımcılar, iletişim kanalları gibi ihtiyaç duyacakları kişileri ve kurumları onların emrine vermek gerekiyordu. Bu tür yatırımları da ancak devlet destekli büyük şirketler gerçekleştirebilirdi. Ancak özel şirketler ne kadar büyük olursa olsun, üniversite, kütüphane ve laboratuvar gibi kurumları kurup geliştiremezdi; ayrıca tipik bir şirketin yatırım ufkunun kısa vadeli olmasına karşın araştırmalar uzun vadeli bir çalışmayı gerektiriyordu. Çare olarak devlet hem maliyetleri üstlenecek hem de araştırma kurumlarını kurup idame ettirerek araştırmaların yürütülmesini sağlayacaktı. Avrupa ve Japonya'dan farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde devletin sosyal sorumluluklar üstlenmesine ve piyasaya müdahalesine karşı bir gelenek bulunmasına rağmen devletin bu külfetleri yüklenbilmesi savaş sayesinde oldu (s. 40-42). Amerika Birleşik Devletleri'nde 1940 yılında bile araştırmaya verilen devlet desteği çok azdı; atom bombası projesinin başarısı, bütün tarafların bakış açısını kökten değiştirdi. Devlet ile bilimsel araştırma arasında kurulan ilişkiyi en iyi şekilde V. Bush'un *Science - The Endless Frontier* (iyt: 1945) adlı çalışması ifade etti ve devletin temel araştırmaları nasıl ve kimler eliyle destekleyeceği ve nasıl kontrol edeceği hususunda görüşler ortaya koydu. Bütün bu gelişmeler, akademinin dönüşümünü sağladı. Üniversiteler 1954'te toplam federal araştırma desteklerinin % 5'ini alırken 1990'larda % 22'sini alır hale geldiler (s. 51); kolej ve üniversitelerin toplam bütçeleri 1946-1991 yılları arasında yirmi kat arttı (s. 54). Öte yandan aynı dönemlerde bütün federal araştırma desteklerinin dörtte biri veya biraz daha fazlası on üniversiteye gitti. En büyük altmış araştırma kurumu, gelirleri açısından federal hükümete bağımlıydı (s. 55). Bu desteklerin büyük kısmı, araştırma yapabilecek insan havuzunu oluşturmak üzere eğitim/yüksek öğretim faaliyetine gitti. Lewontin'e göre, soğuk savaş bittikten sonra devletin araştırma ve eğitime müdahil rolünü sürdürmek için bu defa ekonomik savaş kavramı ortaya atılmıştır (s. 61-62).

Soğuk savaş döneminin entelektüel hayat üzerine etkisini incelemeyi hedefleyen ikinci eser *Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu* adlı derlemedir

(özgün adı: *Universities and Empire: Money and Politics in the Social Sciences During the Cold War*, iyt: 1998) ve ilkinde göre daha ufuk açııcıdır. Bu eser, araştırma üniversitelerine Geiger'in kitabını tamamlayıcı, ama tenkidî bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Esere, İngilizce aslının aksine dizin konulmamıştır. On makaleden oluşan eserde, soğuk savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde (SSCB) siyasi hedeflerin sosyal bilimler çalışmalarını nasıl yozlaştırdığı ve üniversitelerin emperyal amaçlar için nasıl istihdam edildiği üzerinde durulmakta (Türkçe neşir için editörün önsözü, s. 13); kısacası güçle (iktidar) bilgi arasındaki etkileşim incelenmektedir (s. 19). Editör C. Simpson'a göre, "Devletin ve şirketlerin güvenlik kuruluşları, çoğu zaman sosyal bilimlerin kavramlarını ve projelerini *başlatmış*, üniversite kampüslerindeki uzmanlar ise *peşinden gelmiştir*. Yani iddia edildiği gibi bunun tersi geçerli değildir" (s. 21). Yine, "Öncü akademik kurumlardaki interdisipliner programlar, çoğunlukla devletin güvenlikle ilgili inisiyatiflerinden *sonra* gelmiştir" (s. 21). "Genel varsayımların aksine, "ideolojik taarruz", Amerikan ulusal güvenlik stratejisi için 1945'ten beri en azından atom bombası kadar merkezî bir yer işgal etmiştir" (s. 23). Simpson'un bir tespiti de şöyledir: "Özet olarak söylemek gerekirse, Doğu'da ve Batı'da sosyal bilimler, hiç değilse 1945'ten beri, görünen dünya hakkındaki bilgi için doğrudan bir bilimsel arayışa çok nadiren odaklanmıştır" (s. 33). Yine editör günümüzde de hâlâ geçerli olan şöyle bir açıklamada bulunmaktadır:

Batılı sosyal bilimciler ve istihbarat kuruluşları, uzun zamandır Türkiye üzerine yoğunlaşmışlardır. Ülkeyi Batılı bir kalıpta "geliştirme" tekniklerini sınavacak canlı bir laboratuvar olması açısından... Politika, ekonomi, ordu, istihbarat ve akademi alanlarındaki itaatkâr bir öncü tabakanın kariyer promosyonunu yapmak amacıyla. Yandaş toplamanın bu türü, bütün dünyadaki siyasal güçler için standart çalışma prosedürü olmaya devam etmektedir. Ancak jeopolitik konumu ve tarihi sebebiyle Türkiye, olağanüstü yoğun bir kampanyaya tâbi tutulmuştur (s. 14).

Eserdeki makaleler boyunca sosyal bilimlerin ulusal güvenlik ve istihbarat kurumlarıyla içli dışlı çalışması ve psikoloji biliminin psikolojik savaş için kullanımı tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır. Bölge araştırmalarının dış politika yapımcılarının etkisiyle yönlendirilmesi, II. Dünya Savaşı sonrasında geliştirilen Camelot ve Truva projeleri, şirketlerin üniversite araştırma kurumlarına nüfuzu gibi çeşitli konuları işleyen makalelere yer verilmektedir.

Eğitimin Geleceği - Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması (özgün adı: *Educational Futures: Shifting Paradigm of Universities and Education*,

2000) adıyla yayımlanan ve makalelerden oluşan derleme eser, 1998 yılında Sabancı Üniversitesi tarafından düzenlenen bir konferansta sunulan tebliğlerden seçilerek yayımlanan İngilizce metnin çevirisidir. Ancak İngilizce metinde yirmi beş makale varken çeviride bunların yirmi tanesine yer verilmiştir. Sabancı Üniversitesi’nin kuruluş sürecinde “XXI. yüzyılın ideal üniversitesini kurma” ve “Türkiye’de bir dünya üniversitesi kurma” kararıyla düzenlenen arama konferansının devamı ve ürünü mahiyetinde olan bu yayında, yeni model arayışı teması ön plana çıkmaktadır. Çalışma, Türkiye’de bir üniversite kurulurken akademik müzakereler yapılması ve bunun yayına dönüştürülmesi açısından ve alanında ilk olması yönüyle takdir edilmelidir. Öte yandan Bill Readings’in posttarihsel dönem olarak nitelediği yeni dönemin üniversitesine dair görüşlerinin vakiada test edilmesi bakımından da ilginç bir mukayese imkânı sunmaktadır.

Eserin ilk kısmı, Sabancı Üniversitesi’nin kuruluş çalışmalarının hikâyesine ve arama konferansının rolüne ayrılmıştır. “Pratiğın Önceliğı” başlığını taşıyan ikinci kısımda Batı biliminde teorinin yerini pratik bakış açısının alması gerektiğı savunulmakta ve yeni üniversitenin paradigması olarak eylem-araştırma ve şirket-üniversite iş birliğı konuları ele alınmaktadır. Modern Humboldtçu üniversitenin XX. yüzyıldaki yapılanmasını, kötü bir Taylorizm uygulaması (küçük parçalara böl ve yönet) olarak niteleyen Greenwood ve Levin’in makalesi, artık iş dünyasında Taylorcu modelin terkedilmesi ve müşteri odaklı bir üretim anlayışına geçilmesiyle birlikte üniversitenin de benzer bir değışimden geçmesi gerektiğini, üniversiteye hâkim olan pozitivist bilim ve araştırma anlayışının terkedilerek eylem-araştırma modelinin (pratik akıl yürütme, nasılı bilmek, klinik bilgi) üniversitenin yeni stratejisi olmasının ve neyin araştırılacağını araştırmacılarla sorun sahiplerinin müştereken belirlemesinin daha uygun olacağını söylemektedir. Bilginin “akademik manastır”ın surları dışında da mevcut olabileceğini kabul etmek, bilginin ve araştırmanın sosyal geçerliliğini öne almak, özellikle sosyal bilimlerin teorik yönüne kibrit suyu dökebilecek bu pratik/pragmatik yaklaşımın gereğıdir. Artık maliyeti kamuya yükleyen ama araştırma konusunu “kendi keyfine” göre belirleyen araştırmacılık dönemi geçmiştir (s. 75-89). Makale, pratiğı öncelemek adına radikal bir değışimi savunmakla birlikte, aslında seküler modernitenin bilgiye yaklaşımını sürdürmektedir. Eğer bilgi ve bilimden gaye hakikat arayışı değıl de güç ve iktidar elde etmekse, o halde artık verimsiz hale gelen eski model yerine güç ve iktidar sağlayan yeni bir modele geçmek makul ve gereklidir.

Kitabın üçüncü kısmı yeni paradigmanın önde gelen kavramlarına ayrılmıştır. Bu kısımda Herman van den Bosch’un yüksek öğretimde idealize

edilmiş beş görüşü -bilgi kaynağı olarak üniversite, fabrika olarak, bilgelik kaynağı olarak, şirketlerin ve kamu kurumlarının partneri olarak, bir fikir olarak üniversite- ele aldığı makalesi, üniversitenin misyonuna ve yapısına dair ne tür farklı tasavvurlar olabileceğini göstermesi bakımından derli toplu bir anlatım sunmaktadır (s. 155-65). Son iki kısım ise sırasıyla disiplinler arası deneyim örnekleri ve işletme yönetimindeki değişim üzerinde durmaktadır.

Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler – Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş adıyla yayımlanan derlemede ikisi editöre ait on iki makaleye yer verilmiş olup bunların dokuzunun yazarları, eğitim ve yüksek öğretim alanında çalışmaları bulunan yabancı akademisyenlerden oluşmaktadır ve ikisi dışında söz konusu makaleler daha önce yayımlanmıştır. 1. Yüksek öğretim araştırmalarının gelişimi, 2. Neoliberalizm, bilgi ve üniversite ideası, 3. Kitleleşme, çeşitlilik ve yüksek öğretim politikaları başlıklı üç bölüme ayrılan makaleler, piyasa üniversitesi çağında üniversitenin rolü, amacı, geleceği gibi farklı konuları ele almaktadır. P.G. Altbach, üniversitedeki kitleleşmenin yol açtığı ve açacağı muhtemel değişimlere değinen makalesinde XXI. yüzyılda yüksek öğretimi anlamak için temel olan şu konulara değinmektedir: 1. Yüksek öğretimin pahalılığı ve kurumların üzerindeki yatırım için kaynak bulma baskısı, 2. Bir sektör olarak yüksek öğretimin büyümesi, karmaşıklığı ve kâr amaçlı yeni kurumların yükselişi, 3. Kitleleşmenin tabii bir uzantısı olarak uzaktan eğitimin yaygınlaşması, 4. İşlevleri genişleyen yüksek öğretim kurumlarında yönetim sektörünün büyümesi, 5. Akademisyenlik mesleğinde yaşanan önemli değişimler, 6. Öğrencinin üniversiteye bakışında ve öğrenci kültüründeki değişim ve bunun üniversitenin misyonuna da yansması.

Diğer bir yazar, R. Barnett, “Süper Karmaşıklık Çağında Üniversite ve Bilgi” adlı makalesinde yukarıda bahsedilen kitabındaki görüşlerini tekrarlar ve iyimserliğini koruyarak, “Üniversite yeniden doğabilir” der. Derlemenin belki de en ilginç makalesi, Randall Collins’e aittir. Yüksek öğretimde diploma enflasyonundan bahseden Collins, bunun esasen talepten değil arzdan kaynaklandığını ileri sürer ve Gatto’nun *Eğitim: Bir Kitle İmha Silahı*’nı¹⁴ hatırlatırcasına, “bilgisayar endüstrisi gibi en çağdaş ileri teknoloji alanlarında beceriler iş başında veya kişisel deneyimle öğreniliyor, okulun bürokratik ortamında değil” der (s. 194). İleri teknolojinin toplumda yol açabileceği yeni sınıflaşma tehlikesine de işaret eden yazar, eğitimde kitleleşmenin geri döndürülemez olduğunu, eğitimde eşitlik ideolojisinin bir tür seküler din haline geldiğini, oysa diploma enflasyonunun -eğitimin yükselme vaadi

14 Bk. Gatto, *Eğitim: Bir Kitle İmha Silahı*.

yoluyla- Amerika Birleşik Devletleri’nde sınıf farklılaşmasının ve çatışma-
sının üstünü örttüğünü söylemektedir. Yazara göre diploma enflasyonunun
sonu yoktur, bebek bakıcılığı ve hademelige kadar her alan yüksek öğretim
diplomasına konu olabilir, hatta toplumun tamamının -leri yaşlardakilerin
bile- bir şekilde okul sisteminde (öğrenci veya çalışan olarak) yer aldığı, geri
kalan bütün işlerin bilgisayar ve robotlarla yürütüldüğü bir toplum bile ha-
yal edilebilir. Collins, üniversitenin kitleleşmesi ile disiplinlerin -özellikle
de sosyal bilimlerin- ve ampirik araştırmaların yaygınlaşması ve yayın bas-
kısı/enflasyonu arasında bir bağ kurmaktadır.

Genel olarak bakıldığında korona öncesindeki son yirmi yılda yazılmış
olan bu makaleler, klasik üniversitenin sona ermesi ve Amerikan kitlesel-
piyasa üniversitesinin yaygınlaşmasının getirdiği misyon ve mahiyet deği-
şimini ve belirsizliği ortaya koymaktadır. Bu, esasen meyvelerini iki dünya
savaşıyla vermiş, zirveye (yahut dibe) çoktan vurmuş olan Aydınlanma dü-
şüncesinin mâzide kaldığının, Romarika’nın psikolojik durumunun sistemi
belirlediğinin bir başka ifadesidir.

Joseph Ben-David’in (ö. 1986), *Bilim İnsanının Toplumdaki Rolü - Karşı-
laştırmalı Bir İnceleme* adıyla çevrilen eserinin (özgün adı: *The Scientist’s Role
in Society - A Comparative Study*, iyt: 1971) ana konusu, üniversiteden ziyade
bilimsel faaliyetin nasıl büyüdüğü ve bugünkü yapısını nasıl edindiği soru-
sudur (s. 244). Doğa bilimlerinin Avrupa’da müstakil bir uğraş alanı olarak
ortaya çıkıp gelişmesi ve bunun eğitim ve araştırma kurumları ve topluluk-
larıyla ilişkisi yanı sıra, bu bilimlerin gelişiminde araştırma kurumlarıyla
(akademiler, enstitüler vb.) üniversitenin rolü de ele alınmaktadır. Doğa bi-
limleriyle ilgili bilimsel faaliyetin uzun süre üniversite dışında geliştiğini ifa-
de eden yazar, bilimin İtalya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik
Devletleri’ndeki gelişimini ve özellikle son ikisinde üniversitede kazandığı
konumu ele alır. Üniversitenin tarihî gelişimiyle ilgili bilgileri genellikle ikin-
cil literatüre dayalı olarak aktarır ve yorumlar (üniversiteyle ilgili bölümler
için bk. Ortaçağ üniversitesi hakkında: s. 72-85, Alman üniversitesi hakkında:
s. 159-201, Amerikan lisans üstü eğitimi ve araştırma üniversitesi hakkında:
s. 203-12, 220-31). Yazarın benimsediği metodik yaklaşım (bilimin dış etki-
lerden bağımsız olarak kendi iç varlığının olduğu ve gelişiminin kendi iç sa-
ikleri ile açıklanabileceği iddiasıyla sosyolojik analizde benimsediği kurum-
sal yaklaşım), araştırmanın açıklayıcılık gücünü köreltmış ve sınırlamıştır.
Eser bazı önemli tespitleri içermekle birlikte söz konusu yaklaşım, modern
bilimin gelişmesindeki haricî (ekonomik ve siyasi) etkileri ve felsefi-metafi-
zik temelleri göz ardı etmesine yahut bunları kısıtlı atıflarla geçiştirmesine
ve böylece verimli olduğu söylenemeyecek bir açıklama ortaya koymasına

yol açmıştır. Eserin tercümesinde kaynakça ve dizin kısımlarının yokluğu da ayrı bir eksikliklerdir.¹⁵

Yüksek Öğretimin Yönetimi, Örgütlenmesi ve İşlevleri

Yukarıda bahsedilen eserler de zaman zaman bu başlıktaki konulara değinmekle birlikte tercüme edilen eserler arasında özellikle yönetim ve işlevleri açısından üniversiteyi inceleyen eserlere burada yer verilmiştir.

Üç yazarın ortak eseri olan *Misyon mu Para mı? – Üniversiteleri Kavramak* (özgün adı: *Mission and Money: Understanding the University*, iyt: 2010), bütün çeşitliliği içinde Amerikan yüksek öğretim sektörünün finansman yönüne dair iyi bir araştırma ortaya koymaktadır. Bu aynı zamanda Amerikan yüksek öğretim kurumlarının niçin eğitimden hayli uzak faaliyetlerle ilgilendiklerini anlamayı da sağlayacak bir izah getirmektedir. İlk dört bölüm Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yüksek öğretim sektörünü tanıtmakta ve tarihini özetlemektedir. Söz konusu sektörde, a) Misyonları bakımından kolejler ve üniversiteler, lisans eğitimi ağırlıklı veya lisans üstü eğitimi ve araştırma ağırlıklı üniversiteler, temel bilimler (liberal arts) eğitimi veren kolejler, iki yıllık mahallî yüksek okullar (community colleges), akademiler gibi, b) Mali yapıları/mülkiyetleri bakımından da kamu (federal veya eyalet) üniversiteleri, kâr amacı gütmeyen vakıf üniversiteleri, kâr amaçlı şirket üniversiteleri gibi çok sayıda türler bulunmaktadır. Öte yandan diploma verme yetkisi olmayan kurum üniversiteleri, meslek edindirme kursları ve araştırma enstitüleri gibi çeşitli tipte kurumlar bu araştırmanın dışında tutulmuştur. Üçüncü bölüm yüksek öğretimde rekabet konusunu işlerken, dördüncü bölüm bütün kitap boyunca değinilen "ikili çerçeve"yi, yani çift yönlü birer şirket olarak yüksek öğretim kurumlarının faaliyetlerini yürütmek için nasıl ve nereden para kazandıkları ve -misyonlarını gerçekleştirmek üzere- nereye harcadıkları hususunu inceler. Burada özellikle hedefleri açısından kurumların türleri ortaya konulmuştur: 1. Kâr amacı güden şirket üniversiteler (Phoenix Üniversitesi gibi), 2. Eğitim, araştırma/bilgi üretme, topluma hizmet işlevlerinin hepsini hedefleyenler (Miami Üniversitesi gibi), 3. Sadece nitelikli eğitim verip öğrenciyi piyasaya hazırlamayı hedefleyenler (Occidental Üniversitesi gibi), 4. Hıristiyanlık konusunda mükemmel bir eğitim vererek dini bütün ve etkin hıristiyanlar yetiştirmeyi hedefleyenler (Wheaton Üniversitesi gibi) (s. 68).

15 Kaynakça kısmı İngilizce baskıda da yoktur ve kaynaklar sadece dipnotlarda verilmiştir. Yazarın doğrudan üniversite tarihiyle ilgili bir çalışması ise yukarıdaki eserden sonra yayımlanmıştır: Ben-David, *Centers of Learning* (iyt: 1977); ayrıca *American Higher Education* (iyt: 1972) adlı bir çalışması daha bulunmaktadır.

Kitabın sonraki beş bölümü, gelir sağlama/para kazanma yöntemleri üzerinde durmaktadır (eğitim ücretleri, bağışlar, vakfedilmiş fonlar, araştırma ve patent gelirleri, diğer kaynaklar -lobicilik faaliyetleri sayesinde hükümet/eyalet desteği sağlamak, dünya pazarlarına açılarak yeni kampüsler kurmak, uzaktan eğitim-). On ve on ikinci bölümler reklam ve markalaşma yoluyla gelir elde etme, maliyeti düşürme ve rekabet ederken iş birliği yapma konularını, on üçüncü bölüm -Amerika'ya özgü bir uygulamayla spor takımları olan üniversitelerin misyonunu saptırma ihtimali taşıyan- sporun bir finansman ve harcama alanı olarak rolünü, bir sonraki bölüm rektörler ve spor koçlarıyla yapılan sözleşmeleri, kimlerin rektör atandığını, son bölüm ise söz konusu kurumların gelir sağlama yöntemlerinin misyonlarını yozlaştırmasını en aza indirme ve çeşitli kurumlar arasında denge kurma açısından kamu yönetimini ilgilendiren bazı sorunları ve önerileri işlemektedir. Muhtemelen yaşlı okuyucular düşünülerek belirlenen iri puntolu yazılarıyla biraz rahatsız edici bir tasarıma sahip olsa da eser, bir bütün olarak Amerikan üniversitelerinin yönetimini anlama konusunda hayli faydalı bilgiler vermektedir ve Bekir S. Gür'ün önemli araştırmasıyla¹⁶ birlikte okunduğunda sistem hakkında genel bir bilgi edinmek için iyi bir kaynak durumundadır.

Yükseköğretimin Örgütlenmesi başlığını taşıyan derleme (ed. Michael N. Bastedo), doğrudan yönetimden ziyade örgütlenme konusuyla ilgilenmekte, bir örgüt/organizasyon şekli olarak yüksek öğretimi ve üniversiteyi incelemektedir. Derlemenin temel amacı, yüksek öğretimin bir örgüt olarak çalışılmasını yeniden canlandırmak ve bu alanda bir başucu kitabı olmak şeklinde ortaya konulmuştur (s. 16). Kitabın ilk yarısındaki makaleler, 1970'lerden beri öğretilen mevcut yüksek öğretim örgüt teorilerini ele alırken, ikinci yarısındakiler ise yeni örgüt teorilerini işlemektedir. Editör, örgüt teorisinin yüksek öğretim hakkındaki kavrayışımıza büyük bir katkı yapacağını düşünmektedir (s. 26). Bazıları ortak yazarlı on iki bölümden oluşan eserde herhangi bir önsöz, takdim yazısı ve dizine yer verilmemiştir. İlk ve son bölümleri yazan editör Bastedo, âdeta Bill Readings'i destekler tarzda, yüksek öğretimin ticarethaneye dönüşmesi kadar ticarethanelerin giderek yüksek öğretime benzediğinin de doğru olduğunu ileri sürer (s. 14). Eserde, yüksek öğretimde derecelendirme konusunu işleyen, -Pusser ve Marginson tarafından yazılan- dördüncü makale ile şirket modellerine kıyasla üniversitelerin kurumsal stratejisini inceleyen ve D. Toma tarafından yazılan beşinci makale, okuyucuya daha ilginç gelebilir.

¹⁶ Bk. *Egemen Üniversite*. Bu çalışmayı, üniversiteye dair telif eserlerle ilgili diğer makalemizde değerlendireceğiz.

Konuyla ilgili bir diğer eser *Akademinin Yönetimi – Modern Üniversite- de Sorumlu Kim?* başlığını taşıyan bir başka derlemedir (ed. Ronald G. Ehrenberg; özgün adı: *Governing Academia – Who is in Charge of the Modern University?*, iyt: 2005). Eser editör tarafından yazılan giriş ve sonuç kısımları hariç, Amerika’da yüksek öğretim kurumlarının nasıl yönetildiği konusuna farklı açılardan bakan on makaleden oluşmaktadır. Eserin tamamına rengini veren hususlardan biri, yazarların Amerikan yüksek öğretim kurumlarındaki yönetişimi şirketlerdeki yönetişime kıyaslamaları ve bu kurumlardaki ticarileşmeyi, şirketleşmeyi müsellem görmeleridir. Kitabın ilk kısmında rektörlük, mütevelli heyeti ve üniversite üst yönetimlerinin eyalet yönetimleriyle ilişkilerini -her biri “şirket yönetimi”ni referans alarak- inceleyen üç makale yer almaktadır. J.O. Freedman, kendi tecrübelerinden de hareketle Iowa ve Dartmouth üniversiteleri üzerinden rektörlük ve mütevelli heyeti ilişkilerinin yapısını ele alırken, B.E. Hermalin, önde gelen dört araştırma üniversitesi üzerinden mütevelli heyeti sisteminin yapısını incelemekte, buradaki yönetimin şirketlere benzeyen ve onlardan farklı olan özellikleri üzerinde durmaktadır. Bu kısmın en ilginç makalesi, Amerikan üniversitesinin “örgütlü anarşi” mi yoksa hedefleri belirlenebilir yapılar mı olduğu tartışmasını değerlendiren D.E. Heller’e aittir (s. 67-87). O burada, hedefleri ve çıktıklarıyla yüksek öğretimi incelerken üniversite üst yönetimleriyle eyalet yönetim yapıları arasındaki ilişkileri de ele almaktadır. Yine üç makalenin yer aldığı, dahilî yönetişim ve organizasyonla ilgili ikinci kısımda S. Lohmann, Darwinci tıbbî üniversiteye uygular, üniversitenin tarihini özetler, üniversitenin işlevinin “derin uzmanlık sağlamak” olduğunu savunur, üniversite yapılarının ve disiplinlerin kemikleşme eğiliminden söz ederek ayakta kalmayı başaran kurum, kaide ve yapıların analizini yaparak değişimin nasıl yönetilmesi gerektiğine dair görüşlerini açıklar (s. 91-111). Kitabın en ilginç makalelerinden biri olan T. Hammond’un uzun makalesinde (s. 113-61) üniversitelerin biçimsel yapısının karar alma süreçlerini nasıl etkilediği incelenerek on dokuz önerme getirilmekte, ayrıca gerek üniversitelerin (disiplin < bölüm < fakülte şeklindeki) hiyerarşik yapılarındaki, gerekse ilim dallarının ve araştırma alanlarının disiplinler şeklinde örgütlenmesindeki izafilik ortaya konulmakta, disiplinlerin bölümler ve fakülteler etrafında örgütlenmesinin birden fazla ölçütü ve türü olabileceğine dikkat çekilmektedir. J.D. Wilson ise makalesinde merkezî bütçe sağlama ile ademimerkeziyetçi bütçe sağlama sistemlerini karşılaştırarak verimlilik açısından ilkinin daha üstün olduğunu savunur. Uygulamada yönetişim başlıklı üçüncü kısımdaki iki makale, üniversitelerde yürütülen kapsamlı iki araştırmadan hareketle öğrenci, öğretim üyesi ve üst yönetim ilişkilerini yönetime katılım, toplu pazarlık ve sendikal hareketler bakımından ele almaktadır. Son kısımda

ise makalelerden biri kâr amacı güden ve gütmeyen kurumları mukayeseli olarak ele almakta, yönetim açısından bunların birbirine yakınsamasının muhtemel sonuçları üzerinde durmakta, diğer makale ise Amerika’da gelişen “yüksek öğretim hukuku”na işaretle özellikle yüksek öğretim kurumlarındaki ticari meselelerle ilgili hukukî sorunları ele almaktadır.

J.G. Wissema’nın *Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru* başlıklı eserinin Türkçe çevirisi, İngilizce versiyonu¹⁷ ile aynı tarihte basılmıştır. Kitap özellikle üniversite yöneticilerine yönelik olarak, üniversitenin geleceğine yön verecek, uygulanabilir tavsiyeler vermek amacıyla yazılmıştır (giriş, s. XXI). Yazar, Ortaçağ’daki üniversiteyi birinci kuşak, XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Humboldt tipi bilim temelli üniversiteyi ikinci kuşak, kitabın yazıldığı tarihte henüz şekillenmekte olan üniversiteyi ise üçüncü kuşak olarak nitelemektedir (s. 3). Bu üniversite, Readings ve Berman’ın yukarıda değinilen eserlerinde dile getirildiği üzere, piyasa yönelimli, küreselleşme eğilimine uygun niteliklere sahip olmanın, disiplinler arası ve teknolojik yenilikçiliğin, dolayısıyla araştırmaların ticari değerinin önemsendiği modeldir. Yazar, kitabın ilk kısmında üniversitenin tarihini, Humboldt tipi üniversitenin sınırlılıklarını ve 1960’lardan sonra üniversiteleri değişime zorlayan sebepleri ele aldıktan sonra üçüncü kuşak üniversitelerin dokuz özelliğini sıralar (ikinci kuşak üniversitelerle karşılaştırmalı bir tablo için bk. s. 42) ve ardından iki vaka çalışmasına yer verir. İkinci kısımda sanayiye yönelik bilgi üretimi, bunun kullanımı ve üniversitenin teknoloji temelli şirketler gibi bu alandaki paydaşlarına yer verir. Üçüncü kısım ise üniversitenin amaç ve misyonundaki değişimin organizasyondaki değişime nasıl yansıtılması gerektiğini, yeni kuşak üniversitelerin örgütlenme yapısını, yönetim tarzını, bilginin ticarileştirilmesini inceler.

Harvard Üniversitesi’nin eski başkanlarından/rektörlerinden Derek Bok’un *Piyasa Ortamında Üniversiteler – Yüksek Öğretimin Ticarileşmesi* (özgün adı: *Universities in the Marketplace – The Commercialization of Higher Education*, iyt: 2003) adlı eseri, özellikle 1970’lerden itibaren Amerikan üniversitelerinin giderek ticari gelirlere yönelişinin eğitim ve araştırma üzerindeki olumsuz etkilerini incelemektedir.¹⁸ Yazara göre, Amerikan üniversitelerine birer işletme şeklinde yaklaşımın, XX. yüzyılın başlarına kadar giden zihniyet ve uygulama kökleri bulunmakla birlikte, bilimin ve eğitimin piyasaya uygulanarak büyük kârlar getiren bir alana dönüşmesi 1970’lerden itibaren olmuş,

17 *Towards the Third Generation University – Managing the University in Transition*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2009, 272 sayfa.

18 Bok’un daha önce kaleme aldığı ve Amerikan yüksek öğretim sistemini anlatan *Higher Learning* (1986) adlı bir eseri daha bulunmaktadır (tam künye için bk. bibliyografya).

bu da eğitimin ve araştırmanın araç haline gelmesi tehlikesini doğurmuştur. Üniversitelerin ticarileşmesinin birçok sebebi bulunmakla birlikte yazara göre asıl sebep, piyasaya büyük paralar karşılığında eğitim, danışmanlık ve bilimsel bilgi arz fırsatının artmasıdır (s. 11, 12-15). Yazar, ikinci bölümde üniversitelerin verimlilik bakımından iş dünyasından alacağı derslerin bulunduğunu aktardıktan sonra, ticarileşmenin ilk olarak XIX. yüzyıldan itibaren spor müsabakaları yoluyla başladığını, bu faaliyetlerin getirdiği kârların akademik açıdan bazı tavizler verilmesini de beraberinde getirdiğini anlatır. Sonraki iki bölümde de araştırma ve eğitim alanlarındaki ticarileşmeyi anlatan yazar, ardından ticarileşmenin yarar ve zararları üzerinde durur. Sonraki üç bölümün (7, 8, 9) başlıkları, ilk bakışta yazarın önceki üç bölümde (3, 4, 5) ele aldığı ticarileşmeye karşı alınacak önlemleri anlatacağı hissini verir. Ancak içerik başlıklarla uyumsuzdur; ticarileşmenin ve şirketlerle iş birliğinin vazgeçilmezliğini kabul eden yazar, ilkeler konulmasına yönelik genel ve yuvarlak bazı laflar söyleyip beklentileri boşa çıkarır. Yazarın bu tavrı garipsenecek bir durum değildir, çünkü müesses nizamın göbeğinden gelen biri olarak radikal bir değişim önermesi beklenemez.

İngiliz Ortaçağ tarihçisi Gillian R. Evans, *Akademisyenler ve Gerçek Dünya* adıyla çevrilen eserinde (özgün adı: *Academics and the Real World*, iyt: 2002), Derek Bok'un akademinin ticarileşmesi ve buna karşı alınacak tedbirlerle ilgili Amerika Birleşik Devletleri bağlamında yaptığının bir benzerini İngiltere bağlamında daha nitelikli bir tarzda yapmaktadır. Yazar, üniversitenin eski ideallerinden ve değerlerinden gittikçe uzaklaşarak "(piyasaya) aktarılabilir bilgi ve beceriler" vermeye yönelik bir kurum oluşunu ve bunun getirdiği sorunları işler. Özellikle Northrop Frye ve Michael Polanyı'nın görüşlerine atıfla işlediği inceleme, üniversite ile toplum arasındaki ilişkilerin değişen doğasını ele alır ve bu çerçevede eğitim, araştırma ve yönetim çerçevesinde tanımladığı üniversitenin üç farklı veçhesine göre değişimin getirdiği sorunları inceler. Kitabın Antik Grek-Roma klasiklerine atıflarla dolu uzun ilk bölümü (s. 9-65), akademik düşünmenin ve araştırmanın mahiyeti, arkasında yatan saikler ve zaman içinde bunlarda meydana gelen değişimler üzerine odaklanır. Bu bölümde yazarın söylemek istediğini anlatma ve anlattıklarını düzenleme, ilişkilendirme konusunda pek başarılı olduğu söylenemez. İkinci bölüm üniversitenin eğitim-öğretim faaliyetindeki değişimi ele alır. XIX. yüzyılda Kardinal Newman'ın tasvir ettiği üniversite ve öğrenci ile yeni dönemde üniversiteden yetiştirmesi beklenen öğrenci arasında değişimler meydana gelmiştir. İçi boşaltılmış ve pragmatik bir müfredatla eğitilen öğrenci artık entelektüel mirası devralmada zaaf içindedir. Yeni müfredat aktarılabilir beceriler istemektedir: İletişim becerileri, sayılara yatkınlık, bilişim

teknolojisinden yararlanabilme, öğrenmeyi öğrenme, ekip çalışmasına yatkınlık, iş dünyasını anlama (s. 72).

Robbins Raporu’ndan (1963) sonra İngiltere’de yüksek öğretime yeni bir yön verilmesinde etkili olan Dearing Raporu (1997), ticari ve toplumsal önceliklerin etkisini yansıtmaktadır. Üniversite küçük bir sanayi işletmesi gibi modern ekonominin çalışma pratiklerini, iş bölümü, uzmanlaşma, ekip çalışması ve proje yönetimi tecrübelerini dikkate alacak, sanayi ile iş birliğine gidecektir. Yazar, demokratik eşitlik anlayışının, ayrıcalık sağlayan eski üniversite modeli yerine kitleleşen bir yüksek öğretime yol açtığına ve bunun zorunlu olarak seviyenin düşmesini beraberinde getirdiğine işaret eder. Önceleri sadece bir öğretim kurumu olarak görülen İngiliz üniversitesinin XX. yüzyıl boyunca değişerek bir araştırma kültürüne kavuşmasına ve 1990’lı yıllardan itibaren “işletme araştırmaları”nın ve “işletme yönetimi becerisine sahip bilim adamı” anlayışının yaygınlaşmasına değinir. Hem hocaların hem de öğrencilerin artık girişimci olmaları teşvik edilmektedir. Üçüncü bölüm zaman zaman Amerika’daki uygulamalarla da mukayeseli olarak araştırma konusunu ele almakta, üniversitelere ülkenin ekonomik rekabet gücüne katkıda bulunma görevi verildiğini, bunun da “üretilecek” mezun tipinin değişmesine yol açtığını dile getirmektedir. Tabiatıyla bu, bir kısım bilim adamlarının milyon olmasını sağlamakla birlikte, araştırma finansmanını sağlayan hükümetin ve şirketlerin, üniversitedeki araştırmaları daha fazla denetlemesine, akademik araştırma ve bulguları açıklama/paylaşma özgürlüğü ile çelişen bir sorunlar yumağının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Eskiden olduğu gibi rahatlıkla üniversitenin bir şirket olmadığını söylemek zordur. Dördüncü bölüm, üniversite yönetimi ve “gerçek dünya” ile ilişkisi üzerine eğilmekte ve akademik özerklik konusunu ele almaktadır.

Evans beşinci bölümde, ne yapılması gerektiği sorusuna cevap olarak âdeta kânûn-ı kadime dönülmesi çağrısında bulunur: Akademik değerlere geri dönülmesi, üniversite ile işletme arasına kesin bir çizgi çekilmesi, rektörün bir monark, işletme yöneticisi değil de eskisi gibi bir vekilharç olması, vizyon yerine değerlerin ve stratejik hedefler yerine hakikati öğretip onun peşinden gitme özgürlüğünün konulması, hükümet ve şirketlerle üniversite arasına bağımsız aracı kurumlar/yapılar konulması, ahlakî sorumluluğu ve hesap verilirliği sağlayacak tedbirler alınması vb. Son bölüm ise hakikat ile iktidar arasındaki ilişkiyi, akademik söylem özgürlüğü, sansür ve uzlaşma bağlamında ele almaktadır.

Üniversite ile ilgili çevirilerden biri de *Yükseköğretim ve Demokratik Kültür: Vatandaşlık, İnsan Hakları ve Sivil Sorumluluk* başlıklı çalışmadır

(özgün adı: *Higher Education and Democratic Culture: Citizenship, Human Rights and Civic Responsibility*, Avrupa Konseyi, 2007). 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünün hemen ardından yayımlanan eserin takdim yazısı, militarizm ve demokrasi karşıtlığı üzerinden üniversitenin militarizme karşı demokrasiyi desteklemesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Eserin kendisi ise 2006'da Strazburg'da yapılan bir toplantıdaki konuşmalardan oluşmaktadır. Üç bölüm halinde düzenlenen ve ağırlıklı olarak Avrupa ve ABD'li yirmi üç katılımcının kısa, birkaç sayfalık görüş ve temennilerinden oluşan eserde, yüksek öğretimin demokrasi, kültür, insan hakları gibi konulara yapabileceği katkı üzerinde durulmuştur.

İslam Dünyasında Yüksek Öğretim

1980'li yıllardan başlayan ve 2000'lerden sonra yoğunlaşan bir tarzda İslam dünyasında yüksek öğretime dair bir grup eser çevrilmiştir. Bu eserler iki gruba ayrılabilir. İlk grupta günümüzde özellikle İslam üniversitesi veya İslamî eğitim kavramıyla ifade edilen yaklaşımı ortaya koyan eserler yer alır. Bunların ağırlıklı olarak 1980-2000 yılları arası dönemde çevrildiği söylenebilir. İkinci grupta ise İslam tarihinde önemli bir eğitim kurumu olarak medreselerin ortaya çıkışına ve gelişimine dair çalışmalar yer alır. Bu çerçevede medrese hakkında çoğunlukla Batılı akademisyenlerce yapılan çalışmalar ve tartışmalar 2000 yılı sonrası dönemde Türkçe'ye kazandırılmıştır.

a) Modern Dönemde Yüksek Öğretim

Batı'da üniversitenin bir yandan tarihi yazılırken ve geçirdiği aşamalarla birlikte krizi konuşulurken İslam dünyasında farklı bir üniversite gerçeği ile karşılaşırız. Buradaki üniversiteler ağırlıklı olarak tam da Ortega y Gasset'in itiraz ettiği kurum transferi tarzında Fransız veya İngiliz üniversiteleri taklit edilerek kurulmuştur. Esasen yüksek öğretim alanında modern dönemdeki yeniliklerin İslam dünyasında neleri getirip neleri götürdüğüne dair bir hesap dökümü yapılmamıştır. Ancak İslamî bakış açısıyla yüksek öğretim alanının düzenlenmesi konusunda özellikle klasik merkez İslam ülkeleri dışında kalan bölgelerdeki düşünürlerin görüş beyan ettikleri ve eser kaleme aldıkları görülmektedir. Bu düşünürlerin görüşleri bölük pörçük de olsa Türkçe'ye çevrilmiştir. Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında gerek İslamî (siyasi veya kültürel yönelimli) hareketlerin gerekse Pakistan gibi İslamî anlayış temelinde kurulan devletlerin etkisiyle İslam devleti ve İslam ekonomisi kavramları gibi İslam eğitimi kavramı da gündeme gelmiştir. Temel vurgu, sömürgeci Batılı yönetimlerin dayatmalarıyla kurulan eğitim sistemlerinin İslamî değerlerden

uzak, müslüman topluma, bu toplumun tarihine ve varlık temelinde yabancılaşmış, Batılı değerleri benimseyen nesiller ürettiği, buna karşı müslüman toplumun kendi varlığını sürdürecektir bir ilim ve eğitim anlayışına dayalı eğitim sisteminin kurulmasının gerekliliği üzerine olmuştur. Bu çerçevede yazılan eserlerden Türkçe'ye özellikle 1980'li ve 90'lı yıllarda çeviriler yapılmıştır. Bu eserlerden bazıları sonraki yıllarda basılmaya devam etmişse de 2000 sonrasında bu türden hemen hiçbir eserin çevrilmemiş olması dikkat çekicidir.

Bunlardan biri Pakistanlı düşünür ve Cemâat-i İslâmî'nin lideri Ebü'l-A'âlâ el-Mevdûdî'ye (ö. 1399/1979) aittir. Eserin bir hayli sorunlu olan Türkçe çevirisi *İslâm ve Eğitim* başlığını taşımaktadır (kapakta; iç kapakta ise *İslâm'da Eğitim* şeklinde verilmiştir). Urdücadan çevrilen eserin özgün adı verilmemiştir.¹⁹ Mevdûdî'nin ağırlıklı olarak yüksek öğretim ve üniversiteye dair görüşlerinin yer aldığı bu eser, onun müstakil bir çalışması olmayıp 1936-1970 yılları arası çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalar, yazdığı makale ve raporlardan oluşan bir derlemedir ve yer yer tekrarlar içermektedir. Mevdûdî gerek Aligarh üniversitesine gerekse müslümanlar tarafından kurulan diğer üniversitelere yönelttiği tenkitte, bu kurumların öğrencilerini İslam dininden uzak hatta düşmanca bir kültürle yetiştirdiklerini, dolayısıyla sistemin temelinden değiştirilmesi gerektiğini söylemektedir. Mevdûdî'nin konuya temel yaklaşımını şu ifadesinde görebiliriz (tercüme hataları ibka edilmiştir):

Şurası bir gerçektir ki, her üniversite bir kültürün hizmetinde olur. Her türlü renk ve şekilden yoksun olan soyut bir eğitim ne geçmişte dünyanın herhangi bir üniversitesinde verilmiş ne de bugün verilmektedir... Şimdi soru şu, sizin üniversiteniz hangi kültüre hizmet için kurulmuştur? Eğer Batı kültürüne hizmet edecekse, adına müslüman üniversitesi demeyin ve buna din bilgisi dersleri koyup öğrencilerin kafasını boşu boşuna karıştırmayın. Eğer amaç İslam kültürüne hizmet ise o zaman üniversitenizin yapısını temelden değiştirmelisiniz (s. 29).

Ona göre, İngilizler Hint alt kıtasında kurdukları eğitim sisteminde kendi ülkelerindeki nitelikte insan yetişmesini istememişler, daha ziyade kendi çıkarlarına hizmet edecek alt düzey yetkinliklere sahip kimseleri yetiştirmeyi hedeflemişlerdir (s. 122). Kurdukları sistemde Allah'tan yüz çevirmiş,

19 Türkçe baskıya da konulan Pakistan baskısındaki yayıncı notu 1971 tarihini taşımaktadır; dolayısıyla *Ta'limât* (3. bs., Lahor: Islamic Publications, 1972, 244 sayfa) adlı eserin tercümesi olmalıdır. Mevdûdî'nin eğitimle ilgili birden fazla eseri bulunmaktadır, bunların bir kısmı küçük risale boyutundadır, diğerleri konuşmalarının ve makalelerinin çeşitli zamanlarda derlenmesinden oluşmaktadır (bu eseri dışındakiler için bk. *Mevdûdî: Hayatı, Görüşleri ve Eserleri*, s. 32-33).

ahlaktan yoksun bir anlayışı hâkim kılmışlardır. Dolayısıyla bu modern eğitim sistemine din bilgisi dersleriyle yama yapmanın pek bir faydası olmayacaktır (s. 122-26). Mevdûdî, yanlış ıslah teşebbüsleri üzerinde durarak (s. 126-32) kendi önerilerini getirir: Eğitimde öncelikle amaç doğru belirlenmelidir. İkinci olarak yüksek öğretimde bir genel bir de özel ders programı olmalıdır; genel kısım bütün öğrencilerin alacağı derslerden oluşmalıdır. Bunlar arasında Kur'an-ı Kerim, hadis ve İslam hayat düzeninin genel çerçevesini (inanç, ibadet, ahlak, siyaset, ekonomi vb. yönleriyle) ele alan bir ders, özel alanlarda da İslam felsefesi, İslam tarihi ve sosyal bilimlere dair İslamî görüşleri işleyen dersler yer almalıdır (s. 145-49; Mevdûdî yüksek öğretim için ortak zorunlu dersler önerisini bir başka yerde de tekrarlar, s. 44). Mevdûdî, "Müslüman üniversitenin sınırları içinde Frenkçiliğe veya Batıcılığa tamamen son vermek şarttır" demektedir (s. 32).

Mevdûdî, yüksek öğretimle ilgili genel mülahazalarının dışında İslamî ilimler eğitimine tahsis edilen bir İslam üniversitesi planı da sunmaktadır (s. 154-65). İslam üniversitesinin amacı, hak dine uygun olarak dünyaya liderlik edebilecek salih alimler yetiştirmek olmalıdır; faaliyetleri sadece İslamî ilimlerle sınırlı olmalı; diğer ilimler uzman yetiştirmek için değil, İslamî ilimlere yardımcı olmak üzere okutulmalıdır (s. 157 vd.). Üç aşamalı ve toplam dokuz yıllık olarak tasarladığı bu üniversite eğitimine dair nispeten ayrıntılı bir ders programı vermektedir.

Öte yandan Mevdûdî, medreseleri ve medrese benzeri olarak gördüğü dârülululum gibi nispeten yeni müesseseleri ise yeni şartlara uygun insan yetiştirme yeterliliğinden uzak olmaları sebebiyle eleştirmektedir. Ona göre, "Medreselerdeki eski eğitim sistemi, aslında bir din eğitimi vermemektedir; 200-250 yıl önceki şartlarda devlet personelini yetiştiren bir eğitim sistemidir... Sonuç itibarıyla bu eğitim sistemi dinî ihtiyaçlarımızı karşılamaya da yetmemektedir" (s. 120-21).

XX. yüzyılın ilk yarısındaki şartların ve yaygın kanaatlerin etkilerini taşıyan Mevdûdî'nin görüşleri, henüz olgunlaşmamış ve yeterince işlenmemiş bir yüksek öğretim tasavvurunu göstermekle birlikte iki açıdan önem taşımaktadır: İlki, 1970'li yıllardan itibaren yoğun olarak gündeme gelen ve 1980'li yıllarda uygulamaya konulan İslam üniversitesi fikrinin ilk nüvelerini taşımasıdır. İkincisi ise üniversitenin kurum olarak hangi kültüre hizmet ettiği ve ne tür bir insan yetiştirdiği meselesini esas alması ve eğitim yoluyla sömürgeleştirilmiş zihniyete dikkat çekmiş olmasıdır. Dolayısıyla onun yüksek öğretimin nasıl olması gerektiğine dair söylediklerinden çok, amacının ve "ürünleri"nin ne olması ne olmaması gerektiği yolundaki görüşleri

önemlidir. Öte yandan medreseyi bir kenara bırakarak üniversite üzerine yoğunlaşması, teorik ve tarihî derinlikten uzak bir şekilde, pratik ve kısa vadeli bir gündem üzerinden düşünmesi, eğitimle ilgili düşüncelerini derli toplu ifade eden bir eserin bulunmaması eleştirilecek yönleridir.

Filistin kökenli akademisyen İsmâil Râcî el-Fârûkî'nin (ö. 1406/1986) *Bilginin İslamileştirilmesi: Genel İlkeler ve Çalışma Planı* (özgün adı: *Islamization of Knowledge: General Principles and Workplan*, iyt: 1982) adlı eseri, eğitimin İslamileştirilmesi ihtiyacından yola çıkarak bilginin de (sosyal bilimlerin içeriği) İslamileştirilmesi gerektiği sonucuna varır ve eğitimin, özellikle de yüksek öğretimin dönüştürülmesi için bir öneride bulunur. Onun bu eseri İslam dünyasında önemli bir etkide bulunmuştur. Türkçe'ye -dört bölümden oluşan- eserin ilk versiyonu çevrilmiştir. Fârûkî'nin vefatının ardından Abdülhamid Ebû Süleyman, eserin bu dört bölümünde bazı tâdil ve ilaveler yapmış, ayrıca önce Arapça neşrine, ardından da İngilizce neşrine yeni bölümler eklemiştir.²⁰ Eserin ilk bölümü, sömürgecilik döneminden itibaren İslam dünyasının maruz kaldığı çok yönlü bunalıma ve bu çerçevede eğitim alanındaki temel sorunlara değinir. Batılılaşan elitler, İslam ile Batı arasındaki temel görüş farklılığını farketmemiş veya aldırış etmemiş, Batı'nın maddi unsurlarını taklitle yetinmiştir. Fârûkî şöyle demektedir:

Temel görüşün tabiatı, taklide müsait değildir. Ancak ârızî kısımları taklit edilebilir. Yaklaşık iki asırlık Batılı eğitime rağmen müslümanların Batı'daki yaratıcılık ve mükemmeliyette hiçbir şey üretememelerinin, diğer bir deyişle ne bir okul, fakülte ve yüksek öğretim kurumu ne de ilim adamı ortaya koyamamalarının sebebi budur... Bilgi peşinde koşma ruhsuz mümkün değildir ve kopya edilemeyen şey de ruhun kendisidir. O da insan, dünya ve hakikat görüşüyle; kısacası din ile yansıtılmaktadır. İslam âleminde eğitim bu temel görüşten mahrumdur... (s. 27).

Eserin ikinci bölümü ise sorunun çözümünü ele almaktadır. Buna göre eğitim sistemi yeni baştan şekillendirilmeli, mevcut ikiliğe son verilmeli, yeni sistemde İslamî anlayış hâkim olacak tarzda İslam ve Batılı eğitim kaynaştırılmalı, öğrencilerin hedefi ekonomik ve pratik ihtiyaçları karşılamaktan öte İslamî bir görev olmalıdır. Fârûkî, üniversite, basın ve kültür çevresinde müslüman şahsiyetini ve düşüncesini tahrif eden unsurların izale edilmesi ve İslamî bilgilerin öğretilmesiyle ilgili, a) Konulması gereken dersler bulunduğunu, b) Modern bilginin İslamileştirilmesi yani bilimlerin içeriklerinin tenkit edilerek ıslah edilmesi gerektiğini söyler. Bir başka ifade ile beşeri

²⁰ Bk. *Islamization of Knowledge*, s. xv.

bilgi mirasının tamamı, İslam gözüyle yeniden şekillendirilmelidir. Fârûkî bu şekillendirme ameliyesinde başvurulacak ilkeleri ve çalışma planını kitabın sonraki iki bölümünde ele almaktadır.

Fârûkî'nin bilginin İslamileştirilmesi projesi lehte ve aleyhte birçok tartışmaya yol açmıştır ve eser etrafında birçok dilde hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. Türkiye'de de gerek kitap gerekse makale şeklinde birçok telif ve tercüme yayın yapılmıştır.²¹ Bu konuda özellikle Fârûkî'ye -eleştiri de yöneltmekle birlikte- yakın görüşler ortaya koyan Malezyalı düşünür Seyyid Muhammed Nakîb el-Attâs ve İranlı düşünür Seyyid Hüseyin Nasr ile ona tenkit yöneltten Pakistanlı düşünür Fazlurrahman'ın görüşlerini inceleyen mukayeseli çalışmalar da vardır.²²

Fazlurrahman (ö. 1409/1988), *İslam ve Çağdaşlık: (İslam Eğitim Tarihinde) Fikrî Bir Geleneğin Değişimi* (gözden geçirilmiş baskıda *İslam ve Çağdaşlık: Fikrî Bir Geleneğin Değişimi*)²³ adıyla çevrilen eserinde (özgün adı: *Islam and Modernity: Transformation of An Intellectual Tradition*, iyt: 1982) Türkiye, Mısır, İran, Pakistan ve Endonezya'dan oluşan beş İslam ülkesinde modern dönemde eğitimle ilgili gelişmeleri, dönüşümleri ve sorunları ele almaktadır. Yazarın girişte açıkladığı üzere eser, Chicago Üniversitesi'nde Ford Vakfı'nın desteği ile İslam eğitimi üzerine yapılan bir araştırma projesinin ürünlerinden biridir (s. 57). Fazlurrahman, giriş kısmında İslam düşüncesi temelinde ele aldığı İslam eğitimi anlayışını incelerken benimsediği kendi yaklaşımını anlatır. Eserin birinci kısmında modern öncesi dönemde İslamî ilimler, eğitim ve medrese konusunda genel bir tarihî değerlendirme yapar (s. 75-115). Klasik İslam çağdaşlığı ve eğitim başlıklı ikinci kısımda XIX. yüzyıldan II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde yukarıda sözü edilen beş ülkede eğitimin modernleşmesini genel hatlarıyla ele alırken yüksek öğretimle ilgili gelişmelere de İslam eğitimi çerçevesinde değinir. Her iki kısım da -en önemli İslam ülkelerinde eğitimin modernleşmesine dair- genel bilgi vermekle birlikte yüksek öğretimin genel yapısını tasvir açısından yetersizdir. "Günümüz Çağdaşlığı" başlığını taşıyan üçüncü kısımda ise aynı ülkelerde II. Dünya Savaşı sonrası (çalışmanın tamamlandığı 1978'e kadar olan) eğitim alanındaki gelişmeler yine İslam eğitimi çerçevesinde incelenmektedir.

21 Örnek olarak bk. Uyanık, *Bilginin İslamileştirilmesi*; Alvânî, *Dünden Bugüne Bilginin İslamileştirilmesi*; *İslam Bilimi Tartışmaları*; *İslam ve Modernizm: Fazlurrahman Tecrübesi*; *Çağdaş İslam Bilimine Giriş* (içindeki ilgili makaleler).

22 Mevlüt Uyanık'ın yukarıda geçen çalışmasının yanı sıra bk. Wan Daud, "Bilginin İslamileştirilmesi: Attas ve Fazlur Rahman Arasında Kısa Bir Karşılaştırma", s. 127-39; Eroğlu, *İsmail Raci Faruki, Seyyid Muhammed Nakib el-Attas ve Seyyid Hüseyin Nasr'a Göre Bilginin Batılı ve İslami Temelleri*.

23 Buradaki sayfa atıflarında 1996 tarihli bu gözden geçirilmiş baskı esas alınmıştır.

Eser boyunca yazarın söz konusu ülkelerdeki yüksek öğretimin temel sorunu olarak dile getirdiği husus, iyi yetişmiş, ehliyetli ilim adamlarının yokluğudur; var olanlar da genellikle hem Batılı bilgi ve yöntemleri hem de İslam ilim geleneğini birlikte değerlendirebilecek donanımdan mahrumdur. Bu kısımdaki en özgün bölüm, bizzat kendisinin de bir dönem aktif olarak yer aldığı Pakistan’daki eğitimin modernizasyonu faaliyetlerinden bahsettiği yerdir (söz konusu dönemde Pakistan’ın ilk askeri darbecisi Eyyüb Han’a danışmanlık yapmıştır). Yazar, Batılılaşmış yönetici elitin kötü niyetli tavır ve halkla yöneticiler arasındaki güvensizlik sebebiyle medrese sayısının Pakistan’ın kuruluşundan sonra hızla artmasına rağmen ıslaha tâbi tutularak genel eğitim sistemi içerisine alnamamasından şikâyet eder. Ayrıca özellikle üniversite gençliği üzerinde etkili olan Cemâat-i İslâmî’ye ve bu hareketin lideri Mevdûdî’ye eğitim alanında -medrese, üniversite veya başka türden- herhangi bir kurum geliştirmedikleri, üstelik özel sektöre ait İslam eğitimi teşebbüslerinin gelişimini de engelledikleri tenkidinde bulunur (bk. s. 219 vd.).

Eserin son kısmı ise yazarın tavsiyelerine/önerilerine ayrılmıştır. Yazar, burada doğrudan yüksek öğretimle ilgili elle tutulur herhangi bir şey söylemez. Daha çok, diğer eserlerinde ortaya koyduğu, İslam’ın doğru anlaşılmasına yönelik kendi yaklaşımını tekrarlar. İslamî ilimlerin her birinin tarihinin yazılmasının gerekliliğini vurgulaması (s. 261-83) belki de kitaptaki en önemli önerisidir. Genel olarak söylemek gerekirse yazar, iyi niyetli olmakla birlikte İslam düşüncesi ve İslam ilimler tarihi ile ilgili hususlarda modernist ön yargılardan ve hatalı bilgilere dayalı değerlendirmelerden kurtulamamıştır. Esasen bir yüksek öğretim tasavvuru da ortaya koymamıştır; bunun sebebi, onun İslam düşüncesinin ve İslamî ilimlerin yeniden inşasını kurumlaşmadan daha öncelikli görmesi -ki bu özünde isabetli bir yaklaşımdır- ve enerjisini daha çok bu konulara teksif etmiş olmasıdır. Ancak tıpkı Mevdûdî gibi o da aslında farklı bir medeniyetten kurum ithalinin yol açabileceği sorunların farkına varmamış görünmektedir. Yazar, medreselerin ıslahı ile ilgili bazı görüşleri bulunmakla birlikte yüksek öğretimdeki ikiliğin giderilmesi konusunu müphem bırakmıştır; modern üniversite sistemi çerçevesinde bir çözümü benimser görünmekle birlikte bu konuda ayrıntılı görüş beyan etmemiştir. Bilginin İslamleştirilmesi konusundaki tenkitçi yaklaşımı da bilimlerin özünde tarafsız ve iyi olduğu, kötülüğün kullanım tarzından kaynaklandığı şeklinde zayıf bir anlayışa dayanmaktadır.²⁴

24 Bu konuda bir makalesi için bk. Fazlur Rahman, “Islamization of Knowledge: A Response”, s. 3-11. Bu konuda ona tenkitler yönelten S. Nakib el-Attas’ın görüşleriyle mukayeseli bir inceleme için bk. Wan Daud, “Bilginin İslamleştirilmesi: Attas ve Fazlur Rahman Arasında Kısa Bir Karşılaştırma”, s. 127-39.

1980’li yıllarda İslam üniversitesi adıyla kurulan üniversiteler İslam dünyasının gündemine girdi. *İslâmî Üniversite Kavramı* adıyla İngilizce’den tercüme edilerek 1988’de yayımlanan küçük hacimli bir eser,²⁵ 1970’li yıllarda yapılan İslamî eğitim konulu toplantılar, çalışmalar ve İsmâil Râcî el-Fârûkî’nin, “Bilginin İslamîleştirilmesi” olarak adlandırdığı yaklaşımın bir semeresidir. İslamî eğitim çalışmalarının sonuçlarından biri, seksenli yıllarda beş ülkede İslam üniversitesi adıyla yeni kurumların kurulması olmuştur. Bu çalışmalara katılmış olan Pakistanlı Hâmid H. Bilgrâmî ve Bengladeşli Seyyid Ali Eşref, Cidde’de öğretim görevlisi olarak buldukları dönemde bu eseri hazırlamışlardır. Bilgrâmî, Pakistan’ın güneyinde Pencap eyaletinde bulunan Bahâvelpûr şehrinde 1925’te Câmia Abbâsiyye (Jamia Abbasia) adıyla kurulan ve 1975’te adı Bahâvelpûr İslam Üniversitesi (The Islamia University of Bahawalpur) olarak değiştirilen üniversitenin, İslam üniversitesi olarak yeniden şekillendirildiği tarihteki ilk rektörüdür.²⁶

Eserin önsözünü kaleme alan Seyyid Ali Eşref, -eserin yazıldığı döneme (1985) kadar- görülen İslam üniversitesi örneklerinin Ezher’i taklit ettiği ve medreselerin birer uzantısı olduğu şeklinde bir tespit ve tenkitte bulunur. Ayrıca ideal bir üniversite kurmanın hazırlıklarının yapılmamış olduğu eleştirisini getirir ve eserde bu eksiklikleri gidermeye yönelik bölümler eklediğini söyler (s. 7-8). Eser, dört bölümden oluşmaktadır. İlim kavramının ele alındığı ve kısa bir tarih turu yapılan ilk bölümde modern dönemde İslam ülkelerinde eğitim alanında ortaya çıkan ikiliğe dikkat çekilir. İkinci bölümde, İslam eğitim tarihi üzerinde kısaca durulduktan sonra söz Ezher’e ve Nizâmiye Medresesi’ne getirilir, ardından modern dönemde çeşitli İslam ülkelerinde İslamî eğitimin durumu ele alınır. Burada aslında İslamî eğitimin, var olduğu yerlerde bile ikinci plana itildiği, özellikle yüksek öğretimin seküler bir anlayışla şekillendiği ifade edilir. Türkiye hakkında ise “dinî eğitimin modern eğitimin bir parçası haline dönüştüğü ve İslamî eğitimin bir sistem ifade etmeyip sadece birtakım dinî konuların öğretimi anlamına geldiği” tespiti yapılır (s. 57). Üçüncü bölümde niçin bir İslamî üniversiteye ihtiyaç duyulduğu ve hangi yönlerden Batılı üniversitelerden ayrılacağı ele alınır. Yazarlar, öncelikle İslamî üniversitenin ne olmadığına değinir. Buna göre İslamî üniversite, İslamî konuların üniversitede başka konularla birlikte öğretilmesi demek değildir; öğrencilere İslamî konularda yüksek ihtisas elde

25 İngilizce’si için bk. Hamid Hasan Bilgrami - Syed Ali Ashraf, *The Concept of An Islamic University*, London: Hodder and Stoughton, 1985.

26 Üniversitenin 1975’te ad değişikliği ile birlikte genel bir üniversiteye dönüştürüldüğü bilgisi, üniversitenin sitesinden alınmıştır (bk. <https://www.iub.edu.pk/overview> [29.03.2021]). Eserde ise Bahâvelpûr İslam Üniversitesi’ni kurma teşebbüsünün 1963’te yapıldığı ifade edilmektedir (bk. Bilgrami – Eşref, *İslâmî Üniversite Kavramı*, s. 59-60).

etme ve araştırma yapma imkânı verilmesi veya yüksek hakikatlerle meşgul olmak yahut daha iyi bir meslek edindirmek de değildir. İslamî üniversitenin hedefi, insan yetiştirmek, bir başka ifadeyle İslam’ın değerlerini kavramış, bilimin bütün alanlarında doğruyu ortaya koyan ve kendileri de sırât-ı müstakim üzere yaşayan öğrenciler ve ilim adamları yetiştirmektir (s. 65-66, benzer ifadeler için bk. s. 73). Ardından müfredat ve araştırma ile ilgili birtakım tekliflerde bulunulur. Dördüncü bölümde İslamî bir yüksek öğretimin kurulması için kavramların İslamîleştirilmesi ve temel eğitimin düzenlenmesi gibi ön hazırlıklardan bahsedilir.

Özellikle Pakistan’ın kurulmasının akabinde hukuk, eğitim, ekonomi, yönetim gibi farklı alanların İslamlaştırılması yani sömürge etkisinden kurtarılması ve İslamî esaslara göre yeniden yapılandırılmasına yönelik birçok görüş ortaya konulmuş ve eserler yazılmıştır. Bu çabalar, her ne kadar Hint alt kıtasının kendisine özgü şartları, Batıcı elitlerin ülkedeki hakimiyetinin sürmesi, çok etnikli yeni ülkenin geçmiş bir yönetim kültürüne ve tecrübesine sahip olmaması gibi çeşitli sebeplerle başarılı bir sonuca ulaşmamışsa da, meseleleri ortaya koyması açısından değerlidir. Yukarıda bahsedilen eser de İslamî bir üniversite modelini gündeme getirmesi ve birçok konuya nüve halinde değinmesi itibariyle önemli olmakla birlikte, ortaya atılan fikir henüz olgunlaşmamıştır, hayli eksiklikler taşımaktadır; tarih anlatımında da yer yer anakronik ve çelişkili bazı kavramlaştırmalara ve yorumlara gidilmiştir (kelam ve felsefenin dışlanarak ilk dönemlerde ortaya çıkan ilimlerin üç ilimle -tefsir, hadis ve tasavvuf- sınırlanması gibi, bk. s. 16-17). Malezya ve Pakistan’daki İslam üniversitesi tecrübesi yahut İran’da 1979 devrimi sonrası kurulan yüksek öğretim sistemi gibi sonraki gelişmeler eserde yer almamaktadır. Eserin editörü Seyyid Ali Eşref, “Çağdaş Bir İslam Üniversitesinin Gerekliliği: İkiliğin Çözülmesi” başlığı ile İslam Eğitim Konferansı’nda (Cidde 1978) bir tebliğ sunmuş, bu çalışma Attâs’ın adıyla yayımlanan bir eserin içinde yer almıştır.²⁷

İslam İşbirliği Teşkilatı eliyle çeşitli ülkelerde yürürlüğe konulan İslamî üniversite tecrübesi Türkiye’de yakından takip edilse de yukarıdaki 1988 tarihli tercüme eser dışında günümüze kadar konuyla ilgili herhangi bir literatür oluşmamıştır. Dahası İslamî esaslara göre veya bir başka ifadeyle müslümanların değerlerini ve ihtiyaçlarını dikkate alarak genelde eğitimin ve özelde yüksek öğretimin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair bir müzakere ortamına da girilmemiştir. Esasen pek çok alanda olduğu üzere eğitim alanında da müslümanca talepler şiddetle bastırıldığı yahut saptırıldığı, ayrıca İslamî cemaat ve hareketler, -yüksek öğretim sistemi dışında kalan- eğitim

27 Bk. Attas, *İslami Eğitim: Araçlar ve Amaçlar*, s. 143-56.

ve araştırma alanına dair bazı kurumlaşmalara gitseler de bunlar genellikle cılız kaldığı için, Türkiye’de bu alanda ciddi bir teorik birikim ve yayın söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte 2010’dan itibaren Türkiye’de de bir İslam üniversitesi kurulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda aday olabilecek en az üç vakıf üniversitesinde, adında “İslam” bulunsun veya bulunmasın, İslamî bir üniversitenin nasıl olabileceğine yönelik tartışmalar yapılmıştır. Ayrıca “İslam üniversitesi” adını taşıyan ve biri fiilen çalışmakta olan, diğeri ise kanunu çıkarılmış olmakla birlikte henüz fiile çıkmayan iki devlet üniversitesi bulunmaktadır. Son on yıl içindeki bu düşüncelerin ve çalışmaların herhangi bir yayına dönüşmemiş olması ciddi bir eksikliktir.

Bilginin İslamîleştirilmesi ve İslamî çerçevede üniversite kurulmasına yönelik tekliflerin ciddi bir uygulama alanı bulduğu yerlerden biri Malezya’dır. Fârûkî’ye benzer şekilde -fakat farklı bir terminoloji ve içerikle- bilginin Batılı muhtevasından arındırılması (dewesternization of knowledge) gerektiğini söyleyen Malezyalı düşünür Seyyid Muhammed Nakîb el-Attâs’ın bilgi, genel eğitim ve yüksek öğretimle ilgili düşüncelerini dile getirdiği çeşitli eserleri Türkçe’ye çevrilmiştir. Fârûkî’nin ve Bilgrâmî’nin eserlerinden sonra, Türkçe çevirisi iki farklı adla (1988’de *Modern Çağ ve İslami Düşünüşün Problemleri* adıyla, 1995’te *İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi* adıyla) yayımlanan eserinde (özgün adı: *Islam, Secularism and Philosophy of Future*, iyt: 1984), 1991’de yayımlanan *İslami Eğitim: Araçlar ve Amaçlar* (özgün adı: *Aims and Objectives of Islamic Education*, iyt: 1979) adlı çalışmasında ve *İslâm ve Laisizm* adıyla 1994’te yayımlanan eserde (özgün adı: *Islam and Secularism*, iyt: 1978) bilginin Batılılaşmaktan arındırılması ve İslam’da eğitim kavramı konularını tekrarlar. Esasen Attâs’ın aynı metinleri bu farklı eserler içinde birkaç defa tercüme edilerek yayımlanmıştır.

İslami Eğitim adıyla yayımlanan kitapta, onun giriş yazısı ve ilk bölüm olarak verilen çalışması yanı sıra, başka yazarlara ait altı makaleye daha yer verilmiştir. Bu çalışmalar, İslam Eğitim Konferansı’nda (Cidde, 1978) sunulan tebliğlerden oluşmaktadır. Attâs, müslümanların çağdaş sorunlarının temelinde bilgedeki kargaşa ve edebî kaybını görür. Bu ikisine bağlı olarak müslüman toplumların yönetimine uygun olmayan liderlerin gelmesi bu sorunların bir başka temelidir (*Modern Çağ*, s. 129-30; *İslami Eğitim*, s. 21). Ancak kötü yönetim bir sebep değil ilk ikisinin sonucudur. Bu sebeple eğitimde toplumu ve devleti değil ferdin eğitimini, edep ve bilgi kavramlarını öne çıkarır; İslamî yüksek eğitimin amacını iyi vatandaş veya iyi işçi yetiştirmek değil, iyi insan yetiştirmek olarak belirler; çünkü bilgi, devletin veya toplumun değil sadece ferdin sıfatı olabilir (*İslami Eğitim*, s. 68). Bundan dolayı bilgi, içeriği bakımından da farz-ı ayın bilgisi ve farz-ı kifâye bilgisi

olarak ayrılır ve eğitimin temelini, özünü oluşturan ilki, ikincisinden önce ele alınmalıdır; eğitimin yapısı da insanın ruhu ve bedeni, kuvve(t)leri ve duyuları dikkate alınarak oluşturulmalıdır; İslam üniversitesi de evrensel insanın (âlem) temsilcisi olarak küçük evreni (insan) temel almalıdır (*İslami Eğitim*, s. 70-71; *Modern Çağ*, s. 220-27). Bilginin hiyerarşisi (merâtibü’l-ulûm), varlığın hiyerarşisine (merâtibü’l-vücûd) uygun olarak ele alınmalıdır (*Modern Çağ*, s. 173). Üniversite, köken itibariyle İslam’daki eğitim kurumlarına dayanmakla birlikte Batı’da geliştirildiği haliyle artık İslam’daki temel özellikleri taşımaz. Batılı üniversite hâlâ evrensel olanı tasarlar gibi görünse de zihni ve ruhu bir yana beyni bile yoktur; seküler temellerinden dolayı evrensel insanı değil seküler devleti ve toplumu yansıtır (*Modern Çağ*, s. 178-79; *İslami Eğitim*, s. 66-68; *İslâm ve Laisizm*, s. 142-46). Attâs, bilgi, bilim ve yüksek öğretim konularında kendi görüşlerini ortaya koyduğu gibi Malezya’da Uluslararası İslam Üniversitesi bünyesinde bunları uygulama imkânı da bulmuştur. Ancak söz konusu tecrübeyi değerlendirmeye yönelik Türkçe çok fazla çalışma bulunmamaktadır.²⁸

Bir dönem eserleri Türkçe’ye çokça çevrilen, gelenekselci ekolün temsilcilerinden İranlı düşünür Seyyid Hüseyin Nasr, esasen metafizik düşünce ve bilgi teorisi üzerine çalışmış, eğitimle ilgili özel olarak bir çalışma yapmamıştır.²⁹ Sadece birkaç eserinde eğitim konusuna yer verir. Bu eserlerinde Nasr, oldukça özet bir biçimde modern Batılı bilim ve eğitimin bütünlükten ve maneviyattan kopmuş olmasını eleştirir, İslam ilim ve eğitim anlayışının birliği, maneviyatla irtibatı üzerinde durur. *İslam’da Düşünce ve Hayat* adıyla çevrilen eserinde bir bölümü İslam dünyasındaki Batılılaşmış eğitime ayırır.³⁰ *Modern Dünyada Geleneksel İslam* adlı eserinin üçüncü kısmında modern öncesi dönemde geleneksel eğitime ve medrese, hankah gibi kurumlara dair genel bir tarih sunar, felsefe eğitimi üzerinde durur ve İran medreselerinde okutulan eserlere dair bilgi verir.³¹ Modern eğitimi daha ayrıntılı ele aldığı

28 Mevcut çalışmalardan biri de yine tercümedir: Wan Daud, *İslam Bilgi Anlayışı ve Çoğulcu Bir Toplumun Eğitim Sistemine Yansıması: Malezya Örneği*.

29 Nitekim başta *Bilgi ve Kutsal* olmak üzere bütün önemli eserleri Türkçe’ye çevirmiş olan yazarın eğitim konusuna tahsis ettiği bir eseri bulunmadığı gibi William Chittick’in hazırladığı ve *Seyyid Hüseyin Nasr’ın Temel Düşünceleri* adıyla tercüme edilen eserde de eğitim ve özellikle yüksek öğretim konusuyla ilgili hiçbir şey yer almaz.

30 Bk. Nasr, *İslam’da Düşünce ve Hayat*, s. 49-57.

31 Bk. Nasr, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, s. 133-251. İslam eğitim sistemine dair benzer bir kısa tarihî özet de *İslam ve Bilim* adlı eserinde yer alır. Eser, aynı yayınevi tarafından ufak farklılıklarla iki farklı adla yayımlanmıştır: *İslam ve İlim-İslam Medeniyetinde Aklı İlimlerin Tarihi ve Esasları* (1989); *İslam ve Bilim-İslam Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları* (2006) (tam künye için kaynakça kısmına bk.). Eğitimle ilgili bölüm için bk. *İslam ve Bilim*, s. 13-24.

eseri, *Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi*'dir.³² Burada üniversitenin ve kolejin tarihî kökenlerinin medrese kaynaklı olduğuna işaret eder; ancak modern dönemde Batı'da seküler bilgi ile manevi değerlerin ayrışmasını, din ile hümanizm arasındaki gerginliğin yol açtığı krizi, hakikat kavramının eğitimden kaybolmasını, bilginin bölümlere ayrılmasını eleştirir. İslam dünyasındaki üniversitelerin de yüksek öğretim sistemlerinin Batı'dan aktarılmış olması sebebiyle büyük bir bunalım içinde olduğunu söyler.

b) Klasik Dönemde Yüksek Öğretim

Yüksek öğretim alanında özellikle zikredilmesi gereken bir grup tercüme de İslam tarihinde medresenin ortaya çıkışı, gelişimi, yapısı, rolü gibi çeşitli konular etrafında özellikle İngilizce konuşulan dünyada yapılan araştırmalardan oluşmaktadır. Konuyla ilgili tespit ettiğimiz çevirilerin tamamı 2000'li yıllardan itibaren yapılmıştır ve ağırlıklı olarak George Makdisi'nin eserleri ve görüşleri etrafında gelişen literatürden oluşmaktadır.

Makdisi'nin eserlerinin çevrilmesinden önce Johannes Pedersen'in (ö. 1977) -Brill tarafından yayımlanan- *Encyclopedia of Islam*'ın ilk edisyonu için kaleme aldığı uzun "Mescid" maddesi çevrilmiş,³³ ardından Muhammed Es'ad Tales (M. Asad Talas, ö. 1379/1959)³⁴ ve Aydın Sayılı'nın (ö. 1993) eserleri Türkçeye tercüme edilmiştir (yayın tarihleri: sırasıyla 2000 ve 2002). Genç yaşta vefat etmiş olan Halepli akademisyen, diplomat ve siyasetçi Talas'ın Fransa'da doktora tezi olarak hazırladığı ve Fransızca olarak basılmış olan eseri, *Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim* adıyla tercüme edilmiştir.³⁵ Selçuklular döneminde kurulan Nizamiye medreselerine dair XX. yüzyıldaki ilk çalışmalardan olan bu eserde Talas, bu medresenin Bâtınîler'e

32 Özellikle bk. Nasr, *Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi*, s. 287-96.

33 Bk. Pedersen, "Mescid", s. 1-86. Bu maddede mescitlerin eğitimdeki rolü ve medreselerle ilgili kısım için bk. s. 47 vd.

34 Arapçası (محمد أسعد طلس) şeklindedir. Dedesi Mustafa Talas (ö. 1314/1896), Sultan II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edilmiş, ardından Halep'teki Haleviyye Camii ve Medresesi'ne müderris ve idareci olarak atanmıştır (Es'ad Tales'in kendisi ve ailesi hakkında bilgi için bk. Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 33; <http://talasfamily.blogspot.com/?view=classic> [10.05.2021]; ayrıca bk. https://ar.wikipedia.org/wiki/محمد_أسعد_طلس [10.05.2021]).

35 Eserin özgün adı şöyledir: *L'enseignement chez les Arabes: la madrasa Nizamiyya et son histoire*, Paris: P. Geuthner, 1939. Müellif eserinin Nizamiye Medresesi'nin kuruluşuna kadarki İslam eğitim tarihiyle ilgili giriş kısmını -eğitimle ilgili eserler ve müelliflere dair ilaveler yaparak- 1956'da Arapça'ya *et-Terbiye ve't-ta'lim fi'l-İslâm* adıyla tercüme etmiş, ayrıca eserinin ikinci kısmı olarak gördüğü Nizamiye medreseleriyle ilgili bölümleri de daha sonra tercüme etmeyi vaat etmiş, ancak ömrü buna yetmemiştir (eserin yeni bir baskısının tam künyesi için bk. bibliyografya).

karşı mücadele etmek ve devlet kadroları için vasıflı insan yetiştirmek üzere kurulduğunu ve esasen başarıya da ulaştığını ileri sürer (s. 11, 117-18). Daha önce Goldziher’in dile getirdiği bu teze karşı -aşağıda geleceği üzere- G. Makdisi farklı bir tez ileri sürecektir. Eserin giriş kısmında Nizamiye medreselerinden önce, İslam’ın ilk dört asrındaki eğitim tarihi hakkında bilgi veren Talas, sonraki beş bölümde sırasıyla Nizâmülmülk’ün hayatı, Bağdat Nizamiye Medresesi (kütüphanesiyle birlikte), Nizamiye’nin diğer medreselere etkisi (burada özellikle Ezher ve Müstansiriyye ile de mukayese etmektedir), Nizamiye Medresesi’nde görev alan hocalar ve medresenin meşhur öğrencilerini ele almaktadır.

Bilim tarihçisi Aydın Sayılı,³⁶ Harvard’da hazırladığı doktora tezinin medrese ile ilgili bölümünü genişleterek “Higher Education in Medieval Islam-The Madrasa” adıyla bir makale halinde 1948 yılında yayımlamıştı.³⁷ Bu İngilizce makale ve “Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim-Medrese” başlığını taşıyan Türkçe çevirisi 2002’de her iki başlığa da kapağında yer veren bir kitap halinde yayımlanmıştır. Sayılı, bu makalede kendi dönemine kadar Batı’da yapılmış çalışmaları -ve bu arada M. Es’ad Talas’ın eserini- kullanmakta, medrese hakkında genel bir tasvir yapmakta, medresenin kökeniyle ilgili farklı tezleri zikretmekte, üniversite ile benzerliğini ve Batı’da üniversitenin ortaya çıkış ve gelişimi üzerindeki muhtemel etkisinden söz etmektedir. Medresede okutulan ilimlere dair meselede olduğu üzere birtakım önemli yanlışları da tekrarlamaktadır. Sayılı, özet olarak ele aldığı bu konuya bir daha dönmemiş ve üzerinde çalışmamış görünmektedir.³⁸

Modern öncesi İslam dünyasında yüksek öğretimin gelişimi ve kurumlaşması hakkında en önemli çalışmaları George Makdisi yapmıştır.³⁹ Konuyla ilgili iki temel eseri Türkçe’ye *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim* (özgün adı: *The Rise of Colleges*, iyt: 1981) ve *İslam’ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı’da Beşeri Bilimler* (özgün adı: *The Rise of Humanism*, iyt: 1990) adlarıyla çevrilmiştir. Ayrıca çeşitli makalelerinden oluşan bir derleme *İslam’ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi* adıyla (özgün adı: *Religion, Law and Learning in Classical Islam*, iyt: 1991) yayımlanmıştır. Makdisi’nin bu eserlerinde tekrar ettiği önemli tezleri, İslam’ın erken döneminde gelişen iki fikrî hareketin (o,

36 Sayılı hakkında kısa bir bilgi için bk. Kâhya, “Sayılı, Aydın”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sayili-aydin> (07.05.2021).

37 Bk. *Ankara Üniversitesi Yılığ*, 1 (1948), s. 30-71.

38 Bu iki erken dönem çalışmasına benzer şekilde Mehdi Nakosten’in nispeten erken bir tarihte yazdığı *History of Islamic Origins of Western Education* ise (Denver: University of Colorado, 1964, 361 sayfa) Türkçe’ye çevrilmemiştir.

39 Makdisi’nin görüşleri ve eserleri hakkında bk. Başoğlu, “George Makdisi (1920-2002)”, s. 87-115.

bunları -olumlu anlamda kullandığı- skolastisizm ve hümanizm terimleriyle ifade eder) yüksek öğretimi ve kültür hayatını şekillendiren temel saikler olduğu, yüksek öğretimin önce camilerde, sonra mescit-han olarak adlandırıldığı medrese öncesi ara kurumlarda, son olarak da medresede zirveye ulaşarak kurumlaştığı, medreselerin -Goldziher'in iddiasının aksine- kelamî bir ekol ve akide savunusu için değil, toplumun ihtiyacı olan fakih ve müftüleri yetiştirmek üzere kurulan ve "fıkıh" ilmine tahsis edilmiş kurumlar olduğu, Batı'da gelişen kolejlerin (college) kurumlaşmaları, eğitim yöntemleri, diplomaları, ünvanları, yazım türleri gibi her açıdan medreseler örnek alınarak kurulduğu, doktor ünvanı ve doktoranın medresedeki icazete dayandığı, dolayısıyla Batı yüksek öğretiminin temelinin İslam etkisinde aranması gerektiği, öte yandan üniversitenin de bu kolejlerle irtibatlı ama onlardan farklı, tüzel kişiliği olan bir kurum olarak geliştiği, Batı Ortaçağ'ında klasiklerin çalışılmasının ve yine edebî yazım türlerinin İslam'daki beşeri bilimler (hümanizm) çalışmalarının etkisini taşıdığı şeklindedir.

Makdisi'nin görüşleri, Amerikalı bir grup akademisyen tarafından eleştirilmiş, özellikle onun medreseyi -işleyişi, müfredatı, ünvanları vb. ile- günümüzdeki üniversite gibi son derece sistemli bir kurum olarak sunmasının tarihî gerçekliğe uymadığı ileri sürülmüştür. Bu çerçevede onun görüşlerini eleştirmek üzere birkaç doktora tezi yapılmış ve bunlar kitaplaştırılmıştır. Söz konusu çalışmalardan en önemli ikisi, Michael Chamberlain'in *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik-Şam 1190-1350 (Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus 1190-1350, iyt: 1995)* ve Jonathan Berkey'in *Ortaçağ Kahiresi'nde Bilginin İntikali: İslami Eğitimin Sosyal Tarihi* (özgün adı: *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education, iyt: 1992*) adlı eserleri Türkçeye çevrilmiştir.

Makdisi'nin ölümünden sonra öğrencilerinin onun anısına hazırladığı derlemede ise yukarıdaki eleştirilere cevap veren bazı makalelere de yer verilmiştir. Bu eserin eğitimle ilgili makaleleri *İslam'ın Klasik Çağında Hukuk ve Eğitim: George Makdisi Anısına* adıyla (özgün adı: *Law and Education in Medieval Islam: Studies in Memory of Professor George Makdisi, iyt: 2004*) çevrilmiştir.

İslam'ın klasik dönemlerinde yüksek öğretimle ilgili kurumlar üzerine yapılan çevirilerin yanı sıra ulema hakkında da az sayıda bazı eserler tercüme edilmiştir. Öte yandan İslam'da ilim ve düşünce, özellikle de bilim tarihi adı altında toplanan ilimlere dair çok sayıda tercüme bulunmaktadır. Burada bu çalışmalara değinmiyoruz. Ancak ulemaya dair yapılan çalışmalar, medrese ve yüksek öğretimle ilgili bölümlere yahut önemli bilgilere de yer

vermeleri açısından zikre değer. Bu çerçevede Fazlurrahman ile aynı proje çerçevesinde eserini hazırlayan Şahruh Ahavi’nin *İran’da Din ve Siyaset: Pehlevi Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri* adlı çalışması (özgün adı: *Religion and Politics in Contemporary Iran: Clergy-State Relations in the Pahlavi Period*, iyt: 1980) daha çok XX. yüzyılda İran’da ulema ve siyaset ilişkisi üzerinde durur. Ebû Bekir Bagader’in editörlüğünde hazırlanan *Modern Çağda Ulema* ise (özgün adı: *The Ulama in the Modern Muslim Nation-State*, iyt: 1983) farklı ülkelerde ulemanın tavrını inceler. Hindistan-Pakistan alt kıtasındaki ulemanın modern dönemdeki tavrını özellikle Diyobend cemaati üzerinden inceleyen Muhammed Kasım Zaman’ın *Çağdaş Dünyada Ulema* (özgün adı: *The Ulama in Contemporary Islam: Custodians of Change*, iyt: 2002) adlı eserinde ise ortaya çıktıkları 1860’lardan günümüze Diyobend medreseleri hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.⁴⁰

Sonuç Yerine

Burada sadece yüksek öğretimle ilgili 1980 sonrası dönemden günümüze kadar tercüme edilip yayımlanmış olan elli civarında kitabı tanıtıp değerlendirdik. Telif eserleri, tezleri ve makaleleri dışarıda tuttuğumuz gibi bilgi ve bilimle ilgili telif ve tercüme eserleri de kapsam dışında bıraktık. Modern üniversite ve yüksek öğretim, son iki yüzyılda önemli değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Tercüme edilen eserler, bir bakıma üniversitenin Newman’ın tarzında yüksek kültürlü medenî insan yetiştiren, “bütün bilgi ve bilimin, olgu ve ilkenin, araştırma ve keşfin, deney ve faraziyenin yüce koruyucu gücü, zihnin mıntıkasını ayrıntılarıyla gösteren”⁴¹ bir yer olmak-tan, Bill Readings’in tanımladığı üzere “devletin ideolojik bir silahı olmaktan çıkarak, neyi öğrettiği veya araştırdığının hiç önemi kalmamış olan, özerk tüketici-yönelimli bir şirket” haline gelinceye kadar geçirdiği dönüşümlerin hikâyesine temas etmektedir. İster Gasset’in anladığı gibi “bilginin kamuya açık bir korporasyon çerçevesinde örgütlenerek geliştirilip öğretildiği, -bilimden ziyade- belirli bir çağın hayatî fikirler sistemi olarak kültür eğitimini üstlenmesi gereken, salt Avrupa’ya özgü bir kurum” olarak görülsün, ister Goody’nin dediği gibi eski medeniyetlerden beri var olan yüksek öğretim çerçevesinde ortaya çıkmış kurumlardan biri olarak, ayrıştığı hususların abartılmaması, değer yüklenmemesi, tersine teknik olarak ele alınması gereken bir kurum olsun, ister Kerr’in tanımladığı gibi “ortak bir isim, ortak bir yönetim kurulu ve birbirleriyle alakalı hedefler tarafından bir arada tutulan

⁴⁰ Bu eserlerin tam künyeleri için bibliyografya kısmına bk.

⁴¹ Kerr, *Üniversitenin Kullanımları*, s. 25.

bir dizi topluluk ve faaliyet⁴² şeklinde ne olduğu pek de teşhis edilemeyen bir nesne yahut çoklu hedefleriyle öne çıkan multiversite olsun, ister bir başka yazarın tanımladığı şekliyle “merkezî bir ısıtma sistemi tarafından bir arada tutulan ayrı okullar ve bölümler”den⁴³ ibaret olsun, isterse “akademik disiplinler etrafında teşkil edilmiş, diploma veren özerk bir kurum; hakikati arayan bir cemaati çağırarak ancak katılımın ücretli olduğu bir işletme”⁴⁴ şeklinde tanımlansın, üniversitenin mahiyetine dair, onun farklı zamanlardaki görünüşünü resmeden yahut farklı yaklaşımları temsil eden pek çok görüş ortaya atılmıştır.

Üniversitenin mahiyeti ve tarihî dönüşümleriyle ilgili tartışmaları merak edenleri ilgili eserlere havale edip burada tercüme edilen literatüre dair değerlendirme neticesinde yapılabilecek tespitlerimize yer verelim. Bu minvalde ilk tespit, 1980 öncesi döneme göre yüksek öğretim alanına dair hatırı sayılır miktarda eserin Türkçe’ye kazandırıldığı, üniversitenin mahiyeti, tarihi, yapısı ve yönetimine dair daha kapsamlı bilgi edinme imkânı sağlayan bir literatürün oluştuğudur. Bu literatürün büyük çoğunluğu 2000 yılı sonrasında ve bunların önemli bir kısmı da son birkaç yılda tercüme edilmiştir.

İkinci tespit ise mevcut birikimin ağırlıklı olarak üç yayınevini dizilerine (Bilgi Üniversitesi Yayınları “Akademya” dizisi, Küre Yayınları “Yüksek Öğretim Çalışmaları” dizisi ve Klasik Yayınları “İslam Medeniyeti Araştırmaları” dizisi) bağlı olduğu, bunlar olmasa konuyla ilgili hâlâ çok düzensiz, bölüm pörçük tercümelerden oluşan bir manzara ile karşı karşıya kalacağımız yolundadır. Bir kısım önemli -resmî veya özel- yayınevleri nedense bu alana hiç girmemişlerdir.

Üçüncüsü, konuyla ilgili tercümelerin kahir ekseriyeti İngilizce’den yapılmıştır; eserin başka bir dilde yazılmış olduğu durumlarda da genellikle İngilizce tercümesi çeviriye esas alınmıştır. Fransızca yazılmış (ikisi Bourdieu’ya ait) beş eser, Almanca, İspanyolca ve Urduca’dan ise birer eser tercüme edilmiştir. Arapça, Farsça, Rusça, Çince, Endo-Malayca gibi diğer dillerden konuyla ilgili yapılmış herhangi bir tercüme bulunmamaktadır.

Dördüncüsü, tercümelerin birkaçı (Pakistan, Malezya, Suudi Arabistan ve Japonya’da yazılanları) hariç tamamı Batılı veya Batı’da çalışan araştırmacıların eserlerinden oluşmaktadır; bunlar da ağırlıklı olarak Amerika’da veya İngiltere’de çalışmış olan araştırmacılara aittir. İslam dünyasında yüksek öğretimi ele alan eserlerde bile durum böyledir. İki derleme eser Türkiye’de

42 Kerr, *Üniversitenin Kullanımları*, s. 25.

43 Kerr, *Üniversitenin Kullanımları*, s. 36.

44 *Akademik Yaşam İçin Anahtar Kelimeler*, s. 114, 115.

hazırlanmış olmakla birlikte buradaki yazarların çoğunluğu da yine Batılı araştırmacılardan oluşmaktadır.

Beşincisi, tercüme edilen eserlerin dikkate aldığı yüksek öğretim kurumları ağırlıklı olarak Amerikan, daha az oranda da Batı Avrupa ve İngiltere üniversiteleridir.

Altıncısı, XIX. yüzyılda konuyla ilgili görüş beyan eden düşünürlerden hemen hiçbir şey tercüme edilmemiştir. Oysa bu dönemde özellikle Alman, İngiliz ve Amerikalı yazarların görüşlerini içeren çeşitli metinler ve üniversite tarihiyle ilgili ilk eserler yayımlanmıştı. Kant'ın *Fakülteler Çatışması*'nın tıpla ilgili parçası ile Arthur Schopenhauer'in *Üniversiteler ve Felsefe* adıyla tercüme edilen ve üniversitenin kendisinden ziyade yazarın yaşadığı dönemin Almanya'sındaki felsefe öğretimine yoğunlaşan *Parerga und Paralipomena* adlı eserini dışarıda tutuyoruz.⁴⁵

XX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da üniversite reformu konusunda tartışmalar vardı ve bunlardan yalnızca Ortega y Gasset'in eseri çevrilmiştir.⁴⁶ Ayrıca Whitehead'in üniversiteyi de içermekle birlikte genel olarak eğitimi ele alan eseri çevrilmiş, Thomson'un, *Heidegger Ontoteoloji: Teknoloji ve Eğitim Politikaları* adıyla çevrilen eserinde de Heidegger'in XX. yüzyılın ilk yarısında ortaya koyduğu üniversite ile ilgili görüşlerine yaklaşık doksan sayfalık uzun bir bölüm ayrılmıştır.⁴⁷ Whitehead dışında XX. yüzyılın ilk yarısında yüksek öğretime dair eser veren İngiliz veya Amerikalı yazarlardan herhangi bir tercüme yapılmamıştır.

XX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar olan dönemde ise tercüme edilen eserler ağırlıklı olarak Amerikalı (bir örnekte Kanadalı) yazarlara aittir.

İslam eğitim tarihi ile ilgili eserlerin yazarları da -Aydın Sayılı ve M. Es'ad Talas dışında- Amerikalı yahut akademik faaliyetlerini orada yürütenlerden oluşmaktadır. Avrupadan daha önceki makalemizde söz ettiğimiz

45 Kant, *Ruhun Gücü Hakkında*; Schopenhauer, *Üniversiteler ve Felsefe*. Alman idealistlerinin üniversite hakkındaki görüşlerine dair derlemeler için bk. *Die Idee der Deutschen Universität; Philosophies de l'Université* (bu eserlerin tam künyeleri için bk. bibliyografya).

46 Bu dönemde, özellikle 1930'lu yıllarda konu hakkında eser veren düşünülere yönelik bir çalışma için bk. Wyatt, *Commitment to Higher Education*. Eseri 1852'de yayımlanan Newman dışında diğerlerinin eserleri 1930-1947 yılları arası dönemde yazılmıştır.

47 Ayrıca şu eserde de Heidegger'in aynı dönemde üniversite konusundaki görüşleri işlenmektedir: Ökten, *Heidegger ve Üniversite*. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Weber'den bir tercüme yapılmıştır ama esasında onun yüksek öğretime dair müstakil bir eseri yoktur.

Robbins'in *Çeşitli Ülkelerde Yüksek Öğretim* adıyla çevrilen raporu (1969) ve Henri Janné'nin *Üniversite ve Çağdaş Toplumun İhtiyaçları* adıyla çevrilen raporunun (1978) yanı sıra Ronald Barnett, Lyotard ve P. Bourdieu'nun eserleri çevrilmiştir. Bunun yanı sıra Charle-Verger, Gillian R. Evans, Le Goff, Widmann ve Wissema ile yukarıda ele alınan bazı derleme eserlerin yazarları da Avrupalı'dır. Batı dışı ülkelerden ise Japonya eğitim tarihi ile ilgili bir eser dışında İslamî yüksek öğretim çerçevesinde Pakistan (Hâmîd H. Bilgrâmî'nin ve Mevdûdî'nin eserleri), Malay dünyası (S.M. Nakîb el-Attâs) ve Arap ülkelerinden (M. Es'ad Talas) yazarların eserleri çevrilmiştir.

Yedincisi, mevcut birikime rağmen hâlâ önemli boşlukların bulunduğu görülmektedir; Türkiye'deki üniversite ve diğer araştırma kurumları bölge ve alan araştırmalarına yönelik uygun yapılar geliştirinceye kadar bu boşluklar, yapılacak tezler ve iyi seçilmiş tercüme yoluyla doldurulabilir.

Sekizincisi, bu değerlendirmede araştırma merkezleri/enstitüleri, bilim akademileri, araştırma laboratuvarları ve araştırma faaliyetlerine destek veren vakıf ve benzeri kurumlara dair çalışmalara yer verilememiştir, çünkü tespit edebildiğimiz kadarıyla bu alanda -yukarıda ele aldığımız bir iki eser dışında- herhangi bir tercüme veya telif çalışması yapılmamıştır. Buna yayın dünyası, -Dewey'in onlu tasnifine dair tercüme edilen eser dışında- kütüphaneler ve kütüphanecilikle ilgili (özellikle tasnif sistemleri, kütüphane tarihi, yazma eser kütüphaneleri ve önde gelen modern kütüphanelere dair) çalışmaların eksikliğini de ekleyebiliriz.

Yüksek öğretim alanıyla ilgili üniversite fikri, tarihi, disiplinlerin yapısı, farklı ülkelerdeki yüksek öğretim sistemleri ile ilgili çeşitli yabancı dillerde çok sayıda eser yayımlanmaktadır. Bunlardan temsil edici, ilgili ülkedeki yüksek öğretim sistemini tanıtıcı eserlerin tercüme edilmesi faydalı olurdu. Öncelikle üniversite fikrine dair J.H. Newman'ın *The Idea of A University*'sinden (iyt: 1852) Karl Jaspers'in *Die Idee der Universität* (iyt: 1946) adlı eserine kadar birkaç klasikleşmiş eser, ayrıca birkaçına yukarıdaki dipnotlarda işaret edilen, önde gelen Batılı düşünürlerin görüşlerini inceleyen yahut yazılarını derleyen çalışmalar tercüme edilebilir. Üniversite tarihiyle ilgili Hastings Rashdall'ın *The Universities of Europe in the Middle Ages* (iyt: 1895), C.H. Haskins'in *The Rise of Universities* (iyt: 1923) adlı eserleri ile bu alanı farklı açılardan ve farklı bölgeleri içerecek şekilde inceleyen son dönemlerde yazılmış bazı eserler tercüme edilebilir. Ayrıca Arapça, Farsça, Rusça gibi dillerde bu dillerin konuşulduğu bölgelerdeki yüksek öğretim ve araştırma kurumlarına dair yazılmış bazı önemli eserler de tercüme edilebilir. Mesela Ezher hakkında Arapça ve İngilizce'de birçok çalışma bulunmakla birlikte bunların

herhangi biri Türkçe’ye çevrilmediği gibi -devam eden bir tez çalışmasını saymazsak- Türkçe’de herhangi bir telif eser de yoktur.

Bu çerçevede araştırılması gereken hususlardan biri de İslamî bilgi ve değerler nizamı çerçevesinde bir yüksek öğretim alanı tasavvurudur. Müslüman bir toplumun değerlerine ve ihtiyaçlarına uygun bir yüksek öğretimin nasıl olacağına dair görüşlerin tebellür etmesi, İslam âleminde gerek Selçuklular’la başlayan binyıllık medrese tecrübesinin gerekse 1980 sonrasında dünyadaki İslamî üniversite tecrübesinin değerlendirilmesi ve yüksek öğretim tasavvurunun ortaya konulması zorunludur. Tabiatıyla böyle bir kurum ve sistem tasavvurundan önce düşünce ve ilimler seviyesinde iki şeyin yapılması gerektiği ileri sürülebilir: İlk olarak modern varlık, bilgi, değer ve hayat anlayışıyla hesaplaşmaya girilmelidir. İkinci olarak mevcut ilim kümelerinin ve ilim dallarının ve bunlardaki varsayım, teori ve yöntemlerin analizi ve tenkidi gereklidir. Kurumlaşma ancak bu ilk iki hususta ulaşılabilecek kararlardan sonra daha sağlıklı bir şekilde ortaya konulabilecektir. Bu mantıken böyle olmakla birlikte her üç düzeye yönelik birbiriyle tutarlı tasavvurları belirli bir hattı hareket çerçevesinde ortaya koymak mümkündür. Yüksek öğretim alanı; bilimin metafizik temelleri, ilimlerin çalışma konuları ve kurumlaşmaları, araştırma ve eğitim alanının problemleriyle birlikte ele alınmalıdır; bütün bunlar da tabiatıyla insan, toplum ve kültüre dair anlayışımız çerçevesinde şekillenecektir. Mevcut halde yukarıdaki konular yanı sıra İslam dünyasında (tarihte ve günümüzde) ilimler, ulema, kitap, medreseler ve kütüphaneler gibi çalışma alanları çok sayıda araştırmaya ihtiyaç göstermektedir.

Bibliyografya

Üniversite, Medrese ve Yüksek Öğretime Dair Tercüme Eserler Kaynakçası⁴⁸

Akademinin Yönetimi: Modern Üniversite’de Sorumlu Kim?, ed. Ronald G. Ehrenberg, çev. Huri Küçük - Rümeyşa Çamdereli, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 361 s.

Aso, Makoto - Ikuo Amano, *Japon Eğitim Sisteminin Kültür Kaynakları*, çev. Mustafa Özcan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986, 123 s.

Attas, Seyyid Muhammed Nakib, *Modern Çağ ve İslami Düşünüşün Problemleri*, çev. Mahmut Erol Kılıç, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989, 254 s.

Attas, Seyyid Muhammed Nakib, *İslami Eğitim: Araçlar ve Amaçlar*, çev. Ali Çaksu, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991, 190 s.

48 Burada doğrudan konuyla ilgili gördüğümüz ve 1980-2021 (2021’in ilk yarısı) yılları arasında yayımlanan tercüme eserlerin listesi yer almakta olup değerlendirmede atıf yapılan diğer kaynaklar bir sonraki başlıkta verilmiştir.

- Attas, Seyyid Muhammed Nakib, *İslâm ve Laisizm*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1994, 159 s.
- Attas, Seyyid Muhammed Nakib, *İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, çev. Mahmut Erol Kılıç, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, 256 s.
- Barnett, Ronald, *Her Türlü Aklın Ötesinde Üniversitede İdeoloji İle Yaşamak*, çev. Sema Eren, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008, 313 s.
- Ben-David, Joseph, *Bilim İnsanın Toplumdaki Rolü: Karşılaştırımlı Bir İnceleme*, çev. Melek Dosay Gökdoğan - Cüneyt Coşkun, İstanbul: Epos Yayınları, 2013, 269 s.
- Berkey, Jonathan, *Ortaçağ Kahiresi'nde Bilginin İntikali: İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, çev. İsmail Eriş, İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, 273 s.
- Berman, Elizabeth Popp, *Piyasa Üniversitesine Doğru - Akademik Bilim Bir Ekonomik Motor Haline Nasıl Geldi*, çev. Arzu Tüfekçi, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2016, 272 s.
- Beyerchen, Alan D., *Nazi Döneminde Bilim: 3. Reich'da Üniversite*, çev. Haluk Tosun, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985, 240 s.; İstanbul: Say Yayıncılık, 2015, 360 s.
- Bilgrami, Hasan - Seyyid Ali Eşref, *İslâmî Üniversite Kavramı*, çev. Osman Tunç, İstanbul: Risale Yayınları, 1988, 101 s.
- Bok, Derek, *Piyasa Ortamında Üniversiteler - Yüksek Öğretimin Ticarileşmesi*, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, 211 s.
- Bourdieu, Pierre, *Homo Academicus*, çev. Nazlı Ökten v.dđr., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021, 300 s.
- Bourdieu, Pierre - Jean-Claude Passeron, *Vârisler: Öğrenciler ve Kültür*, çev. Levend Ünsaldı - Aşlı Sümer, Ankara: Heretik Yayıncılık 2014, 185 s.
- Chamberlain, Michael, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik - şam 1190-1350*, çev. Büşra Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014, 248 s.
- Charle, C. - J. Verger, *Üniversitelerin Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Ankara: Dost Kitabevi, 2005, 158 s.
- Delbanco, Andrew, *Üniversite - Neydi, Ne Durumda ve Nasıl Olmalı*, çev. Emrah Saraçoğlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 203 s.
- Eğitimin Geleceği - Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması*, ed. Oğuz N. Babüroğlu, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2003. 395 s.
- Evans, Gillian R., *Akademisyenler ve Gerçek Dünya*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007, 250 s.
- Fâruki, İsmail Râci, *Bilginin İslâmileştirilmesi: Genel İlkeler ve Çalışma Plânı*, çev. Fehmi Koru, İstanbul: Risale Yayınları, 1985, 127 s.
- Fazlurrahman, *İslam ve Çağdaşlık: (İslam Eğitim Tarihinde) Fikrî Bir Geleneğin Değişimi*, çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbaoğlu, Ankara: Fecr Yayınevi, 1990, 312 s.; *İslam ve Çağdaşlık: Fikrî Bir Geleneğin Değişimi*, çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbaoğlu, gözden geçirilmiş çeviri, Ankara: Ankara Okulu, 1996, 288 s.
- Frank, David John - Jay Gabler, *Üniversiteyi Yeniden Kurmak: 20. Yüzyılda Akademide Dünya Çapında Değişimler*, çev. Emrah Saraçoğlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2019, 262 s.

- Geiger, Roger L., *Araştırma ve Bağlantılı Bilgi - II. Dünya Savaşı'ndan İtibaren Amerikan Araştırma Üniversiteleri*, çev. Erhan Baltacı, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 574 s.
- İslam'ın Klasik Çağında Hukuk ve Eğitim: George Makdisi Anısına*, ed. Joseph E. Lowry v.dğr., çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, 221 s.
- Kerr, Clark, *Üniversitenin Kullanımları*, çev. Emrah Saraçoğlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 231 s.
- Le Goff, Jacques, *Ortaçağda Entelektüeller*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994, 216 s.; İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Liotard, Jean-François, *Postmodern Durum - Postmodernizm*, çev. Ahmet Çiğdem, İstanbul: Ara Yayınları, 1990, 135 s.; *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*, çev. Ahmet Çiğdem, gözden geçirilmiş 2. bs. Ankara: Vadi Yayınları, 1997, 159 s.
- Makdisi, George, *Ortaçağda Yüksek Öğretim: İslam Dünyası Hıristiyan Batı*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu - Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004, 480 s.; 3. bs. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.
- Makdisi, George, *İslam'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik, 2007, 389 s.
- Makdisi, George, *İslam'ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, 482 s.
- Mevdudi, Ebu'l-A'la, *İslâm'da Eğitim*, çev. N. Ahmed Asrar, İstanbul: Hilâl Yayınları, 2000, 223 s.
- Neoliberalizm, Bilgi ve Üniversiteler - Eleştirel Yükseköğretim Araştırmalarına Giriş*, ed. Mete Kurtoğlu, İstanbul: NotaBene Yayınları 2019, 269 s.
- Ortega y Gasset, Jose, *Üniversitenin Misyonu*, çev. Bülent Üçpınar, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1997, 160 s.; aynı adla, çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1998, 110 s.
- Pelikan, Jaroslav, *Üniversite Fikri: Bir Yeniden Değerlendirme*, çev. Cem Orhan, İstanbul: Küre Yayınları, 2019, 270 s.
- Readings, Bill, *Üniversite Harabeleri*, çev. Emrah Saraçoğlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 231 s.
- Rosovsky, Henry, *Üniversite: Bir Dekan Anlatıyor*, çev. Süreyya Ersoy, 2. bs., Ankara: TÜBİTAK, 1994, 321 s.; İstanbul: Say Yayınları, 2016, 360 s.
- Sayılı, Aydın, *Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese*, çev. Recep Duran, b.y.: y.y., t.y. [Önsöz tarihi 2002], 87 s.
- Snow, Charles Percy, *İki Kültür: Bilim ve Edebiyat*, çev. Ayseli Usluata, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1973, 140 s.; *İki Kültür*, çev. Tuncay Birkan, 4. bs., Ankara: TÜBİTAK, 2005, 208 s.
- Soğuk Savaş ve Üniversite: Savaş Sonrası Yılların Entellektüel Tarihi*, ed. Noam Chomsky, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Kızilema Yayıncılık, 1998, 267 s.
- Talas, Muhammed Asad, *Nizamiyye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim*, çev. Sadık Cihan, Samsun: Etüt Yayınları, 2000, 122 s.
- Thomson, Iain D., *Heidegger Ontoteoloji: Teknoloji ve Eğitim Politikaları*, çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2012, 337 s.

- Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu: Soğuk Savaş Döneminde Sosyal Bilimlerde Para ve Siyaset*, ed. Christopher Simpson, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2000, 241 s.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1986, 390 s.
- Weber, Max, *Sosyolojinin Temel Kavramları ve Meslek Olarak İlim*, der. ve çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul: Efkâr Yayınları, 2004, 170 s.
- Weisbrod, Burton A. - Jeffrey P. Ballou - Evelyn D. Asch, *Misyon mu, Para mı? Üniversiteleri Kavramak*, çev. Ayşın Akyor, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 2014, 353 s.
- Whitehead, Alfred North, *Eğitimin Gayeleri*, çev. Sofi Huri, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, 135 s.
- Widmann, Horst, *Atatürk Üniversite Reformu (Almanca Konuşulan Ülkelerden 1933 Yılından Sonra Türkiye'ye Gelen Öğretim Üyeleri) Hayat Hikayeleri - Çalışmaları - Etkileri*, çev. Aykut Kazancıgil - Serpil Bozkurt, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1981, 296 s.; *Atatürk ve Üniversite Reformu (Almanca Konuşulan Ülkelerden 1933 Yılından Sonra Türkiye'ye Gelen Öğretim Üyeleri) Yaşamöyküleri - Çalışmaları - Etkileri*, çev. Aykut Kazancıgil - Serpil Bozkurt, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000, 533 s.
- Wissema, J. G., *Üçüncü Kuşak Üniversitelere Doğru: Geçiş Döneminde Üniversiteleri Yönetmek*, çev. Nurkalp Devrim - Taciser Belge, İstanbul: Özyeğin Üniversitesi, 2009, 314 s.
- Yükseköğretim ve Demokratik Kültür: Vatandaşlık, İnsan Hakları ve Sivil Sorumluluk*, ed. Josef Huber - Ira Harkavy, çev. İbrahim Özdemir, İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, 2018, 175 s.
- Yükseköğretimin Örgütlenmesi*, ed. Michael N. Bastedo, çev. Emrah Saraçoğlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2019, 429 s.

Diğer Kaynaklar

- Ahavi, Şahruh, *İran'da Din ve Siyaset: Pehlevi Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990.
- Akademik Yaşam İçin Anahtar Kelimeler, Princeton'dan Bir Düşünce Topluluğu*, ed. Graham Barnett, çev. Zeliha Yilmazer, İstanbul: İthaki, 2019.
- Alvânî, Tâhâ Câbir, *Dünden Bugüne Bilginin İslâmîleştirilmesi*, İstanbul: Koba Yayınları, 1995.
- Başoğlu, Tuncay, "George Makdisî (1920-2002)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Oryantalist İslâm hukukçuları özel sayısı, 4 (2004): 87-115.
- Başoğlu, Tuncay, "Türkiye'de Üniversite ve Yüksek Öğretime Dair Eserler (1775-1980)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 45 (2021): 103-144.
- Ben-David, Joseph, *American Higher Education - Directions Old and New*, New York: McGraw-Hill, 1972.
- Ben-David, Joseph, *Centers of Learning: Britain, France, Germany, United States*, New York: McGraw-Hill, 1977.
- Bok, Derek, *Higher Learning*, Cambridge: Harvard University Press, 1986.

- Constantinides, C. N., *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries, 1204-ca.1310*, Lefkoşe: Cyprus Research Centre, 1982.
- Çağdaş İslam Bilimine Giriş, ed. Uyanık, Mevlüt, Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Die Idee der Deutschen Universität - Die fünf Grundschriften aus der Zeit ihrer Neube-gründung durch klassischen Idealismus und romantischen Realismus*, ed. Ernst Anrich, Darmstadt: H. Gentner, 1956.
- Eroğlu, Elif Afra, *İsmail Raci Faruki, Seyyid Muhammed Nakib el-Attas ve Seyyid Hüseyin Nasr'a Göre Bilginin Batılı ve İslami Temelleri* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniver-sitesi, 2019.
- Faruki, İsmail R., *Islamization of Knowledge: General Principles and Workplan*, 2nd edition, revised and expanded by Abdulhamid Abu Sulayman, Herndon: IIIT, 1409/1989.
- Fazlurrahman, "Islamization of Knowledge: A Response", *American Journal of Islam and Society*, 5/1 (1988): 3-11.
- Fisher, Donald, "Homo Academicus Review Essay", *The Journal of Higher Education*, 61/5 (1990): 581-91.
- Gatto, John Taylor, *Eğitim: Bir Kitle İmha Silahı - Zorunlu Eğitimin Karanlık Dünyasında Bir Yolculuk*, çev. M. Ali Özkan, İstanbul: EDAM Yayınları, 2016.
- Goody, Jack, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Gür, Bekir S., *Egemen Üniversite: Amerika'da Yükseköğretim Sistemi ve Türkiye İçin Reform Önerileri*, İstanbul: EDAM Yayınları, 2016.
- Hirsch, E. Ernst, *Anıların: Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, çev. Fat-ma Suphi, Ankara: TÜBİTAK, 1997.
- İslam Bilimi Tartışmaları*, der. ve çev. Mustafa Armağan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- İslam ve Modernizm: Fazlurrahman Tecrübesi*, İstanbul: İBB, 1997.
- Kahya, Esin, "Sayılı Aydın", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sa-yili-aydin> (07.05.2021).
- Kant, I., *Ruhun Gücü Hakkında*, çev. Hulusi Yazıcıoğlu, Ankara: Anıl Matbaa ve Ciltevi, 1998.
- Karakaya, M. Fatih, "Ecce Homo Academicus", *Sosyoloji Dergisi*, 3/25 (2012): 103-11.
- Kerr, Clark, *The Great Transformation in Higher Education, 1960-1980*, New York: State University of New York Press, 1991.
- Lowe Roy - Yoshihito Yasuhara, *The Origins of Higher Learning: Knowledge Networks and the Early Development of Universities*, New York: Routledge/Taylor & Francis, 2016.
- Markopoulos, Athanasios, "Bizans İmparatorluğu Döneminde Konstantinopolis'te Eği-tim", çev. Ahmet Aydoğan, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstan-bul: İBB Kültür A.Ş. - İSAM, 2015, IX, 24-32; (<https://istanbultarihi.ist/330-bizans-impatorlugu-doneminde-konstantinopoliste-egitim> 21.04.2021).
- Martin, Joseph B., *Samandan Sarmaşığa - Bir Harvard Tıp Fakültesi Dekanının Anıları*, çev. Gökçe Çakmak, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Mevdûdi: Hayatı, Görüşleri ve Eserleri: Doğumunun Yüzüncü Yılı Anısına Sempozyum*, ed. Abdülhamit Birışık, İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

- Modern Çağda Ulema*, ed. Ebu Bekir Ahmed Bagader, çev. Osman Bayraktar, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Nakosten, Mehdi, *History of Islamic Origins of Western Education*, Denver: University of Colorado, 1964.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi*, çev. Şahabeddin Yalçın, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam'da Düşünce ve Hayat*, çev. Fatih Tatlılıoğlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam ve İlim - İslam Medeniyetinde Aklî İlimlerin Tarihi ve Esasları*, çev. İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989; *İslam ve Bilim - İslam Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları*, çev. İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, çev. Savaş Ş. Barkçin – Hüsamettin Arslan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Seyyid Hüseyin Nasr'ın Temel Düşünceleri*, ed. William Chittick, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Ortega y Gasset, Jose, *Misión de la Universidad*, Buenos Aires: y.y., 2001.
- Ortega y Gasset, Jose, *Mission of the University*, çev. Howard Lee Nostrand, London – New York: Routledge, 2014.
- Ökten, Kaan H., *Heidegger ve Üniversite*, İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Pedersen, Johannes, “Mescid”, *İslâm Ansiklopedisi*, 3. bs., İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979, VIII, 1-86.
- Philosophies de l'Université: l'idéalisme allemand et la question de l'Université - textes de Schelling, Fichte, Schleiermacher, Humboldt, Hegel*, ed. Luc Ferry v.dğr., Paris: Payot, 1979.
- Schopenhauer, Arthur, *Üniversiteler ve Felsefe*, çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul: Say Yayınları, 2008.
- Speck, Paul, *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel: Präzisierungen z. Frage d. höheren Schulwesens in Byzanz im 9. u. 10. Jahrhundert*, Münih: C. H. Beck, 1974.
- Stanton, Charles M., *Higher Learning in Islam: The Classical Period, A.D. 700-1300*, Savage/ Maryland: Rowman&Littlefield, 1990.
- Tales, M. Es'ad, *et-Terbiye ve't-ta'lim fi'l-İslâm*, Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-ta'lim ve's-sekâfe, 2014.
- Yanık, Mevlüt, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*, Ankara: Ankara Okulu, 1999; 5. bs., 2017.
- Wan Daud, Wan Mohd Nor, *İslam Bilgi Anlayışı ve Çoğulcu Bir Toplumun Eğitim Sistemine Yansımaları: Malezya Örneği*, çev. Fuat Aydın, Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Wan Daud, Wan Mohd Nor, “Bilginin İslamileştirilmesi: Attas ve Fazlur Rahman Arasında Kısa Bir Karşılaştırma”, *İslam ve Modernizm: Fazlurrahman Tecrübesi*, İstanbul: İBB, 1997, s. 127-39.
- Weber, Max, *On Universities: The Power of the State and the Dignity of the Academic Calling in Imperial Germany*, çev. ve ed. Edward Shils, Chicago: University of Chicago, 1974.

Başoğlu: Türkiye'de Üniversite, Medrese ve Yüksek Öğretime Dair
Tercüme Eserler (1980'den Günümüze)

Wyatt, John, *Commitment to Higher Education: Seven West European Thinkers on the Essence of the University: Max Horkheimer, Karl Jaspers, F. R. Leavis, J. H. Newman, Jose Ortega y Gasset, Paul Tillich, Miguel de Unamuno*, Buckingham - Bristol, PA, USA: Society for Research into Higher Education & Open University Press, 1990.

Zaman, Muhammed Kasım, *Çağdaş Dünyada Ulema – Değişimin Muhafızları*, çev. Muhammet Habib Saçmalı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, nşr. Züheyr Fethullah, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyin, 2002.